

ХОДАЙ БҮЛЭГЕ

Галимжан
ГЫЙЛЬМАНОВ

Галимжан Гыйльманов

Ходай бүләге

«Татарское книжное издательство»

2016

УДК 821.512.145-31
ББК 84(2Рос=Тат)-44

Гыйльманов Г.

Ходай бүләге / Г. Гыйльманов — «Татарское книжное
издательство», 2016

ISBN 978-529-803132-5

Галимжан Гыйльманов – хәзерге татар прозасында үз стилин, үз образлар дөньясын булдырган язучыларның берсе. Аның үзенчәлекле геройлары хыял белән чынбарлык чигендә яши, шул ук вакытта алар тетрәндергеч язмышлы, эмма үз идеалларына, рухи кыйблаларына тугры кала. Әлеге китапка язучының укучылар арасында популярлык казанган бәяннары туплап бирелде.

УДК 821.512.145-31
ББК 84(2Рос=Тат)-44

ISBN 978-529-803132-5

© Гыйльманов Г., 2016
© Татарское книжное
издательство, 2016

Содержание

Шартлау	5
Табылдык хатлар	29
Жанбалык	74
Конец ознакомительного фрагмента.	89

Галимжан Гыйльманов

Ходай бүлөгө

Шартлау

Кайту

Булатны көзгө карангы төндө кайтарып ташладылар. Ике солдат иярткэн яшь кенә лейтенант, хәрби киёмдәге врач хатын, военкомат вәкиле, тагын әллә кемнәр, арты ябулы хәрби машинадан озын, килбәтсез носилканы сөйрәп чыгардылар да, бәрелә-сугыла ишегалдына, аннары өйгә юнәлделәр. Өйдәгеләр аңышып өлгергәнче, носилканы түрдәгә түшәк янәшәсенә куеп, ана кешегә – солдат капчыгы, ата кешегә күк төргәк тоттырып чыгып та киттеләр. Фәүзия белән Тимержан, бер-берсенә карашып, жансыз, хәрәкәтсез яткан носилка янында аптырап басып калдылар. Шулвакыт эчке бүлмәдән кызлары Гөлназ килеп чыкты. Күзләрен уа-уа:

– Нәрсә булды, әнкәй? Кем килде? – дип сорады.

Фәүзиягә шушы сорау кирәк булган икән. Ул карашларын салмак кына кызыннан идәндә яткан носилкага күчәрде һәм, буынсыз булып, шул носилкадагы жансыз улы өстенә сыгылып төште.

– Улы-ы-м!.. Үтерделәрмени?..

Аның артыннан Тимержан тезләнде. Иң ахырдан тәмам уянып җиткән Гөлназ Чечняда хәрби хезмәттә булган, ике ай элек хаты килүдән туктап бөтен өй эчен тынгысыз иткән абыйсына килеп ябырылды...

Туган нигез

Булат, өйләренә кайтып кергәнче, ничек каршы алырлар икән дип өзгәләнде. Болай кайтырмын дип ялгыш та уйлаганы булмады шул. Моннан ике ай элек кемдер: «Ярым үлек хәләндә кача-поса кайтарып куярлар әле», – дисә, аның бугазына барып ябышыр иде, мөгаен. Кайтаралар икән шул.

Нәкъ ике ай элек Булатның тормышы утлы һәм «аһ»лы жәһәннәмгә әверелде. Аның бөтен тәне, буыннары, тәнәндәгә һәр күзәнәк, сугышка протест белдергән кебек, мәңгелеккә хәрәкәтсез калдылар. Юк, үлмәде алар, бары тик яшәүдән баш тарттылар. Нинди генә хастаханәләрдә ятмады ул, нинди генә врачлар карамады аны, эмма Булат күзләрен шардай итеп ята бирде. «Шардай» дию төгәл булмас. Аның аңы, зиһене эшли, күз алмалары йөгереп тора, карашларында бер генә бөртек, бәлки, соңгы бөртек, нур, димәк, өмет тамчысы жемелди.

Менә шундый хәлдә ул эткәсе-әнкәсе каршына килеп басты. Басмады, ятты... Ерак юлдан кайткач, аның хәле хәл иде, эмма ул, капкадан керү белән, сулышы иркәнәп, йөрәгенәң ярысбрак тибә башлавын, тәнәненң ниндидер бер сихри көчкә, энергиягә тулыша баруын тойды. Булат карангы чолан аша өйгә үткәндә аеруча нык тойды ул исне. Өйләре исен, туган нигез исен. Бу ис ниндидер әйбер исә генә түгел. Анда чоланга кертеп тутырылган ашлык исә дә, тарттырып өчен жәеп куелган шомырт исә дә, почмак саен кыстырылган бөтнек, мәтрүшкә, эрем исә дә, ярты өйне алып торган мич исә дә, анда пешкән ипи исә дә, ипи алгач тәгәрәтелгән бәрәңге исә дә... Тагын... тагын китап исә! Өйалдындагы шүрлеккә тезелеп, ак пәрдә белән ябылып, тарттырылып куелган алар. Армиядән кайткач, Булат юристлыкка укырга кермәкче иде... Шуны уйлап, бик күп китап җыйды. Хәзер аларның кирәге чыкмас инде. Ә! Тагын юып,

кояшта киптереп, төрөп куелган сөлгө исе дә бар бу туган нигез исендә. Булат һәр елны авыл Сабан туенда көрәшә, бүләксез калмый иде. Соңгы өч елда да батыр калды. Узган елда гына бил бирде. Баш батыр булып күршәдәгә Сикәлә авылыннан Дилүс исемле егет калды. Булат дәрәслек яулап кына йөрмәдә – Дилүс аны хәрәмләшеп, аяк чалып жиндә... Дилүс... Дилүснә ул тагын Чечняда очратты... Военкоматтан ук бергә китәргә тиешләр иде. Булат ничек тә аның белән бер частта булмаса тырышты, башын исәрлеккә салып, бөтенләй башка командага язылды. Ләкин Ходай Тәгаләне алдап булмый шул. Бәндәне сыныйм дисә, барыбер сыный ул. Ярты ел Самарада әзерлек үтәп, Ханкалага барып төшсә, анда аны, авыз ерып, шул Дилүс каршы алмасынмы!

Бер полкта, хәтта бер ротада хезмәт иттеләр. Еш кына бергә рейдларга, «зачистка»ларга чыгалар иде. Төгәсә ничек кенә елышмасын, Булат аны үзенә дә, күчеленә дә якын жибәрмәдә. Взвод командиры ярдәмчәсе булып хезмәт итүче Булат астыртын, хәйләкәр Дилүскә айнай кирәк булгандыр шул. Кайдандыр урланган тушёнкалар белән сату итеп тотылгач йөгереп килеп житкән. Ул вакытта чынлап та зур бәладән коткарып, яклап калды аны Булат. Якташ дигән булды, ярар бер юлга, диде, бер тотылгач, акылга утырмасын, диде.

Утырмады... Иман үзгәрә, холык үзгәрми, диләрме әле? Бу шундый очрак иде. Ә бер вакытны... Бу юлы инде аларның сукмаклары ныклап кисептә һәм шунда ук мәңгегә аерылышты да...

Тукта! Життеме сиңа! Туган йортыңа кайтып керү белән шул имансыз жан иясе хакында уйлап ятмасаң... Нигезенә рәнжетеп... Эткәң-әнкәңне рәнжетеп... Сафның сафы булган Гөлназны кыерсытып... Әнә алар – өч бөртек жан кисәге – Булат янында тезләнгәннәр дә хәләр яшыләрән түгәләр. Юк ла, эткәсә еламый. Ул ачылмаса төйнәлгән кебек бөрөккән йодрыкларын тезләре өстенә куйган да тәмам аптырап катып калган. Нәрсә уйлый ул? Уйлыймы соң ул? Әллә каргый гынамы? Сугышны, ул сугышны башлаучы ил башлыкларын, шайтан коткысына бирелгән сәясәтчеләрне, бүрә өерә кануннары белән яшәүче хәрбиләрне каргыймы? Юк, каргамыйдыр да... Каргый белми Булатның эткәсә. Эшли генә белә. Елның-елында, ал дими, ял дими, басудан кайтып керми бит ул. Гомере буге жир сөрәп, иген игеп, үз көчә белән көн күрәп яшәгән кеше каргый белмидер шул. Ә менә әнкәсә... Елый-елый каргыйдыр... Әнә бит ул ничек өзгәленә... Булат кына берни эшли алмый. Йөрәк артында гомер барлыгын искәртеп торучы бердәнбер жан шаһиты булган күзләрен алартып тик ята...

– Нишләттеләр минем улымны?! Нишләт-те-лә-ә-р?...Имгәтеп кайтардылар би-и-ит... Харап иттеләр багырь кисәгемне-е... – Фәүзия үзе елай, үзе Булатның тәнен капшый, аяксыз балак, кулсыз жин эзли... Һәм кул-аякларның урынында булуын аңлап, бер мәлгә сискәнеп китә, хәтта, елаудан туктап, малаеның терә, әмма үтә дә сагышлы күзләренә төбәлә. – Балам, сиңең бар жирең да исән-сау бит?... Ник тормыйсың, ник кузгалмыйсың инде? Бик арыдыңмы? Сугышны хәтәр диләр бит, арысың да шул... Ярар-ярар, ят, ят... Ятып хәл ал... Бөтен жирең дә исән-сау бит, Ходай кушып терелерсең әле... Хәл дә керер, аякка да басарсың... И-и, бала-каем, бер дә борчылма, күзләрең күргәч, йөрәгең типкәч, калганын әнкәң үзе карар, яме...

Чечен Булат

Әнкәсә ничек кенә караса да, тәрбияләсә дә, Булат икенче көнне дә, өченче көнне дә аякка баса алмады. Хәтта теле дә ачылмады аның... Элеккечә хәрәкәтсез булып, авылга кайткач балкыбрак киткән, әмма моңсулыгын югалтмаган күз алмаларын як-якка тәгәрәтеп, әнкәсенә йомшак түшәгенә чумып ята бирде. Гөлназ аның яныннан бер адым да китмәдә, хәтта дәрәсенә дә бармады бугай... Әнкәсә дә эшеннән калды, бөтенләй эштән китү турында сүз кузгаткач, эткәсә шундук жөпләп алды. «Мин эшләгән дә житәр, карчык, син Булатны аякка бастыр, миннән гозер шул», – диде. Булатның солдат капчыгынан чыккан хәрби форманы киём элгеченә урнаштырып, түр стенага, андагы шәмаил рама янәшәсенә элеп куйды. Аннары

күк төргөктөн чыккан орден белән медальне шул форма түшенә беркетте, соңыннан, турымы-түгелме дигән кебек, читкә китеп карап торды...

Булат боларның барысын да күреп ятты. «Нишлисең син, эткэй! – дип әйтәсе килде аның. – Ник эләсең аларны? Ник Корьән сүрэләре янына эләсең? Сугышып, кеше канын коеп алынган бүләкләр бит алар... Элмә, эткэй!» – диясе килде. Тик әйтә алмады. Ул телсез иде, өнсез һәм ымсыз иде. Шуңа күрә каршы стенада эленеп торган хәрби формага һәм аның янәшәсендәге гарәп язуына көннәр буге карап ятарга тиеш булды. Башта ук уйлап куйды: кайчан да булса теле ачылса, Ходай Тәгалә хет бер сүз әйтерлек мөмкинлек бирсә, иң элек бу догалыкка нәрсә язылганын сорап ул...

Булат кайтканның икенче көнөндә үк кеше керә башлады. «Чечен Булат кайткан» дигән хәбәр бөтен авылга таралган булып чыкты. Беренче булып авыл фельдшеры Сәкинә апа килеп керде. Бу мөлаем, жиңел куллы, йомшак телле апага кичә үк язу килгән булган, бу язуда сугыштан яраланып кайткан Булат Гыймазовны дөваларга, аңа күз-колак булып торырга кушылган.

– И-и, Булаткаем, сине карасы-нитәсе юк икән. Бөтен жирең дә таза. Тик нишләптер бөтен жирең дә йоклый синең... Монда миннән берни дә тормый, Ходай Тәгалә белән синнән генә тора, Булаткаем, – дип сөйләнде, аннары, кичке якта тагын керергә булып, ашык-пошык жыенды да чыгып китте.

Бераздан Ак әби керде. Кызык әби. Булат аны күпме белә, ул һаман шул килеш. Тамчы да картапмый. Ире сугышта үлеп калгач, бүтән кияүгә чыкмаган. Гомер буге колхоз фермасында бозау караган. Хәзер абыстай булып йөри. Ак әби шау-шусыз, тыныч кына керде дә, Булатның аяк очына утырып, дога кылды, аннары шулай тавыш-тынсыз гына чыгып та китте.

Ак әби чыгып китүгә, классташы Хәлим күренде, ул да, ишек төбөндә бераз таптанып торгач, ут капкандай китү ягын карады. Аннары күршәдәге Миңнисәттәй ишектән башын тикты:

– Мөмкинме, күршәләр?

Мич артында пешеренеп йөрүче Фәүзия, альяпкычына кулларын сөртә-сөртә, зал ягына чыкты да, акланган кебек:

– Менә Булатыбыз кайтты бит әле, – дип куйды.

– Ишеттем, ишеттем, йоклай дип тә ишеттем...

– Күзләре ап-ачык килеш йоклай шул, Миңнисәттәй.

– Күзләре тере, алайса... Болай булгач, бер терелә ул, Фәүзия килен, күзләр алар – жан хәбәрчесе.

– Күзләре күрә, тамагыннан үтә, кеше эшләгән бөтен нәрсәне дә эшли, ә менә торып китә алмый. Берәр им-том белән дә кузгатып булмый микән, ә, Миңнисәттәй?

– Авыр авыру бу, кызым. Авыру да түгел ул. Авыруны дөвалап, имләп, өшкереп була. Куркынган аның тәне. Куркынган да үзенә бөтен белгәннен оныткан... Һай, сугыш, сугыш, каһәр генә төшсә шул сугыш чукмарларына!.. Бер төшәр, төшми калмас...

– Аптыраганнан гына әйтүем, ачуланма, Миңнисәттәй. Син бу эш белән бераз шөгылләнә идең бит. Им-том белән, диюем.

Миңнисә әбидән соң да тагын әллә ничә кеше керде. Ләкин Булатның уйлары гел шушы күршә карчык тирәсендә булды. «Авыру түгел, тәне генә куркынган» диме? Ә бит ул дәрәс әйтә. Булатның тәнендә бер жәрәхәт тә юк. Булганы да күптән төзәлеп бетте.

...Булат беренче медален үк хәләл канын түгеп алды. Чечняга килеп төшүләренә бер атна гына иде әле. Булатны, тагын берничә кешене шәһәр читендәге блокпостка билгеләделәр.

Беренче төндә үк мәхшәр купты. Төрле яктан ата башладылар. Хәтта өстән дә, астан да аталар сыман иде. «Федерал»лар да аптырап калмадылар. Биек таш стеналарга уелган тар тишәкләрдән җавап уты ачтылар. Эмма дошманны күрү мөмкин түгел иде. Кая туры килә, шунда ата торгач, патроннар бетә башлады. Төнге уникадә миналар яварга тотынды. Булат моннан соң да күпме атыш күрде, үлем белән йөзгә-йөз очрашты, эмма бу кадәр мәхшәрне

күргәне булмады. Төнгө күктөн сызгырып килеп төшкөн миналар, риваятьлөрдө генө була торган, Иблискө атылган утлы ташлардан бер дө ким түгел иде.

Ханкаладан чакыртылган вертушкалар кайдадыр югалдылар. Бу кадэр караңгы һәм томанлы төндө очып йөрүе аларга да рэхәт түгелдер шул. Якындагы частьтан чыккан группа да засадага эләккән, югалтулар күп, ди.

Мина төшөп, ике солдат үлдө. Канлы гәүдэләр күргәч, «духлар» (яшь солдатлар) күнеленә курку керде. Блокпосттагыларга башлык итеп куелган өлкән лейтенантның каты яраланын ишеткәч, бу курку тагын да көчәйде.

Булат баштарак бик нык каушаса да, тора-бара күнекте. Кеше тәмуг газабына да күнөгә, диләр бит. Кычкырып-ыңгырашып кан эчендә ятучы яралыларга да, үлемгә дө күнөгә икән бу бөндө дигәнөн. Берничә сорауга гына жавап таба алмый интекте ул: «Нигә алар монда? Ни калган аларга монда? Бу фажигаләрнең берәр мәгънәсө бармы? Кем өчен түгелә бу кан? Кем өчен бу корбаннар? Нәрсә бәрабәрөнә? Нигә? Нигә? Нигә...»

Төнө бую атыштылар. Каршы як, берәз ял итеп алды да тагын утын көчәйтте. Нык кына якынайдылар, ахры. Таныш түгел телдә сөйләшкәннәрә дө ишетелөп кала хәтта. Сүгенүләрө генө урысча...

Булат төшенә башлады: хәзер «чехлар» (чеченнар) һөжүмгә күчәчөкләр. Энә атышу берәз басылгандай булды. Димәк, һөжүм алдыннан көчләрөн барлыйлар. Бу юлы каршы тора алырлармы, юкмы? Һөжүм читтән атышып яту гына түгел. Кан күп түгеләчөк, үлемнәр күп булачак... Булат төнгө атыштан томалана башлаган зиһенөн бөтен көчөнә эшлөтә башлады. Беренчө көннө үк жаны кыелыр микәнни аның? Гарьлек бит бу! Өйдө ни уйларлар? Йөзем ни уйлар? Беренчө сугышта ук бирешкән бит, дияр. Яратасы да калмаган, дияр... Юк, болай булмый. Нидер кылырга кирәк.

Шунда Булатның күзө блокпост уртасындагы чокырга яшерелгән БТРга төште. Мина эләгөп, ул бер якка янтайган, гарипләнөп калган. Шулай да, аңа төялөп, берничә чакрым гына үтөргә буладыр. Иң мөһимө, ничөк тә олы юлга чыгарга кирәк, анда инде «вертушка» төяп алып китәчөк...

Булат озак уйлап тормады, тимер машина өстенә мөнөп тә басты, механик кабинасына төшөп, кабызырга да тотынды.

Тимер өеменә жан керүгә, жир астыннан чыккан кебек, яралы кулын жылкәсенә аскан сержант килөп житте.

– Нишлисөң син, салага! Төш моннан, аңанны шулай итим!

– Яралыларны, үлөләрнө эчкә төясеннәр, аяктагылар өскә кунакласын, моннан тизрөк таярга кирәк, юкса...

– Нәрсә, курыктыңмы? Бар, бас стена буена! Марш!!!

– Сержант, акылыңа кил, ярты сөгәтьгән берни дө калмаячак монда. Үзем алып чыгам, ей богу! Яртыбыз кырылды, патроннар аз, бер генә юл кала – чигенөргә! Сержант!

– Ярый, ышандырдың, машинаны эзерли тор, мин егөтләр белән сөйлөшөп киләм.

Атыш тагын көчәйде. Егөтләр таш стена артына гранаталар томыра башладылар. Берничә граната бу якка төште. Болай булса, берәздан соңгы сигөз кешө дө әжәл кулына күчәчөк. Авыр яралыларны күптән БТРга төяп куйганнар, исәннәр капка төбөнә жыелган. Аның капка дип әйтерлегө дө калмаган – пулялардан, мина кыйпылчыкларынан теткөлөнөп беткән...

Булат та яраланды. Пуля янбашын сыдырып үттө, әмма зыянлы түгел, ахры. Кызулык белән авырту да сизелми. Сугышта авырту, әрнү дигән әйбер юк икән. Анда жиңү белән жиңөлү генә бар...

Ниһаять, тәвәккәллөдөләр. Сержант кулын изәүгә, исән калган сигөз егөт дөдррөү БТРга мөнөп кунакладылар. Шуны гына көтөп торган Булат сугыш машинасын үкөртә-үкөртә хәрәкөткә китөрдө һәм тышка – караңгы төн эченә алып чыгып киттө.

«Чехлар» моны көтмэгәннәр иде. Блокпост эченнән ут чәчеп БТР килеп чыккач, берәз каушап та калдылар, ахры. Алар айнып өлгөргәнче, БТР шактый ерак киткән иде инде.

Шулай исән калдылар. Булатка – медаль, өлкән лейтенантка – орден, сержантка отпуск бирделәр. Бу сугыштан соң Булат бер айлап госпитальдә ятты. Пуля эчке эгъзаларын да жәрәхәтләгән булган икән. Ниһаять, берничә операция кичергән Булатка «Годен» дигән язу тоттырдылар, яна хезмәткә билгеләделәр. Бу юлы «дес»ларны (десантникларны) тәмин итү группасына эләкте. Сугышта яраланып, медаль алган Булатны «духлар»га башлык итеп куйдылар. Менә шул чакта солдат боткасын туйганчы ашарга туры килде аңа. Тагын гыйбрәт – штабтагы бер «шакал» (офицер): «Мөселманнарны командир итеп куярга ярамый», – дип каршы төшсә дә, комбат үзенекен бирмәгән. «Миңа хет чәрт булсын, әйбәт кенә сугышсын!» – дигән. Соңыннан беленде: Иванов фамилияле бу командирның әнисе татар булган икән. Әйе, кешенең асыл сыйфатлары иң элек анан күчәдер шул. Аңа каны көчлерәк, аңа рухы өстенрәк...

Чечняда Булат әнкәсен еш искә төшерә иде. Шуңа да үлсә килмәде, үлеп, әнкәсен кара кайгыга саласы килмәде. Юк, бу курыкканга түгел. Бу күбрәк җаваплылыктан булгандыр, әнкәсе, әткәсе, сеңлесә Гөлнәз өчен, өй, нигез өчен җаваплылыктан, аңары нинди генә авыр чакта да күңелен сафлап торган мөхәббәт өчен җаваплылык тоеп үлсә килмәгәндер аның...

Булатның уйлары шунда өзелеп калды, соңгы кунакны озатып кәргән Фәүзия, артындагы ишекне шар ачык калдырып, түргә – улы янына ашыкты:

– Балам, Йөзем килгән...

Йөзем

«Йөзем» сүзен ишетү белән, Булатның әллә кай жирендә, эчтә – йөрәк янында булса кирәк, бер нәзберек кыл тартылып, чыңлап куйды. Авылга кайтып төшкәннән бирле ул бу кылга кагылмаска тырышкан иде. Ә бит хәтәр шартлаудан соң түшәк иясе булып калгач, иң беренче уе Йөзем хақында иде. Авылда вәгъдә бирешкән кызы ул Йөзем. Тулы исеме – Гөлийөзем. Ләкин Йөзем исеме Булатка ныграк ошый. Сөешкәндә, яратышканда ул аңа «Йөземем» дими, «Йөзем» генә ди. Син – күңелемнең, бәхетемнең, язмышымның йөзе, димәкче ул. Тормышының чагылышы, ягъни мәсәлән...

Алар бергә үстеләр. Ләкин Булат Йөземне беренче мәртәбә тугызынчы классны тәмамлагач «күрдә». Мәмәдәл урта мәктәбендә матур гадәт бар: ямьле май ахырында, дәрәсләр тәмамлангач, югары класс укучылары Фәрештәләр куагы дигән жиргә күңел ачарга менәләр. Менә шунда унынчыга күчкән Булат белән жиденчене тәмамлаган Йөземне учакка коры-сары жыярга жибәрделәр. Баштарак Йөзем аңа бөтенләй ошамады. Артык оялчан, туры карарга кыймый, тиз кызара; кызарган чагында йөзен каплап алган сипкелләр калкып, беленеп тора башлылар, болай да чандыр йөзгә ябык һәм шадра итеп күрсәтәләр. Бу тимгел-тимгел сипкелләрнең илаһи нур бөртекләреннән яралганын соңыннан гына аңлады Булат. Аңлады да бүтән үзгәрешләр ерак жибәрмәде Йөземне. Сикәле авылыннан Дилүс кенә аерып, юк ла, каерып алырга тырышып карады, булдыра алмады. Булат кына түгел, Йөзем дә бөтен барлыгы белән гашыйк булып өлгөргән иде инде.

Чечняда чакта да хаттан өзмәде Йөзем. Иң авыр минутларында Булат Йөземнән килгән сагыну хатларын кулына ала, кат-кат укый, күңелен тынычландыра, өметен яңарта, хыялларын барлый...

Ләкин хыяллары тормышка ашарга насыйп булмаган, күрәсен. Шартлау афәтеннән айнагач, Булат Йөземне соңгы мәртәбә исенә төшерде дә шундук мәңгелеккә онытты.

Авылга кайткач та Йөзем тагын бер мәртәбә исенә төшә язып калды. Этисе кулына элгән күк төргәктән, орден, медаль документлары, паспорт, хәрби билет белән бергә хатлар килеп чыкты. Аларның барысы да Йөземнән иде. Ләкин Булат күңел капкачын бик тиз ябып,

томалап куярга өлгерде. Йөзем хакындагы уйларны ул моннан соң авыру тәненә һәм әрнелү жанына ялгыш та якын жибәrmәде.

– Балам, Йөзем килгән...

Әнкәсенң тавышы каушап, калтыранып чыкты. Бәндәләрнең вафаты хакында гына шулай хәбәр итәләрдер. Бу очракта Булат үзе тере мәет хәлендә иде һәм шуңа да Йөземнең күзенә һич тә күренәсе килмәде. Гарылек бит! Әзмәвердәй егет башы белән, керфек тә кага алмыйча, бармакка бармак селкетмиçә үлем көтеп ят инде, ә?!

Булатка бик оят булып китте. Аның жаны өзгәләнде, тәне кызышты. Торып кына китә алмады. Их! Үзенң бичара, мескен хәлен Йөземгә күрсәтмәс өчен, тәрәзәне шар ачып жибәре-ргә дә... шул тәрәзә аша сикереп төшеп, иркен кырларга чыгып чабарга иде! Булмый шул, булмы-ы-ый!..

Булат жан сулышы белән кычкырып жибәрде. Юк, тавышы чыкмады аның. Ул эчтән генә кычкырды. Соңгы вакытта шулай эчтән сөйләшергә, кычкырырга, хәтта еларга, көләргә өйрәнде ул...

Булат чытырдатып күзләрен йомды. Йөземне күрмәгәч, Йөзем дә аны күрмәс кебек тоелды, ахры...

– Фәүзия апай, Булат кайткан дип ишеттем, дәресе бу?

– Дәрес, балам, дәрес. Кайтты Булатыбыз, кайтты... Үз аягы белән генә кайтып керә алмады балакаем...

Йөземнең калтыраныбрак, куркыбрак чыккан тавышын ишеткәч, Булатның тагын бер мәртәбә йөрәгә өзелде. Торасы, сөйгәнненң каршысына барасы, аның күзләренә яратып-сөеп карыйсы, шул күзләрдән үбеп аласы килде...

– Әле өйдәме соң?

– И-и, кызым, кая китсен ул... Монда... әнә – түшәк иясе булып ята... Тик... йоклый ул хәзер... Йокласын... Төннең төнендә күз йоммыйча чыкты бит жанкисәгем...

– Фәүзия апай, янына барыйм әле, яме?

– Ярый инде, алайса, бар. Тик... тавышланма.

– Юк... юк, мин үрелеп кенә карыйм...

Үрелеп кенә карый алмады шул Йөзем. Болын кебек түшәк янәшәсенә тезләнеп, башын Булатның күкрәк өстенә куйды. Күзләрен йомды. Ул шулай йөрәгендәгә ярсуны басып, күнелен тәртипкә китерде, ахры. Берәздән пышылдап кына, Булат ишәтерлек итеп кенә сүз башлады:

– Мин сине барыбер яратам, Булат... Син барыбер тереләчәксең, менә күрерсең... Үзем терелтәм мин сине... Мәхәббәтем белән терелтәм... Иң мөһиме – син исән... Исән, бәгърем...

Йомык күздән дә яшь чыга икән. Булат күзләрен ачканда, Йөзем елый иде. Озын, зифа керфекләрдән, чишмә кебек, күз яшьләре тибеп ята. Шулвакыт әнисе килеп житте:

– Ярый, балам, бар, кайт. Хәзер ул беркая да китми инде. Теләгәң булса, кереп йөрерсең. Теләмәсәң кермәссең. Гаепләүче булмас. Һәр кешенң үз юлы, үз язмышы...

– Анысы шулай, Фәүзия апа. Ләкин кешегә бәхет тә бер генә бирелә бит... Минем бәхетменң исеме – Булат...

– Ай, шулай булса иде, кызым... Менә бит хәлләр ничек... Безнең синең белән мәшәкәтләр күп булачак...

– Булсын, булсын, Фәүзия апа! Кумагыз гына! Мин көн саен кереп йөрермен, яме.

– Ходай кулына тапшырдым инде, алайса. Сине дә, Булатымны да... Ә хәзер бар, кайт... Булатны ашатасым бар...

– Үзем ашатыммы, Фәүзия апай?

– Бар дидем мин сиңа! – Фәүзия кычкыра язып калганын сизмәде дә. Шунда ук үзен кулга алып өлгерде: – Сөйләштек бит инде, Йөзем акыллым...

– Бетте, бетте, Фәүзия апай... Китәм. Ләкин мин аны барыбер яратам, яратам, яратам! Ул да мине ярата! Үзе әйтә алмаса да, мин моны аның йөрәк тибешеннән аңладым...

Гөлназ

Булат өчен иң борчылганы Гөлназ булгандыр. Мәктәптән бушаган вакытларында тере мәет кебек яткан абыйсы тирәсендә бертуктаусыз өтәләнеп торды ул: «Абыем, тамагың кипмәдеме?», «Абыем, ашыйсың килмиме?», «Абыем, нинди китап укыйм?», «Абыем, бүгенге яңалыкларны сөйлимме?»

Булат берничек тә җавап бирә алмый. Күзләрен генә йомып-йомып ала. Бу аның «әйе» дигән сүзе. Күзләрен йоммыйча, тик карап торса – «юк» диюе. Бер Гөлназ гына белә, ахры, абыйсының ишетеп, аңышып ятканын. Чөнки әнкәсе дә, әткәсе дә Булат янында ул ишетмәгән кебек сөйләшәләр.

– И, әткәсе, бер дә терелмәс микәнни Булатыбыз, – ди берсе.

– Белмим, бик каты ята, ди бит врач.

– Кай җирләре генә авыртадыр инде балакаемның? Их, белсәң иде! Ул авыртуның бер өлешен үземә алыр идем, билләһи!

Ә Гөлназ абыйсы белән сөйләшә. Үзе сорый, үзе аның өчен җавап та бирә.

– Абыем, Чечня дигән җирдә кыен булдымы? Жңиңел булмагандыр. Әнә бит синең орденнарың да бар, иң авыр сугыштан соң гына бирәләр ди бит ул орденнары. Шулаймы, абыем?

Бу юлы Булат керфек какмады. Гөлназ аптырады булса кирәк.

– Ник, абыем, алай дисең? Бу орденнары алу җиңел булдымыни?

Булат тагын дәшмәде. Сырлап, уеп ясалган матча агачына карашын күчереп, авыр сугыш хатирәләренә кереп чумган иде ул.

Орденны Шатой янындагы тауларга оештырылган рейдтан соң бирделәр. Булатның «духлар»дан (яш солдактарны шулай дип йөртәләр) гына торган отделениесен «деслар» (десантниклар) группасына беркеттеләр. Шуна күрә алар «деслар» кая бара, шунда барырга тиеш булдылар. Корал кирәк-яраклары, азык-төлек, төрле аппаратура, йокы капчыклары, палаткалар күтәргән «духлар» күбрәк колларны хәтерлэтәләр иде. Алар «деслар» артыннан бер тотам да калмый ияреп барырга тиешләр. Ләкин сугышта, бигрәк тә дошман тылындагы рейдлар вакытында, ал-арт дигән нәрсә юк. Шул ук Чечняда, «деслар»ны үткәреп җибәреп, алар артыннан авыр йөк күтәреп баручы «духлар»ны кулга төшерү очраклары күп булды.

Булатлар төркеменә дә «тау кешеләре»нең һөҗүмен берничә мәртәбә кире кагарга туры килде. «Деслар» аңышып килеп җиткәндә, «духлар» «тау кешеләре»нең позициясен нык кына таркатып өлгөрәләр иде.

Берсендә «деслар» үзләре засадага эләктеләр. Сугыш каты булган, ахры. Булат үз группасы белән мышнап килеп җиткәндә, егерме кешенең өчесе каты яраланган, җиңелчә яраланучылар да бар, ә командир – Коцуба фамилияле өлкән лейтенант – бөтенләй юкка чыккан. Артыннан килеп, башына сукканнар да исәнгерәйтеп алып киткәннәр, ахры. Таулы, урманлы урыннарда мондый хәлләр еш булып тора.

Бер чакрымнар баргач эзләп тапты ул аларны – ике сакалбай белән Коцубаны. Аның командирлыгыннан берни дә калмаган иде – өс-башы теткәләнеп беткән, йөз-битләренә кан укмашкан, башында да бер буй җәрәхәт, куллары артка каерып бәйләнгән. Аяк киёмнәре юк, ялан аяклары шулай ук канлы җәрәхәттә. Шулай хәлсез һәм җансыз булып бер читтә ята мескен. Ара-тирә ыңгырашып, ухылдап ала. Ә теге сакалбайлар гамьсез-моңсыз кыяфәттә тамак ялгап утыралар. Үзара сөйләшеп алалар. «Нигә шулкадәр тыныч соң алар», – дип уйлап алды Булат. Нишләп тыныч булмасыннар, засадага эләккән «россиян»нарның, гадәттә, эзәрлекләргә кыюлыклары җитми бит.

Сакалбайларның берсе, торып, якындагы чишмәгә су алырга китте. Булатка шул гына кирәк иде. Ул, мәче кебек хәрәкәтләнеп, жиргә елыша язып үрмәләп барды да, консервасыннан ит чүпләп утырган чеченның башына автоматын орды. Һәм шунда ук су янындагы сакалбайга кычкырды:

– Кузгаласы булма! Югыйсә дөмектерәм! Кулларыңны күтәр! Акрын гына монда кил! Колыңның кулларын чиш!

Теге чечен, тәмам аптырашта калып, үрә катып тора бирде. Шунда гына Булат үзенен татарчага күчүен аңлап алды. Каян белсен бу чечен кешесе аның татарчасын? Мөселман өммәтеннән булу татар булу дигән сүз түгел бит әле! Бер кавемнән булмагач, бер каннан оешмагач, әллә ни аңлашып та булмый икән шул...

– Ну-ка подойди поближе... Только тихо!.. Развяжи его!

Бу юлы чечен аңлады. Тугандаш урыс теле ярдәмгә килде. Урыс дигән халыкның, урыс теленен барлыгына беренче һәм соңгы мәртәбә сөенүе булгандыр бу чечен кешесенен.

Ике сакалбайны да янәшә бәйләп салды Булат. Юып, чистартып, яраларын бәйләп алгач, командирга кеше төсә керде.

Ходай каргаган бу жирдән тизрәк китәргә кирәк иде. Ләкин нишләргә бу сакалбайлар белән? Коцуба, шешенеп-күгәрәп беткән йөзен жирдә аунап яткан чеченнар ягына ымлап, Булатка кычкырды:

– Убей их!

– Зачем! Они же тебя не убили.

– Убей, говорю!..

– Не буду, сказал...

– Под суд пойдёшь, проклятый татарин! Мусульманин, да?

– Да. Но не только поэтому не трону их.

– Ну?!

– Люди же они. Они защищают свой дом. Я их понимаю.

– Ты прав. Но ведь есть долг.

– Да, долг есть. Только вот нечем платить...

– Не то говоришь, сержант.

– На войне нет званий. Есть только люди и нелюди.

– И то правда... Да чёрт с ними! Пусть живут...

Эмма аларга бу каһәрле жирдән тиз генә котылырга насыйп булмаган икән. Ун-унбиш адым да читкә китә алмадылар, янәшәдәге куаклар артыннан унлап сакалбай йөгәрешеп чыкты. Баштанаяк коралланган бу чечен боевиклары, үз телләрендә акыра-бакыра, Булат белән Коцубаны баягы урынга төрткәләп китерделәр. Коцубаның тәненә яңа жәрэхәтләр өстәлдә, Булатка да нык кына эләкте: авыз-борыныннан кан китте, сул як янбашы энә белән чәнечкәндәй сызлый башлады.

Бәйләнеп яткан ике чечен картын шундук аякка бастырдылар. Бик олы хөрмәткә ия затлар булып чыктылар тегеләр. Боевиклар алар янында баш иеп кенә сөйләшәләр, йөзләренә, күзләренә күтәрелеп карарга да кыймыйлар хәтта.

Сөйләшкәннәрен аңламаса да, Булат бик тиз чамалап алды: бу минутта аның язмышы хәл ителә иде.

Чеченнар шактый сатулаштылар, каты-каты гына кычкырышып та алдылар. Ләкин теге ике карт чеченның сүзе өскә чыкты, Булатларны жибәрергә булдылар.

– Кыш-ш отсюда! Ещё увижу, убью! – дип жикеренде бер чечен егете.

Булатка жан керде.

– Автоматы отдайте. Без них придём – трибунал будет...

– Может, патроны еще отдать?

– Не нужно. Только автоматы.

Булат автоматларын да бирерләр дип уйламаган иде. Бирделәр. Аның күнелен бер сәер тойгы биләп алды: «Сәер кешеләр... Шушы автоматларны тотып тагын киләсебезне белеп торалар бит үзләре... Нинди хәл бу? Жир эше түгелдер, Ходай Тәгалә кулы уйныйдыр монда...»

Кайтканда Коцуба да тәмам ис-акылына килде:

– Скази, сержант, откуда ты знал, что не убьют?

Булат «Обычная психология...» дип кенә котылмакчы булган иде, барып чыкмады, өлкән лейтенант аны солдат тугрылыгы хакындагы әңгәмәгә алып кереп китте. Долг, имеш, присяга, имеш. Ә үзе белә, аңлай, шуңа ул рәхмәтле дә – әле яңа гына аны Булат үлемнән коткарып калды бит. Ә командирны үлемнән алып калу элек-электән хәрбиләр арасында батырлык саналган...

Коцуба, рейдтан кайтуга, Булатны орденга тәкъдим итте, ә чеченнар белән «килешүләр» хакында беркемгә бер сүз ычкындырмады.

Тагын шунысы: ул солдатларга мәрхәмәтләрәк, шәфкатьләрәк була башлады. Юкка-барга һаваланып йөрүен ташлады, үз палаткасында арагы чөмереп тик ятты. Һәм ике сүзнең берендә «обычная психология» дип тәкърарлый торган булды.

...Гөлназга боларның берсен дә сөйли алмады Булат. Сеңлесенең сафлык бөркеп торган күзләренә карап, тере мәет кебек ятуында булды. Кызыйга да абыйсының күзләре бик житкән. Ул шул күзләр белән сәгәтләр бие сөйләшеп утырырга риза.

– Ә беләсәңме, абыем, Йөзем апа сине шундый нык ярата!..

– Каян беләсәң моны, сеңлем? Башың яшь бит әле... – Моны Булатның күзләре әйтте.

– Белдем инде, белдем, бездән чыккач, күтәрмәгә утырып елады... Качып карап тордым...

– Качып карап тору әйбәт түгел бит, – диде Булатның күзләре.

– Карап тору әйбәт түгел дә... Ул бит сизмәде... Минә күргәндә гел елмаеп-көлеп сөйләшкән була, үзе генә калса елый да елый... Тереләчәген белми, шуңа елый... Ярата ул сине, абыем, бик ярата!..

Икенче бер көнне Гөлназ урамнан яңа хәбәр алып керде:

– Абыем, абыем! Чечняда хезмәт иткән Дилүс абый кайткан диләр.

– Ә?..

– Дилүс абый кайткан. Сине сорашкан. Кереп чыгам, дигән... Көрәшеп карарбыз, дигән. Көлгән... Тагын бер сүз әйтмиме? Юк, әйтмим лә, әйбәт сүз түгел ул... Синең кәефне жибәрә торган сүз ул, абыем...

Булатның күзләре чәчрәп чыгардай булып Гөлназга карап торалар иде.

– Әйт, әйт, ник әйтмисең? Дилүсне белмимме әллә мин. Ул булган жирдә юньле сүз булмас... Әйт! – диләр иде алар.

– Дилүс абый кайткан көнне үк Йөзем апаның кулын сораган. Этиләре риза булган, Йөзем апа гына каршы, ди...

Булат мондый хәбәрне көтмәгән иде, ахры. Ул бермәл шаккатып Гөлназга карап торды да, эчтән көеп, ниндидер күзгә күренми торган әрнәш белән күзләрен йомды... Салмак кына ябылган күз кабаклары бу минутта салкын кырауга түзә алмыйча йомылган чәчәкне хәтерлэтәләр иде...

Явызлыкның чиге бармы?

Дилүс аларга көтмәгәндә килеп керде. Көн саен кереп йөри башлаган Йөзем Булатның баш очында утыра иде. Фәүзия аны күпме генә чәй өстәленә чакырып караса да, Йөзем урыннан кузгалмады, түшәктә яткан хәрәкәтсез гәүдәгә карап утыруында булды. Булатның күз-

лөре йомык. Ул һаман да Йөземгә күзләрен күрсәтми. Күзләрен ачса, күз нурларына ябышып жан-бәгыре суырылып чыгар дип курка, ахры.

Йөзем өчен бу мәһим түгел. Ул бит Булатның аны күргәннен белә. Күнел күзләре белән күрә ул. Чөнки һаман да ярата үзенен Йөземен. Ярата, ярата... Сагына... Юксына...

Йөзем үзе дә бик сагынды Булатны. Менә шушы кап-кара чәчләрен, куе кашларын, үбәсе килеп торган йөз-битләрен, мәхәббәтле иреннәрен, киң жилкәләрен, көчле кулларын сагынды...

Дилүс килеп кергәндә, Йөзем Булатның хәлсез, буынсыз кулларын сыйпап утыра иде. Солдат киemenдә пәйда булган әзмәвердәй ир-атны кече якта ипи салып йөрүче Фәүзия баштарак танымады.

– Нихәлләр, Фәүзия апа, исән-сау гына торасызмы? – дип, Дилүс иң элек аның белән күреште. – Дилүс бит мин, танымыйсыңмы әллә, Фәүзия апа? Армиягә синең малай белән бергә киткән идем...

– Ә-ә, Дилүсмени-и-и? Исән-сау кайттыңмы, улым? Чын ир булгансың, танырлык та түгел, билләһи. Танымадым шул, озын гомерле булырсың әле...

– Яшибез әле, Фәүзия апа. Жимерттереп яшибез. Менә өйләнәп тә жибәрсәм...

Ул инде түр якта, Булат янында утырган кунакны күреп өлгергән иде. Төрттөрүле сүзә дә Йөзем ишетсен дип әйтелгән булып чыкты, ахры. Шулай да ул кызны күрмәмешкә салышты. Түргәрәк үтеп, иң элек Булатка эндәште:

– Привет, служак! – Служагы җавап бирмәгәч, Йөземгә таба борылды: – Син дә мондамыни, бәгырькәем минем? Әле уйламадыңмы? Мин җавап көтәм.

– Озак көтәргә туры килер шул.

– Алай димәле, жанкисәгем. Бу тере мәет сине тиз ялкытачак.

– Булат мәет түгел, түгел!

– Мин андыйларны күп күрдәм. Гомер буге имгәк булып яшәячәк ул. Менә миңа кара – бер царапина да юк... Ә бу үләксәнең көннәре күп калмаган.

– Дилүс...

– Әү, бәгърем.

– Сине ничек жир күтәрә икән?

– Жирме? Жир үзе минем кулда, белдеңме? Менә шушы граната кебек... Теләсәм, чәл-пәрәмә китерәм мин аны. – Дилүс кесәсеннән кул гранатасы тартып чыгарды. – Ә-ә, сиңа да кызыкмы?

Ул күзләрен шар ачып карап яткан Булатны карап калды. Бу күзләрдәге нәфрәт, ниндидер сихри көч булып тышка бәреп чыкса, иң хәтәр гранаталардан да хәтәгрәк шартлар иде, мөгаен... Әллә шул шартлаудан курыкты, әллә Йөземнең сораулары уңайсыз хәлгә куйды, Дилүс гранатасын кабат кесәсенә тыкты да сабуллашып та тормыйча тышка чыгып китте. Ул басып торган урында шомлы тынлык белән сасы арагы исе генә торып калды.

Бу арагы исеннән Булат та котылып кала алмады. Әлегә ис иң элек аның зәгыйфь күңелен кузгатып жибәрде, аннары тоныклана башлаган хәтер көзгесендә жанны өшөтерлек күренешләр чагылып китте.

Ул көнне аларның батальонын район үзәгеннән ерак түгел бер авылга «зачистка»га билгеләделәр. БТРларга төялеп барып кергәндә, авылда бала-чага, хатын-кыз, карт-корыдан башка кеше калмаган иде инде. Кемдер хәбәр иткән. Чечняда бөтен жирдә колак бар, күз бар. Чеченнар федералларның бөтен ниятләрен белеп торалар. Моңы алар яшермиләр дә. Алдан әйтеп куелмаса да, авыл аксакаллары Булатларны авылга алып керә торган олы юл буенда икмәк-тоз белән каршы алдылар. Аларны күрү белән, командирлардан кемдер сүгенеп куйды. Күрше БТРда баручы Дилүс картлар янына буш арагы шешәсе томырды.

Авил башында тукталып тормыйча, үзәк мәйданга үттеләр, жиргә коелдылар. Авылда бер боевик та калмаганын белсәләр дә, һәр йортны, һәр базны, подвалны, сарайны карап,

тикшереп чыгарга тиешләр иде алар. Тәртип шундый. Приказ шундый. Ике төркемгә бүленеп, авылның ике башыннан кереп киттеләр. Өч сәгать дигәндә авылны урталай бүлөп торган киң урамда очраштылар. Булат үз егетләре белән урамның аргы очында «зачистка» үткәрергә тиеш иде. Бернинди шикле эйбер күренми, кайсыдыр чоланда атмый торган ау мылтыгы табып алдылар, кайсыдыр йорттан бер уч гильзалар килеп чыккан. Бөтен «табыш» шул.

Булатлар эшләрен төгәлләргә торганда, каршы як йорттан бер хатын-кызның өзгәләнеп, үрсәләнеп кычкыруы ишетелде. Берәздән бу тавыш басылды. Ничек кенә тынычланырга тырышса да, әлеге газәплә кычкыру Булатның колагыннан китмәде, берәздән ул аның жан түрәнә үк кереп ятты. Хатын-кызны рәнжеткән кешене өнәми Булат. Шулай тәрбияләнгән инде, нишлисең? Кешене дә, бигрәк тә дусларын хатын-кызга мөнәсәбәтләре буенча бәяли ул. Әнә бит ничек өзгәләнеп ялварды бу хатын. Нәрсә булган аңа? Ире суямы әллә? Булат түзмәде, үзенекеләргә эшнә дәвам итәргә кушып, каршы як йортка юнәлде. Ишегалдында да, өйдә дә беркем юк. Ишекләр шар ачык. Келәт ишеге дә ачык, ыргылаш баз сыман каралтының да ишекләре каерылган. Тавыш шуннан килә, ахры. Әнә ниндидер хәрәкәт сизелә.

Булат төлке адымнары белән, стөналарга сыланырдай булып, шул жир алачык ишегенә якынлашты. Аннары, кискен генә этенеп, тар аралыкка барып та керде. Автоматын алга төбәп кычкырып жибәрде:

– Кем бар монда?

Тынлык аңа ыңгырашу белән җавап бирде: «Ы!һ!...»

Булат һаман аңыша алмый иде әле. Эчкәрәк узып, ишек катыннан читкәрәк тайпылды. Ишектән ургылып килеп кергән көн яктылыгы подвал эчен күрерлек, ни дә булса шәйләрлек хәлгә китерде.

Ә андагы хәлләр жанны өшөтерлек иде. Түрдәге сәке кебек жирдә чалкан төшөп ниндидер үсмер кыз ята. Аның карарлык жире калмаган: күлмәкләре ертылып, аерылып төшкән, түшләре, ботлары ачык, йөз-битләре күгәрәп, канга буялып беткән, бот тирәләрендә дә кан...

«Көчлэгәннәр»... Булатның томаланыбрак киткән аңында интегеп, ыңгырашып шушы уй туды. «Көчлэгәннәр... Кайсы хәшәрәтенә эше бу? Әллә безнекеләрме? Чеченнарда хатын-кызга ябышу гадәте юк. Димәк, безнекеләр...»

Булат шунда гына подвал почмагында посып торган шәүләне шәйләп алды. Ул да Булатны таныды, каптырылмаган каешын автоматына шык-шык бәрә-бәрә, ишеккә таба килә башлады.

Барысын да аңлап алган Булат, үзен-үзе белештермичә, әле генә чечен кызын көчлөгән федералга барып ябышты:

– Что ты делаешь, сволочь?!

Төгесе каршы әйтеп тә, каршы торып та булышмады, Булатның эткәләвенә, төрткәләвенә риза булып, тышка атылып чыкты. Шунда Булат тагын бер мәртәбә ах итте: аның каршында чалбар-ыштаннарын рәтли-рәтли күрше авыл малае Дилүс басып тора иде!

– Син нәрсә? Син... Син... Син бит үзеңне генә түгел, бөтен армияне, бөтен... бөтен татарны мыскыл итәсең... Моңың өчен беләсеңме нәрсә булачак? Моңың өчен сине дөмектергә кирәк!..

– Нәрсә кызасың? Дошман кызы бит ул, боевик кызы, бандит кызы!..

– Нинди дошман? Ни сөйлисең син, адәм актыгы! Кайда күрдең син дошманны? Күрдеңме? Ә? Йә, әйт, күрдеңме? Ник дәмшисең?

– Монда бөтенесе дә дошман. Минем өчен шулай гына. Башкача уйлысым да килми. Ә син бар кер, сиңа да бирә әле ул...

– Ах син, мәртәт!.. Иманыңа кайтарымын мин сине!

Дилүс үзенә уктала башлаган Булатка автоматын төбәде:

– Стоп! Не имеешь пр-р-рава! Поп-р-р-ро-буй!..

– Жәзасыннан барыбер котыла алмассың, гад! Моңың өчен трибунал тиеш сиңа!

– Трибунал? Мә, тот, тот, тот, алсаң. Никаких трибуналов!

Шул минутта ул биленә беркетелгән бер гранатаны шудырып чыгарды да, Булат аңына килеп өлгергәнче, божрасын тартып алып, подвал ишегеннән эчкә – әле генә көчләнеп ташланган гәүдә яткан почмакка ыргытты.

Явызлыкның чиге юк, диләр. Бар икән. Аның чиге Дилүс дигән татар малаеның кара йөрәге аша үтә икән. Подвалдагы шартлауны ул командирларына: «Мина ыргытам дигәндә, ялгыш үзе шартлап үлдә», – дип аңлатты. Булат хаклык таләп итеп нидер сөйли башлаган иде, Чечняны аркылыга-буйга индәгән карт капитан:

– Уже не докажешь... – дип кырт кисте.

Бу хәлдән соң Булат чечен атлы бу милләт кешеләренә күзләренә туры карый алмый башлады, бигрәк тә хатын-кызлары, аналары белән күзгә-күз очрашмаска тырышты, очраша калса, әйтеп-аңлатып бетергесез авыр халәт кичерә торган булды.

Чеченнар бер генә үлемне дә җавапсыз калдырмыйлар. Үч аларның жан газабы гына түгел, яшәү рәвеше дә. Подвалда шартлап үлгән кыз өчен дә «чехлар» бик тиз үч алдылар. Шулай булып кайткан ике солдатны икенче көнне үк суеп китерделәр. Частьны ура-тып алган таш койма буенда калдырылган кул арбасында яткан жансыз гәүдәләргә баштарак якин барырга кушмадылар. Сапёрлар килгәнче ярты көн вакыт узды. Мина-мазар табылмагач, гәүдәләргә берәм-берәм эчкә кертеләр. Үлем-китем – сугышта гадәти хәл. Эмма бу мәрхүмнәргә кичергән газәпләре иң таш бәгырьне дә тетрәндерерлек иде: аларның ирлек әгъзалары төбә-тамыры белән өзеп алынган һәм бугазларына дыңгычлап тутырылган булып чыкты...

Бу хәлләрдән соң Дилүскә көн бетте. Аны типкелектә йөртә башладылар, «артын эшәргәннәр» дигән хәбәр дә таралды. Берәздән аны, кызганып булса кирәк, башка частька күчерделәр, Булат та яраланып госпитальгә эләкте...

Уяну

Бүген Йөзем сонрак керде. Иртән иртүк яисә төшке аш вакытында – Фәүзия өйдә чактарак керә иде ул. Бу юлы кичке якта, кояш, күк катындагы күчәреннән ычкынып, офыкка юл алгач керде. Бүген ул бөтенләй башка төрле. Кигән киёмнәре дә матуррак, үзе дә сылурак, чибәррәк. Юк, Йөзем болай да бик чибәр зат. Эмма ул бүген тагын да чибәррәк.

Иң мөһиме, авырып кайтканнан соң, Булат сөйгәннен йөзгә беренче мәртәбә якты нур, хәтта серле балкыш күрде. Бу балкышның сере Йөземнең ымсындыргыч елмаюсында иде! Үбешергә генә яратылган иреннәрендә, үзенә суырып йотып алырга торган «мәхәббәт чокырлары»нда, аннары маңгаена төшкән «ай» чәчләрендә, дөньяга киң итеп ачылган, үлем түшәгендә яткан кешене дә кабат яшәүгә дәртләндерә ала торган кыйгач кашларында, зифа керфекләрендә иде...

Үзе еш-еш сулыш ала. Каушый, кыенсына, ахры. Сулыш алган саен, алсу күлмәген төртеп торган күкрәк алмалары, бер күтәрелеп, бер төшөп, җиңел дулкынланалар...

Күбәләк кебек җилкенеп кенә килеп кергән Йөзем өй эчендә берәз басынкыланып калгандай булды, аяк очларында килеп, Булатка иелебрәк:

– Исәнме, Булат... – дип пышылдады.

Булатның: «Исән шул әле, исән, жан гына чыгып җитмәгән», – дип әйтәсе килде. Әйтмәде. Әйтә дә алмый иде. Эмма күзләрен дә йоммады. Йөземнең матурлыгына тәмам әсир булган чагы иде шул.

– Булат, минем синең белән сөйләшсәм килә. Икәүдән-икәү генә... Булат... Әйт әле, син мине яратасыңмы? Әле дә яратасыңмы? Яратасың, яратасың... Беләм мин моны... – Йөзем үзе сөйләнә, үзе Булатның чәчләрен сыйпый, нәфис бармакларын аның йөз яңакларыннан йөгертөп төшәрә, аннары ап-ак җәймәгә кагылып-кагылмас кына, бөтен гәүдәсен буйлатып, аяк очларына кадәр төшә. – Хәтерлисәңме, куш нарат буасы янында беренче мәртәбә үбешкән

идек?.. Аннары су коенган идек... Син иң элек минем күлмәгемне салдырдың, ә күлмәктән башка минем бер әйберем дә юк иде... Хәтерлисәңме? Менә шушы кулларың белән туйганчы иркәләдең мине... Туйганчы үптәң... Үптердең...

Йөзем, Булатның кулларын алып, ачык изүе арасыннан балкып килеп чыккан йоп-йомшак күкрәкләре өстенә куйды.

Булат аларны шундук сизде, тойды. Таныды! Бу мәхәббәт алмаларына кулын гына түгел, башын, яңакларын куясы, аларны оятсыз рәвештә суырып үбәсе килде.

Карале, онытып тора, ул бит Йөземнең тәнене тойды! Түшәккә калгач, беренче мәртәбә ныклап тойды! Гүя үлгән бармакларына жан керде!

Булатның тоеп кына каласы килмәде, шушы бармаклары, учлары белән сөйгәннен күкрәкләрен сак кына баскалап сыйпыйсы, иркәлисе килде... Ул, бөтен булган һәм булачак көчен жыеп, бармакларын хәрәкәткә китерергә, һич югы, кузгатырга тырышып карады. Әллә кыймылдата да алдымы? Юктыр... Күңеленнән генә кузгаткандыр...

Булатның чигәләренә, күз төпләренә, ирен читләренә салкын тир бәрәп чыкты. Бөтен жаны-тәне белән терелергә, уянырга тырышкан гәүдә соң чиккә житеп тулышты, бүртенде, әмма үзенә бер генә бөртек күзәнәген дә кузгата алмады...

– Булат, менә-кара миңа. Теге вакыттагы кебек кара... Ныклап кара. Күлмәгемне салам, кара. Кара да ярат. Ир-егет булып, каныңны кызыштырып, күзәңне камаштырып ярат. Бөтен жирең уянсын, жаның куансын, гомерең юансын...

Йөзем Булат каршында чүгәлэгән жиреннән торып басты да салмак кына хәрәкәтләр белән кулбашлары күбәләк канатлы алсу күлмәген салып бетерде. Күлмәк идәнгә шуып төшәп китте, бая ук үзенә ымсындырып, күңелендә әллә нинди сихри хатирәләр уяткан йомры күкрәкләр өстендә шундый ук ал төсле күкрәк япмасы гына торып калды. Булатның, үрелеп, энә шул соңгы чүпрәк кисәген алып атасы килде. Ул инде күңеле белән үрелде дә... Әмма бармакларын, кулларын кузгата алмады. Шулай да уң кул бармакларына энә кадалган кебек булды, шулай гомерлек йокыга талган нерв жепселләре уяна башлады, ахры... Бармакларын дагы авырту белән үк аның тагын бер жире дертләп уяңды, шаулап тормышка кайтты, һәм, шыбырдап, көчле кан белән тула башлады...

Йөземнең зифа, сылу тәне күкрәк япмасыннан да мәхрүм калгач, Булат шашар дәрәжәгә житте. Чыннан да, бу минутта аның киереп ачылган күз кабаклары, бер соклангыч, бер куркыныч булгандыр. Шул күзләрдән бер минутка да карашын алмыйча, каршында басып торган сылу тән Булатны тәмам сихерләп куйды. Аның зәгыйфь тәне башта калтыранып, бәргәләнеп ятты, аннары канга тулышып кызарды, бүртенде, берәздән тынычланып калды, аннары манма тиргә батып йоклап китте... Бары тик бармаклары очындагы дуамал нерв тамырлары гына һаман биешәләр, янадан тууларына сөөнәшәп уйныйлар, шаяралар иде.

Фәүзия шаулап эштән кайтып кәргәндә, Йөзем, рәхәтләнеп йоклап яткан Булат түшәгә читендә исәңгерәп утыра иде. Аның күлмәк изүләре ачык, шул ачыклыктан бая гына хөрлек рәхәтен тоеп калган күкрәк алмалары кабат тышка чыгарга атлыгып торалар...

Фәүзия, нидер сизенеп, сак кына килде дә, һаман әле күзләрен Булаттан ала алмый утырган Йөземнең кулбашына кагылды.

– Ни булды монда, кызым? Өстәң-башың таралган дип әйтимме?

– Ә? Кайттыңмы, Фәүзия апа? Булат терелде бит, беләсәңме шуны? Энә карале, бармакларын уйнатып ята...

Чыннан да, Булатның уң кул бармаклары минут саен калтыранып алалар, хәтта, бергә жыйналырга теләгәндәй, учка кысылып куялар. Әмма йодрыкка укмашып бетә алмыйлар, тагын таралып, хәрәкәтсез-жансыз булып калалар...

– Нишләттең син аны, кызым? Чыннан да терелә башлаган бит безнең Булатыбыз...

– Берни дә эшләтмәдем, Фәүзия апа, бары тик чишендем генә...

– Чишендең? Булат каршындамы? Шаяртасыңмы, кызым, әллә... Әллә чынмы?

– Шаяртудан узган инде мин, Фәүзия апа. Солтания жингәчэй әйтеп киткән иде: «Син аның башта ирлеген уят, аннары үзеннән-үзе тереләчәк ул», – дигән иде. Мин нәкъ ул әйткәнчә эшләдем: тәнем белән ымсындырып, ирлеген кузгатырга, кешелеген уятырга тырыштым...

– Жәндер син йә берәр фәрештәдер, кызым. Мең-мең рәхмәтләр сиңа. Үзең дә бәхетле була күр берүк. Миннән теләк шул.

– Менә ул минем бәхетем, Фәүзия апа. Миңа бүтән төрле бәхет кирәк түгел...

– Беләм, акыллым, беләм...

Боларның берсен дә Булат ишетмәде. Ул тау-таш актарып хәлдән тайган әкият батыры кебек, бөтен тәне белән изрәп, жаны белән жәлеп, үлем йокысына киткән иде. Нишләп үлем йокысы булсын, әнә кул-бармаклары авыру тәнне ташлап чыгарга теләгән йөрәк кебек тибеп яталар; ак жәймә өстендә, билдән түбән жан жирендә, калтыранып калыккан калкулык та әллә нинди тормыш мәгънәләренә ишарә булып аңлашыла иде...

Яшәү чигендә

Бүген Булат янына Ак бабай кереп утырды. Аңа инде шатлыклы хәбәрне Гөлһаз күптән кереп әйткән, Йөзем белән булган хәлләрне дә, белер-белмәс көе, үзенчә сөйләп биргән. Шуңа күрә сүзне уратып башлап тормады, турыдан ярып салды:

– Фәүзия кызым, Булат акыллым, шуны онытмагыз: мәхәббәт дигән хикмәти сер кешене тормышка кайтара кайтаруын... Әмма тормышта нәфрәт тә бар бит әле, әнә шул нәфрәттә чыныгып кына, шул нәфрәт, әрнәш аша килгән сабырлыкта сыналып кына кеше аягына баса ала, сынын, жанын турайт... Беренчесен жиңел үттегез, икенчесе авыррак булып. Анысын үтәргә дә Ходай ярдәм бирсен...

Булат баштарак аңламыйча ятты. Нинди нәфрәт, нинди әрнәш? Ләкин күңеленең кайсыдыр жире белән ул тойды: әле болар сынауларның башы гына, жинеле генә. Иң авыры алда булачак... «Булачак, булачак! Күңеленә киң тот!» – дип, үзен-үзе камчылап та алды Булат.

Ак бабайның тагын бер сүзе аның зиһененә уелып калды.

– Кеше хәтәр авырудан терелергә теләсә, шул авыруга юлыккан чагына кайтырга, шул мизгелдән яңадан яшәп китәргә тиеш. Кайчандыр жан хәрәкәте тән хәрәкәтенә өлгерми калган булса, бу юлы инде ул аңа бик тиз ияреп китәргә тиеш...

«Кызык карт бу. Мулла гына түгел. Дөһья карты. Ак бабай. Аның теле белән дөһья үзе сөйләшкән кебек. Дөһья акыллары бар бу затта, билләһи!»

Ә бит ул хак әйтә. Кайчакта кешенең жаны яшәү белән үлем арасында калучан була, аның жисми яшәшенә өлгерә алмый. Чынлап та, кеше терелү өчен иң элек әнә шул мизгеленә, жан белән тән аймылышкан чагына кире кайтырга тиештер, бәлки?

Булат та хәтерли ул хәтәр мизгелне. Аның да үлем белән яшәү чигендә басып торган чагы бар иде...

Әлегә дә баягы «зачистка» вакытында булды бу хәлләр. Кайсыдыр бистәне аркылыга-буйга инләп тикшереп чыкканнан соң, часть урнашкан базага кайтырга гына торганда, «Бер чечен кызы минага баскан» дигән хәбәр китерделәр. «Минага эләгү» түгел бу. Монысы хәтәрдәк.

Булатлар группасын шунда жибәрделәр. Аларга ике сапёр егетне дә беркеттеләр.

Хәлләр бик мөшкел иде. «Зачистка» ясап йөрүче «федераллар» элгеп шартласын өчен, «чехлар» ташландык йортның жир идәнненә мина куйганнар. Язмыш шаяртуыдыр инде – әнә шул минага чечен кызы китереп баскан, имеш. Басуын баскан, әмма аягын тартып ала алмаган, сугыш дөһьясында үскән кыз бит, аягын алса, шартлап күккә очачагын бик яхшы белгән ул.

Булатлар белән килгән сапёр егет бары бер генә сүз әйтте:

– «Лягуха», блин!..

Булат белә, «лягуха» – иң хәтәр миналарның берсе. Аннан якындагы тәрәзә аралыгына сикереп кенә котылып булмаячак. Ул өстенә басып торган кешене генә түгел, шартлый калса, бөтен йортны күккә очырачак. Шулай да күнелне төшерергә ярамый, берәр чара күрергә кирәк. Әнә бит, кызы үзе дә чак-чак аягында басып тора. Болай булса, ул үзе үк шартлаячак, аны коткарырга килгән егетләрне дә харап итәчәк.

– Исемен ничек! – дип сорады Булат кыздан.

– Зөләйха.

– Арыдыңмы?

– Арыдым.

– Без сине коткарыбыз, тик син кыймылдама, яме.

– Ярар...

– Бик әйбәт. Хәзер ипләп кенә мин сине алыштырам. Башта мин басам, аннары гына аягыңны аласың да менә шушы эзләр буенча чыгып китәсең.

– Мин курка-а-ам...

– Мин дә куркам, нишлисең бит, безнең ямышлар бәйләнгән хәзер... Зөләйха – матур исем. Үзең дә матур. Сиңа әле яшәргә дә яшәргә... Бәхетле булырга...

– Мин инде бәхетсез... Егетемне «федераллар» үтерде. Үземне көчләделәр. Ә көчләнгән кызны беркем дә алмый бездә...

– Ләкин барыбер яшәргә кирәк. Бер жае чыгар әле. Сугыш та бетәр...

– Бу сугыш бервакытта да бетмәячәк. Сөз белмисез моны. Ә мин беләм... Без беләбез...

– Ярый, ярый, синеңчә булсын. Тик син, зинһар, сак кылан, яме. Минем дә яшисем килә.

Авылда мине сөйгән кызым көтә. Аның да исеме бик матур – Йөзем...

Булатны баштанаяк бронезилетларга киендереп чыктылар, хәтта ботларын, аяк балтырларын да тимер киём белән төрделәр. Башына каска кидерделәр, кулларын да, күзләрен генә ачык калдырып, йөзен дә ниндидер тимер тасмалар белән бәйләделәр. Биленә дә нык аркан бәйләнде, аның бер очы, тәрәзә аша үткәрелеп, урам аягында торган БТРга беркетелде.

Барысы да эзер булгач, Булат мина өстендә басып торган кыз янына килде. Бәхеткә, аның аягы мина уртасында калкыбрак торган запалның бер өлешен генә эләктергән булып чыкты. Булат шуның ачык калган жиренә басарга тиеш иде. Басканда чөрт иткән тавыш чыкса, харап эш...

Өй эчендә беркем дә калмады. Дөрөсрәге, чечен кызы белән Булат икесе генә калдылар. Юк икән әле, өченче берәү дә бар – Әжәл. Ул бер почмакка поскан да, кыенсыныбрак, күрергә куркыбрак тора. Алдан ук куркытмыйм бу Хода бәндәләрен, ди бугай...

Ничек кенә куркыныч тоелса да, Булат белән кыз урыннарын бик тиз алмаштылар. Теге каһәрле тавыш та чыкмады. Булатның тимер киёмгә төрөнгән авыр гәүдәсе миная тын алырга да ирек бирмәде.

Хәзер БТРга тагылган бауга тотынып, тәрәзә аша тышка очып чыгасы гына калды. Әйе шул, тотынып чыгарга кирәк. Билгә бәйләнгән бау аны тәрәзәдән чыкканда ук аркылыга өзәчәк...

Бауны шытырдатып кулына бәйләп куйгач, Булат тәмам тынычланды. Егетләргә баш кагып эмер бирде. Тышкы якта үкереп утырган БТР тагын да үрсәләнергә тотынды. Менә ул урыныннан кузгалып китте, озын бауны өстерәп ялан буйлап чаба башлады. Булат бауның тураеп тартылганын көттә. Менә ул мизгел... Менә ул яшәү белән үлем чиге... Кулындагы бау буенча килеп житкән хәтәр көчне тою белән, Булат, баскан жиреннән этенеп, ачык тәрәзәгә томырылды... Әллә БТРга тагылып, әллә көчле шартлау дулкынына ияреп, ул күпмедер вакыт очып барды, жиргә капланып төшкәч тә шактый сөйрәлеп барды. Егетләр ах-ух килеп ябырылганда, Булат чалкан ята иде. Бөтен жире тырнанып, сыдырылып беткән, мина кыйпылчыклары тигән урыннарда бронезилетның тимерләре бүлтәеп килеп чыккан...

Беренче йөгөрөп килеп житкән солдат гөрелдәп Булат өстенә капланды. Йөрәген тыңлый башлады. Бераздан ул, тезләрендә торган килеш, кулларын күккә чөп кычкырып жибәрде:

– Исән! Исән шайтан малае, исән!

Аның сүзен тизрәк жөплөргә теләгәндәй, бу чүпрәк һәм тимер өеменен бердәнбер ачык жире – жанның дөньялыкка чыгып йөри торган иң серле урыны – күзләр – кинәт гөлт итеп ачылып киттеләр һәм бала-чагалар кебек сикерешеп, биешеп йөргән кораллы сабийларга гажәпләнеп, шаккатып карап тора башладылар.

– Эһ, эһ ачты, күзләрен ачты!

– Күзләрен ачты!

– Димәк, исән!

Сөөнечләрен кая куярга белмичә, шау-гөр килеп йөрүче эзмәвердәй егетләр бу күзләренң Булат тәнәндәге бердәнбер исән-сау урын булуын белмиләр иде шул әле...

Булат күзләрен ачканда, күк йөзе шундый аяз иде. Эһ бер читтәрәк каурий болытлар йөзеп йөри. Әнкәсе сөт аертканда чиләктә күпереп утырган күбек кебек... Их, тотып карыйсы килә үзләрен. Менә хәзер кулны сузасы да үрелеп аласы иде. Тик... нигәдер кузгатып булмый бу кулларны, үрелеп алып булмый шул ак болытларны...

Нәрсә булган аңа? Яраланганмы? Юк, бер жире дә авыртмый. Ник бер сызлау, әрнү булсын! Башы гына чыңлый да, йөрәге генә тибә...

Менә хәзерге кебек... Ак бабай сөйләнеп утыра, ә аның башында һаман әле теге вакыттагы шартлау яңгырап тора, йөрәге ярып тибә... Ул гына түгел икән, аның инде уң кул бармаклары, бергә жыелып, йодрыкка төйнәлгәннәр. Өйдәгеләрнең күзләре шул йодрыкта. Бигрәк тә Фәүзия сөөнеченнән нишләргә белми. Йөзләрен, күзләрен алыяпкыч итәге белән сөрткәләп ала, бертуктаусыз:

– Ай Ходаем, мең рәхмәтләр сиңа, Ак бабай... Үзеңнең сүзең белән Булатыбызга шифа бирәсең, көч индерәсең...

Ак бабайның үз сүзе сүз:

– Фәүзия балам, шуны анык бел: Булатың көчне миннән алмый, ул аны үз эченнән, үз йөрәгеннән таба. Көчле, акыллы бала үстергәнсез сез. Моңың өчен сезнең үзегезгә Ходайның рәхмәте төшсә.

– Терелер бит ул, ә, Ак бабай?

– Йодрыгын төйни алган кеше аягына баса да баса инде. Көтәргә кирәк. Көч житәрлек анарда. Әмма ул көчне кузгатырлык әйбер дә кирәк. Нәрсә ул? Мин белмим. Булат үзе дә белми әле аны. Бәлки, мәхәббәттер? Бәлки... Нәфрәттер...

Булатка Ак бабайның бу фәлсәфәсен тыңлап яту кызык та, кызганыч та иде. Гүя аның өчен бөтен нәрсәне хәл итеп бетергәннәр инде. Хәзер өметләнәсе генә кала...

Шулчак Гөлһаз абыйсына дәшеп куйды:

– Абыем, син ишетәсеңме безне?

Булат керфекләрен какты.

– Ишетә, ишетә, әнкәем, ул безне ишетә! Әйттем бит мин сиңа, ул минем белән сөйләшә, дидем...

Фәүзиянең дә улы белән сөйләшәсе килде, ахры. Ул, Булатның йөзенә үк иелеп:

– Балам, берәр жирең авыртамы? – дип сорады.

Булатның күзләре хәрәкәтсез калдылар.

Фәүзия Гөлһазга таба борылды.

– Кара, балам, мине ишетмиме әллә ул?

– Ишетә, әнкәй, сине дә ишетә. «Юк, авыртмый» дигән сүзе ул аның. Күзләрен йомса, «әйе» була, йоммаса, «юк» дигән сүз...

– Ай Аллам!.. Менә бит Ходайның хикмәтләре!.. Сөйләшә ләса үзе, аңлый да, аңлата да... Терелсә генә инде, балакаем, тизрәк терелсә генә...

Гөлназ түзмәде, Булат өстендә яшь түгәргә жыенган әнкәсен тынычландыра башлады. Моңа кадәр сүзгә кысылмыйчарак торган әткәсә дә йомшак кына әйтеп куйды:

– Еларга түгел, шатланырга кирәк, Фәүзия, улыбыз терелә башлады бит...

– Шатлык яше генә бит, атасы, күз яше аша көләм мин шулай, сөөнечтән елап көләм...

– Барыбер елама... Кайгы күз яшен аермый, чакырлар дип, хәзер йөгереп килеп житәр...

Ата кешенә шулай дип әйтүе булды, артларында ишек шыгырдап ачылды. Барысы берьюлы, сүз куешкандай, дәррәү артларына борылып карадылар. Ишекне аркылыга-буйга тутырып, күрше авыл малае Дилүс басып тора иде...

– Гыймазовларга сәлам! Булатны терелә башлаган дигәннәр иде, шуңа керүем. Берүк ачуланмагыз.

– Әйдә, Дилүскәем, кер, син дә минем улым белән бергә хезмәт иткәнсең бит, ачысын да, төчесен дә бергә кичерешкәнсең, соңгы сыныгыңны бүлешкәнсең... Бу өйдә синен урынын түрдән, улым... Әйдә, үт, утыр.

Шулвакыт Гөлназ әнисенә колагына үрелеп пышылдады:

– Әнкәй, абыем бу Дилүснә күрергә теләми, әнә күзләрен йомды. «Күрәсем килми» дигән сүзе ул аның.

– Исәнлек сорап кергән кешене кире чыгарып жибәрәп булмый бит инде, кызым. Кергән икән, берәз торыр да чыгып китәр. Тавышланма, яме.

Дилүс түргә узды. Түшәктәге Булатка күрсәтеп:

– Йоклыймы? – диде.

– Йоклай шул, әле генә йоклап китте.

Гөлназ үзенә кечкенә гомерендә беренче мәртәбә әнкәсенә каршы чыкты:

– Йокламый ул, йокламый! Аның Дилүс абыны күрәсе килми. Шуңа да күзләрен йомды. Яратмый ул аны, яратмый...

– Тукта әле, кызым, нишләп алай дисең, алар бит бергә хезмәт иткәннәр...

– Барыбер яратмый абыем аны. Ниндидер начарлык эшләгән ул аңа. Хәзер дә эшләргә тели. Миңа моны абыем үзе әйтте, күзләре белән әйтте...

Еларга житкән Гөлназ кече якка чыгып киткәч, бермәл тын калып тордылар. Тынлыкны Дилүс бозды:

– Эшләр болайга киткән икән, ярар, Тимержан абый, Фәүзия апа, мин чыгармын инде. Служактан моны көтмәгән идем. Мин бит аны үлем авызына кереп алып чыктым, ә сезне кайдан араладым. Изгелек нәрсә булып кайта диләр әле? Нәкъ шулай икән. Сау булыгыз...

Дилүс артыннан ишек ябылуга, бу хәлләрдән берәз югалыбрак калган Ак бабай да исенә килеп өлгерде, торып сабуулаша башлады, артына борылып:

– Ә бит ул алдый, үлем авызына кереп чыккан кеше болай сөйләшми, – диде дә жәһәт кенә чыгып китте.

Сагыну

Сагынуның нәрсә икәннән белә Булат. Шуңа күрә сагынырга өйрәнәсе юк аңа. Теге хикмәтле хәлдән соң Йөземнәң юкка чыгуы аны тагын сагыш кочагына ташлады. «Ник керми ул? Синнән рәт чыкмый, син хәзер назый да, иркәли дә, сөя дә, сөешә дә белмисең диме? Син – гарип-гораба, син... син... син – тере мәет диме? Әгәр шулай уйлаган булса, Булат моны тояр иде, тояр иде дә Йөземгә күңеле суыныр иде, аны шундук онытыр иде... Оныта алмаса да, онытырга тырышыр иде... Димәк, ул алай уйламый, уйламый!...»

Булатның мондый халәтне кичергәнә бар иде инде. Чечняда булды бу хәл. Әлегә хәтәр жиргә барып эләккәч, шул көнне үк Йөземгә хат язып салды. Гадәти сөю хаты. Кайда икәннәрән әйтмәде, бары тик хәрби частенң номерын гына күрсәтте.

Йөземнең жавап хатын төгәл бер ай көттө ул. Бу бер ай эчендә Булат үз күнелен бер генә мәртәбә әйләндереп какмагандыр... Андагы һәр бөртек хисне берәмтекләп карап, тикшереп, хәтта сынап чыкты. Йөземнең элегрәк язган хатларын кат-кат укыды. Һәм ныклы бер фикергә килде: ярата аны Йөзем, бик ярата. Ярата һәм көтә. Сагынып көтә. Шуна күрә Булат аңа үпкәләми дә. Ниндидер гаеп өчен генә үпкәләргә мөмкин бит. Ә Йөзем – бер гонаһсыз авыл кызы, сөяргә, сөелергә, бәхетле булырга һәм кемнеләр бәхетле итәргә яратылган жир фәрештәсе... Сагынды аны Булат, бик сагынды. Аның жылы хисләргә, матур хыялларга төрөп жибәргән мәхәббәт сүзләрен сагынды...

Бер айдан соң Йөземнән хат килеп төште. «Ник язмыйсың, Булат? Нәрсә булды? Әллә яратмый башладыңмы? Әллә берәр чечен кызына гашыйк булдыңмы? Ике хат яздым бит инде, нәрсә булса да яз, мин барысын да күтәрәм... Сагынып, яратып, синең Йөзем», – дигән.

Булатның йөрәге шартлар хәлгә житеп типте. Ул берни аңламый иде. Нәрсә бу? Язмыш шаяруымы? Әллә берәр юньсез бәндәнең эшеме? Эшеме, үчеме? Булат шундук жыенып РМОга (рота материального обеспечения) китте. Хатлар шунда жыелып бара иде. Анда аның Вася исемле танышы бар. Алар икесе дә бер призывтан, сержантлар әзерли торган бер курстан. Хатларны аңа шул Вася жибәреп тора иде.

– Нихәл, братан? Ник күренмисең бу арада? Исәнме-түгелме дип кайгыра башлаган идем инде.

– Исән, нәрсә булсын миңа. Вася, әйт әле, бу айда миңа хатлар килдеме?

– Килде. Мин аларны аккурат жибәреп тордым. Синең якташың бар бит әле, күрше взводта? Менә шул сорап алды. «Үзем тапшырам», – диде. Нәрсә, тапшырмадымы әллә? Ну, сволочь, күренсен генә әле!..

Булат бүтән сүз озайтып тормайды, авылга жибәрәсе хатларны калдырып, ротасына кайтып китте. Дилүскә каныгып вакланмады. РМОга баргач, аны шәп кенә түпәләп кайтарганнарын ишетте дә, шуның белән тынычланды.

Хат алышу китте! Алар гүя чынбарлык тормышта түгел, хатларда яши башладылар. Йөзем, кызларга хас булганча, бик ачылып китмәде, үзенең күңелен тыйнак кына, сабыр гына чиште, Булат исә бөтенләй туарылды: мәхәббәт сүзләрен сипте генә! Ул хатлардагы сүзләргә хәзер дә кабатлай ала Булат, чөнки мәхәббәт хисләренә юмарт булса да, аларның барысы да чын, ихлас иде. Моңы Йөзем дә белә, шуңа күрә Булатның тәмлә теленә, күп сүзенә ачуланмый, сөенә генә!..

«Сөеклем минем, – дип язган иде Булат бер хатында, – бу мәхшәр дөньясында син минем бердәнбер күңел яктылыгым, өметем һәм ышанычым. Мин, сугышчыга теләмәсәм дә, ил кушканга корал алдым, эткәм-әнкәм ышанычына тап төшермәс өчен хезмәт итәм, эмма яшәвем бары тик синең өчен генә...»

Икенче бер хатында бөтенләй тәртипсез, оятсыз кыланган ласа... Нишләп алай булсын, чын мәхәббәттә оят була димени?!

«Сөеклем минем! Мин бүген төне буе синең белән хыялланып чыктым. Күзләремне йомам да сине күз алдыма китерәм. Син ниндидер су буенда. Жил чәчләреңне йолкый, күлмәгеңнең итәген күтәреп жәфалый. Син аны кулларың белән төшереп торасың, ә ул тагын күтәрә, бөтен дөньяга синең матур аякларыңны ачып күрсәтмәкче була... Бөтен дөнья дигәнең мин инде ул. Минем дәртем кузгала, мин синең яныңа киләм, алдыңа тезләнеп, жил ачып алган арада, зифа, тыгыз ботларыңнан үбәм... Шушы мәлне төшемә алып китәргә телим. Төш тормышка охшашрак була бит. Чынрак. Дөресрәк. Күз алдына китергәндә, бөтен нәрсәне дә ачык күреп бетереп булмый. Бигрәк тә күзләреңне күрмим, карашыңны онытам... Ә төштә... төштә яшәп була, тагын да ныграк яратып, сөю ләззәтен ныграк татып була. Тик нигәдер төштә күрмим мин сине...»

Сугыш хақында, хәрби рейдлар, «зачистка»лар турында язасы килми Булатның. Эмма бу хәтәр мәхшәрдән күңеле жилкенгән вакытларда, әрнүле, газаплы юллар сөю хатларына да кереп киткәли иде...

«Сөөклем минем! Бүген мине бер карт солдатның яшь солдатка киңәш итеп әйткән сүзләре сискәндерде. «Сугышта уйларга кирәк түгел. Сугышка кадәр уйларга кирәк. Сугыштан соң уйларга була. Шуны бел: сугышта ничек тә исән калырга тырышырга кирәк, шул гына...» – диде ул. «Федераллар»да корбаннарның күп булуы шушы фәлсәфәдән килә. Бу психология белән жинеп булмый. Беләсеңме, бөтен кызыгы да шунда: карт солдат хаклы...»

«Беләсеңме, чеченнар авырту яисә югалту аша гына тоялар. Гаиләләрендә берәрсе үлсә яисә югалса, алар башларын эшләтә башлыйлар. Үчле чечен – иң хәтәре, шул ук вакытта иң акыллысы һәм иң талантлысы...»

«Беркөнне яшь контрактник (ялланып, акча өчен килгән солдат) белән карт срочник (призыв буенча алынган солдат) сөйләшеп торалар. Беренче атыштан соң ук шыр жибәргән контрактник әйтә: «Мин сугыша белмим», – ди. Срочник аның авызын бик тиз томалады: «Мин дә белми идем... Мине көчләп өйрәттеләр... Э син үзең теләп килгәнсең», – диде».

«Блокпост янындагы юл чатында басып торган солдатларны күзәтәм. Юлдан үткән һәр чечен кешесен жентекләп тикшерәләр – кораллары юкмы, мылтыгы, гранатасы, бомбасы... Хәтта бала-чагаларны да, үлем каршына басарга вакыт житкән карт-карчыкларны да тентеп үткәрәләр... Шунысы кызганыч: шлагбаумга кадәр тыныч күнел белән, хәтта «федераллар»га теләктәш булып килгән кешеләр бу тентү, түбәнсетүләрдән соң дошманга әверелеп китәләр. Кулларында берни юк, аның каравы аларның йодрыклары – бомбага, йөрәкләре гранатага әверелер дә, шартлап, дөньяның астын өскә китерер кебек...»

«...Бүген көне буге засадада яттык. Бер басу юлыннан чеченнарның полевой командиры үтәргә тиеш иде. Сарык көтүе куып баручы тешсез, ябык, жаны менә-менә чыгам дип торган чечен картыннан башка кеше үтмәде. Базага кайткач командирлар тотып ашый яздылар. Шул өтәләнеп беткән көтүгә атаклы полевой командир булган икән».

«Сөөклем минем! Әгәр синең хатларың булмаса, мин күптән инде бер диванага әверелер идем. Күңелеңне ныграк аңлаган саен, сиңа булган мәхәббәтем дә көчәя, сине сагынуым да арта... Сагышының да, сагынуың да матуры, бәхетлесе була икән! Әйе, мин бик, бик бәхетле! Чөнки син бар! Бәхет ул һәрвакыт киләчәк белән бәйләнгән була. Син минем киләчәгем. Ишетәсеңме, ки-лә-чә-гем!...»

Хәтәр шартлауга кадәр язып жибәргән хатын да хәтерли Булат. «Миңа бер-бер хәл була калса, бәхиллегемне, ризалыгымны бирәм. Тик ул кеше миннән ким булырга тиеш түгел», – дип язган иде ул, алдагы фажигасен сизгән кебек. Йөземнең хаты госпитальгә килде. Күрше караватта ятучы «Тарзан» (чын исеме Ходай үзе генә беләдер), зәңгәр буй сызыклы конвертны ачып, аның һәр битен Булат каршында тотып торды.

«Син миңа таза, сау, сәламәт килеш кирәк, Булат. Ышанам, синең белән берни дә булма-ячак. Сакла үзеңне, яме, минем өчен сакла...» дигән юлларны укыгач, Булат тәмам күңелен төшөргән иде. Менә, кайтып, Йөземне күргәч, бигрәк тә теге серле, сихерле очрашудан соң күңеле кабат сынын турайтып жибәргән иде, Йөзем керми башлагач, тагын сагыш дәрәҗәсына чумды. Әйе, сагышының бәхетлесе дә була. Эмма Булатның бу сагышы кара сагыш иде...

Иртәнге шартлау

– Абыем! Абыем! Йөзем апа килә, безгә килә!

Йокымсырап яткан Булат дертләп уянып китте. Бүген төне буге йоклый алмады ул. Тәне сызлап чыкты. Соңгы көннәрдә кул-аякларына жан кертү өчен бик нык тартышты шул. Ә кабат уянып яши башлаган һәр күзәнәк үзәкләргә үтеп сызлый...

Күзлөрөн йомган килеш кенә иң элек эткәсен, аннары әнкәсен эшкә озатты. Гөлназ да мәктәпкә барырга жыенып йөри. Идәнгә нык басмаска тырыша. Абыйсы янына килеп, өстен япты, озак кына карап торды. Аннары авыр сулап куйды да тәрәзә янына китте. Мәктәпкә бергә барыр өчен, күрше кызларын шулай көтә ул...

– Абыем! Йөзем апа килә!

Булат, үзен-үзе белештермичә, күзлөрөн ачып жибәрде. Сикереп торып тәрәзәгә карыйсы, капкадан кереп килүче Йөземне күреп каласы килде аның. Тора да, күрә дә алмады. Гөлназ тәрәзә яныннан китәргә дә өлгермәде, ниндидер бер рух яисә фәрештә кебек, тавышланмый-нитми генә ишектән Йөзем килеп керде.

– Мөмкиндер бит? Исән-сау гына торасызмы, Гөлназ акыллым?

– Ярый әле, Йөзем апа...

– Исәнме, Булат...

– Исән-исән, исән генә түгел, терелергә тырыша минем абыем. Әйеме, абыем?

Гөлназ абыйсының җавап бирүен көтеп тормады, китәргә кузгалды.

– Ярар, Йөзем апа, мин киттем, әйбәт кенә сөйләшегез. Абыемны рәнҗетмә берүк, ишетсен колагың... – Аннары, аяк очларына басып, Йөземнең колагына үрелде: – Ул сине бер атна көтә инде...

– Гөлназ акыллым, чак кына торып тор әле. Абыеңнан сорыйсы сүзләрем бар. Сине бит аның күзлөрөн укый ала диләр. Дөресе бу?

– Юк, мин аның күзлөрөн укый алмыйм. Аңтыйм гына.

– Абыеңнан бер әйбер сорасам, аның җавабын миңа әйтә алырсыңмы?

– Сора, Йөзем апа, сора.

Йөзем кыюсыз адымнар белән Булат яткан түшәк янына килде. Идәнгә тезләнде. Булатның кулларыннан тотты. Ап-ачык күзлөрөнә карады.

– Булат, син һаман мине яратасыңмы?

Янәшәдә басып торган Гөлназ абыйсының күзлөрөнә карап та тормады.

– Һи, мин моны аның күзлөрөнә карамыйча да әйтә алам. Ярата ул сине, бик ярата...

– Туктале, Гөлназ акыллым. Кара син аның күзлөрөнә. Укы. Нәрсә ди?

Гөлназ кинәт житдиләнде. Якынрак килеп, абыйсының мөлдерәмә тулы торган күзлөрөнә карады. Берәздән шул күзләрдән аерыла алмыйча гына:

– Ул «Ник килмичә йөрдең» дип сорый, Йөзем апа, – диде.

– Ник килмәдемме?... Теге көннән соң нык оялдым мин, кыенсындым, Булат. Әллә ниләр уйлап бетергәнсеңдер дип курыктым. Аннары... Аннары күңелемне, уйларымны, хисләремне тәртипкә китерәсе бар иде...

– Хәзер тәртиптәме инде күңелен? – Булат өчен Гөлназ сөйләшә башлаган иде.

– Хәзер тәртиптә, Булат. Хәзер рухым ныгыды, күңелем урынына утырды. Мин синең белән булачакмын. Мин сине ташламайчакмын...

– Син мине кызганасың гына, Йөзем...

– Мин сине яратам, Булат! Нигә һаман шуны аңламыйсың?..

– Аңлыйм. Беләм. Яратасың. Мин дә яратам. Тик нишлибез соң?

– Мин сиңа кияүгә чыгарга булдым, Булат!

Булат күзлөрөн йомды. Шулай берәз торганнан соң кабат ачты.

– Бу мөмкинмени, Йөзем?

– Мөмкин, мөмкин, Булат. Мин сиңа кияүгә чыгам.

Үзем тәрбиялим, терелтәм, аякка бастырам. Без матур яшәрбез. Безнең балаларыбыз булыр... Күп балаларыбыз булыр...

Йөзем яшыкә чыланган йөзен Булатның жансыз кулбашына куйды. Сулкылдап елый башлады. Шулай озак тордылар алар, Гөлназның чыгып киткәнен дә, аның суынып та бетмәгән эзләре буйлап Дилүснең кереп килгәнен дә сизмәделәр...

Жырлый-жырлый килеп керде Дилүс:
– Сез һаман бергә икән... Сез һаман бергә икән...
– Ни кирәк сиңа, Дилүс? Ачы таң белән кеше куркытып йөрисең!
– Минме кеше куркытам? Минме карачкы? Әнә ул – карачкы! Әнә ул әтрәк-әләм!.. –
Бераз һаваланып алгач, бер читтә торган урындыкны җилтерәтеп кенә эләктереп алды да Булат белән Йөзем янына китереп куйды.
– Ярый, сөйләшәбез, алайса...
Борынына килеп бәрелгән арагы исеннән Йөзем читкә борылды...
– Нәрсә, чирканасыңмы миннән? Йөз чөөрәсеңме?
– Юк-юк, Дилүс, болай гына...
– Болай гына булмый ул. Син миңа, бәгырь кисәгем, кистереп әйтергә тиеш минеке буласыңмы?
– Ничек инде «минекә», Дилүс? Мин берни дә аңламыйм.
– Ну... Миңа чыгасыңмы?
– Юк, Дилүс, башта ук әйтеп куям. Мин сиңа чыга алмыйм. Минем Булатым бар. Мин аны яратам, аңа гына кияүгә чыгачакмын.
– Шушы үләксәгәме? Аның бит... Аның бит... Бер нәрсәсә дә эшләми!
– Ямьсез сөйләшмә минем белән, Дилүс. Булат хакында да ямьсез сөйләмә. Мин инде барысын да хәл иттем...
– Хәл иттем, хәл иттем, имеш... Хәл иттең, пычагым... Ә миңа нишләргә, нишләргә?..
Дилүс, учлары белән маңгаен тотып, үзалдына сөйләнә башлады. Йөзем Булатка күтәрелеп карады. «Мин берни дә аңламыйм» дигән кебек карады. Булат үзе дә берни эшли алмый иде шул. Бары тик хәрәкәтләнә башлаган бармаклары белән сөйгәненең кулын эзләп тапты, аннары аның бармакларына юлыкты, нәрсә булса да без бергә дигән кебек, шул бармакларны дымлы учына кысты.
Моны Дилүс тә күреп калган икән. Ул сикереп үк торды:
– Әһә! Син әле яшәргә тырышасыңмы, гад? Үләсең килмиме? Давай, давай... Моның өчен бөтен мөмкинлекләр дә бар. Булмаса, табабыз аны...
Дилүс бу юлы да кесәсеннән граната сөйрәп чыгарды. Бер кулы белән янтимерен кысып, икенче кулы белән аның божрасын тартып алды. Бераз уйланып торганнан соң, кулындагы үлем йомгагын Булатның ачык учына китереп куйды. Аннары, божраны бер читкә атып бәреп, бушаган кулы белән Булатның әле буын ныгытып та өлгөрмәгән бармакларын, граната өстенә яткырып, йодрыкка кысты...
Булат Дилүстән бу кадәресең көтмәгән иде. Эш шаярудан узган булып чыкты. Ф-1 гранатасының ни икәннән белә ул. Берничә секундтан соң бөтен өй эчендә мәхшәр кубачак...
Булат, барлык көчен бер урынга җыеп, гранатаны учына кысты. Ул арада Дилүс тәмәке кабызды.
– Хәзер, сержант, Йөземнең гомере сиңең кулда. Беләм, син үлемнән курыкмыйсың, ә менә Йөземнең гомере өчен тырышчаксың... Хәзер аны ничек яратканыңны карап карыйбыз...
Шулвакыт Йөзем телгә килде. Ул куркуын, каушавын чак-чак басып, Дилүскә үрсәләнеп ялвара башлады:
– Дилүс, зинһарлар дип сорыйм, акылыңа кил, исәрләнмә!.. Тимә безгә, бәла чакырып йөрмә... Бар, кайт, Дилүс...
Дилүс аның саен үжәтләнде генә.
– Ә син беләсеңме, бәгырькәем, чекасы алынган граната шартларга тиеш. Артка юл юк. Алда ниләр буласын Ходай гына белә. Аннары... менә Булат белә... Ул күпме түзә ала, шул-кадәр яшәячәкбез. Ачуланма, яме, шулай килеп чыкты инде...

– Дилүс, нәрсә кирәк соң сиңа? Мин кирәкме? Менә ул мин... Мин сиңа чыгарга риза, тик Булатка гына кагылма... – Йөзем Дилүснәң алдына барып тезләнде. – Менә тезләнепләр сорыйм, калдыр безне. Бомбаңны да кире ал. Бәласеннән баш-аяк... Син тыңласын өчен тагын ниләр әйтим, ниләр эшлим соң, Дилүс, әйт, нишлим?

Дилүс чынлап та шаярудан узган иде. Ул, тәмәкесен идәнгә ташлап, аны авыр солдат ботинкалары белән таптады да:

– Менә шушында минем хатыным бул. Буласыңмы? – диде.

– Ничек инде «шунда»?..

– Хәзер үк чишен, ят!

Йөзем тезләнеп торган жиреннән кискен генә торып басты.

– Юк, монысын эшләмим. Бомбана шартлап үлсәм үләм, шакшы тәненә түшәк булып ятмыйм. Бөтен нәрсә кешечә булырга тиеш.

– Кешечәме? Минем бер отделение солдат тотып «өшкөргәндә» бер дә кешечә дип тормадылар. Шушы имгәгәң аркасында кешелектән төшерделәр мине... У-у, гад! Хәзер мин шакшымы? Ул әйбәтме? Булмасын әле... Хәзер сине үзе алдында тотып көчлим. Бу тагын да хәтер-рәк. Юк-юк, син, бәгырькәем, тиз генә бирешмә, каршы торган бул, тарткалаш... Мин бөтен рәхәтен татырлык булсын...

Дилүс, кулларын алга сузып, Йөземгә таба килә башлады. Йөзем артка – урам як стенага чигенде. Ләкин стенадан ары китә алмады. Эзмәвердәй гәүдә аны тәрәзә арасына китереп терәде...

Булатның хәле шәптән түгел иде. Чарасызлыктан өзгәләнгән йөрәге, шартлар дәрәжәгә житеп, ачуга, нәфрәткә һәм әрнешкә тулышкан иде бу минутта. Өй эчендәге хәлләрдән аның йөрәге, күңеле генә өзгәләнеп калмады, бөтен тәне тартышты, каны кызды. Граната тоткан кулында егрәк бетеп барганын тойса да, ул, әллә каян гына табып, тәненә, аяк-кулларына көч индерде, кузгалырга, торырга омтылып карады. Булат белә: табигатьнәң үз кануннары. Эмма кеше дигәнәң табигатьтән өстен ләса. Аның бит әле табигать биргән көченнән кала рух көче, уй көче, акыл көче дә бар. Ә сөю көчен, нәфрәт көчен кая куясың?!

Булат торып баса алмады. Эмма аяк-кулларының хәрәкәтләнә башлавын ачык тойды. Ул: «Тагын аз гына тырыш инде, йә, тырыш инде, йөрәккәем минем, каным минем...» – дип, үзен-үзе дәртләндерергә кереште.

Ул арада Йөзем Дилүс кулыннан ычкынып китте, ишеккә таба омтылды. Ләкин Дилүс ана караганда житезрәк булып чыкты, мәче кебек, бер-ике сикерүдә корбанын барып та тотты. Жөн көченә алга ыргылган кызның күлмәгә арткы яктан умырылып төште. Шәрә тән күргән Дилүс тәмам кызды, ул инде Йөземне кочакларга, үбәргә омтыла башлады. Берни дә барып чыкмагач, киерелеп сугып жибәрде. Йөзем, сөртенеп китеп, башы белән тәрәзә тупсасына барып бәрелде, «аһ!» итеп, идәнгә сыгылып төште...

– Әле син шулаймы? Тешләшәсеңме? Хәзер мин сине кызык итәм...

Дилүс, күз ачып йомганчы, Булат түшәгә янында пәйдә булды, калтыранган куллары белән, аның дымлы учларыннан гранатасын алды, аннары түрдә башын тотып, бөрешеп утырган Йөзем янына килеп чүгәләде.

– Бәгырькәем, менә моны күрәсеңме? Менә шушы бармакларымны бушатсам, дүрт секундта монда берни дә, беркем дә калмаячак. Яшисең киләме? Киләме? Килә, килә... Менә шул: яшисең килсә, мин әйткәнне эшлә, яме! Ну?!

Йөзем чак-чак кына сөйләшерлек хәлдә иде:

– Дилүс, синме соң бу? Нишләтеп кайтардылар сине? Ни булды сиңа, Дилүс?..

– Теленә салынма, мин шаяртмыйм, кызый. Соңгы мәртәбә сорыйм: минеке буласыңмы?

– Дилүс... Аны болай хәл итмиләр... Сөйләшербез, аңлашырбыз. Тик акылыңа гына кил. Мин бу жәберләреңне кичерергә риза, тик калдыр гына безне...

Йөзем, стенага таянып, көч-хәл белән аягына торып басты, ертык күлмәгеннән күренеп торган шәрә тәнен яшерергә теләп, изүләрен, итәкләрен тарткалады.

– Юк, беркая да китмим мин! Син хәзер үк минеке булачаксың! Булат моны күрергә тиеш! Юкса...

Булат манма тиргә батты, кызарынды-бүртенде, көчәненп, шартлар хәлгә житте. Гранатадан котылгач, хәле берәз жинеләйгән кебек булды, зиһене чистарды. Ул инде башын бора ала, Дилүс белән Йөзем ягына үрелеп карый ала... Тәнен, гәүдәсен кыймылдата ала! Бигрәк тә аякларын түшәк читенә шудырып китергәч, тормышның чабуына тагын да дәртләнебрәк, тагын да үжәтләнебрәк ябышты ул...

Булат аягын салындырып торып утырганда, Дилүс Йөземне тәмам жәфалап, интектереп бетергән иде. Кыз да үз язмышы белән килешкән, ахры. Ул инде шәрә тәнен дә яшерми, ялвармый да. Бары тик шыңшып елый-елый, тын гына үз намусы, тәне һәм жаны өчен көрәшә – куллары белән йолкына, аяклары белән тибенә, тезләре белән этенә, ничек булдыра ала, шулай каршы тора. Ул хәтта кычкырмый да, кычкырырга хәле дә юк, бары тик ыңгыраша, бөтен йөрәге белән рәнжи, юк, рәнжеми, кара каргыш белән каргый...

Булат боларның барысын да күрәп, ишетеп тора, әмма берни дә эшли алмый. Нишләп эшләмәсен, эшли. Ул инде торып утырган, аякларына басарга гына курка. Басса, чәчрәп барып төшәр дә, бөтен тырышканнары юкка чыгар кебек. Ә торырга кирәк, ничек тә аякка басарга, Йөземне бу хәшәрәт кулыннан йолып алырга кирәк!

Тәне, мең урында мең энә кадалып торган кебек сызласа да, Булат хәлләрәк уң кулы белән этенеп торып басты. Карават шыгырдавын Дилүс тә ишетте, кырт борылып, кан сауган күзләре белән Булатка төбәлде. Ышанмады. Күзләрен йомып, башын як-якка чайкап алды. Бу юлы ышанды. Әле генә күзләрен мелт-мелт итеп түшәмгә карап яткан Булат, аякларын аерып куеп, кулларын канат кебек як-якка жибәрәп, кешедән бигрәк өрәккә охшаган бер сәер кыяфәттә, нәфрәт тулы карашы белән Дилүсне ашардай булып, аның каршында басып тора иде.

Дилүс, үзен-үзе белештермичә, ялт кына торып басты, ләкин зиһенен дә, көчен дә жыя алмый калды... Каршында басып торган «өрәк» алга сөртенеп китте дә, бөтен көче-куәте белән аны ачык тәрәзгә таба этеп жибәрде, үзе шундук идәнгә – теткәләненп беткән күлмәген жан жирендә йомарлап, тын гына сулкылдап ятучы Йөзем янәшәсенә ауды. Тәрәзә янакларына бәрелә-сугыла тышка очып чыккан Дилүснән якты дөньяда берничә мизгел гомер яшисе калган иде...

Соңгы сүз

Көчле шартлау бөтен авылны, юк-юк, бөтен тирә-якны, бөтен Рәсәйне, хәтта бөтен дөньяны дер селкетте. Аның шомлы яңгырашы агачлардагы кошларны гына түгел, гөнаһлы дөнья ияләре булган кешеләрне дә, хаклык, сафлык сагында торучы изге рухларны да өркетте. Бу шартлау, Чечняда барган хәтәр сугыш кайтавазы булып, кулына корал тотып яуга керергә эзерләнгән һәр солдатның колагына барып иреште. Бу шартлау сугыш гаме белән йөрүче һәр кешенен күнелен сискәндерде, сискәндереп кенә калмады, аларны киләчәк, хаклык, иман һәм яшәү бәхете хакында уйларга мәжбүр итте...

Укучым! Менә ерак татар авылында булган «кечкенә Чечня» драмасы үзенә ахырына якынлашты. Бу фаҗигале вакыйга мине генә түгел, сезнең күңелләргә дә тетрәткәндер. Бердәнбер куаныч: Йөзем белән Булат исән калдылар, бергә калдылар. Икесен дә районга хастаханәгә жибәрделәр. Шул китүдән алар авылга әйләнеп кайтмадылар, өйләнешеп, район үзегендә калдылар. Булат бик тиз аягына басты, йөри башлады, Йөзем эшкә керде, Булатыннан бер яры да читкә тайпылмады...

Дилүсне, Чечняда хезмәт итеп кайткан солдат дип, авыл зиратының иң түрәнә күмделәр. Күмгәндә районнан, хәтта Казаннан да килделәр. Мылтыктан аттылар. Мылтык ядрәләренен

шартлавы тагын бөтен дөньяны сискәндерде, эмма бу юлы агачлардагы кошлар үз ояларын ташлап очмадылар, кешеләр дә гадәти эш-шөгыльләреннән аерылмадылар. Шартлауга да күнегелә икән шул... Сугышка да, үлемгә дә күнегелә... Тик... Барыбер явызлыкка күнегеп булмый. Булмый!

Укучым! Синәң бик начар гадәтең бар. Әсәрне укып чыккач, шунда ук аның геройлары хақында төпченә башлайсың: «Кемнәр алар? Кайсы авылдан? Хәзер нишлиләр?» Бүтән төрле сорау беткән диярсең. Әйттик менә мондыйрак сорау: бер үк сугыш кырында йөргән ике кешенең берсе ни өчен рухы һәм холкы белән имгәнәп, зәгыйфьләнәп кайта, ни өчен кешелеген югалта, явыз затка, зомбига әверелә, ә икенчесе шул ук сугышта рухи яктан чистарына, иманын ныгыта, тормыш һәм яшәү өчен аяусыз көрәшкә күтәрелә? Ни өчен һәм ни сәбәпле явызлык белән изгелек бер үк шартларда туа ала?

Кайчагында мин төн уртасында сискәнәп уянам. Колагыма шартлау тавышы керә. Ул бик озак яңгырап тора да, ниндидер сагышлы көйгә әвереләп, каядыр китеп югала. Тавыш килгән жиренә китә, диләр. Шулайдыр. Колагымда яңгырап торган шартлау да шунда – үзе килгән якка китеп югала... Кабат кайтмасын иде бу тавыш дип теләм, сискәндермәсен иде адәм баласын, аның күнел күкләрен тетрәтмәсен иде...

2001

Табылдык хатлар

1

Тормышның караламасы юк, диләр. Шулай килеп чыкты инде: Таһир – бомж. Иң гадәти бомж – илсез, йортсыз, эшсез, паспортсыз, хыялсыз бер дөнья бәндәсе. Гаиләсе дә, туганнары да, дуслары да юк аның. Хәтта исеме дә юк. Таһир – элеккеге, беренче тормышыннан калган исем. Әйе шул, аның ике гомере бар: бомж булганчыга кадәрге гомере һәм менә бүгенгесе – эт типкесендәге тормышы. Беренче тормышында Таһирның да әнкәсе, туганнары, сөйгәне, дуслары булган, исеме булган, әйбәтме-начармы язмышы, өмет-хыяллары булган...

Бомжлар – шундый ук кешеләр, тик аларны вакыт ташлап киткән. Вакыт белән бергә якыннары ташлаган, дуслары, сөйгәннәре баш тарткан. Һәр язмыш бәхетле булып туа. Ә нәрсә соң ул бәхет? Бәхет һәрвакыт өмет булып яши. Бомжлар – өметсез кешеләр. Бәхетсез, язмышсыз кешеләр. Таһирның да өмете калмаган. Ул – өметсез-хыялсыз гына түгел, вакытсыз, замансыз, киләчәксез бер бәндәви зат. Хәзерге тормышында аны «Почта» дип йөртәләр. Ни өченме? Чөнки ул хатлар жыя. Менә шундый сәер гадәте бар Таһирның. Аның керләндән ялтырап торган, майга каткан капчыгында һәрвакыт хатлар булып. Каянмы? Тарихы озын аның.

Бомжлар, гадәттә, гаиләләр яисә бригадалар булып яшиләр. Бүтән гаиләләргә, төркемнәргә каршы тора алу өчен берләшәләр, «туганлашалар» алар. Таһирлар алтау, барысы да татарлар. Сүз дә юк, төрле чакта төрлечә була, кемдер беразга юкка чыгып тора яисә төрмәгә, милициягә элгеп ала. Ләкин барыбер дә шушы алты кеше бер тирәдәрәк яшиләр, бу миһнәтле тормышта бер-берсенә таяныч булырга тырышалар...

Таһирларның үз районнары, үз урамнары, йортлары, подваллары бар. Хәзер Казанда иске йортларны күпләп сүтәләр, хужалары чыгып киткәч тә, кайбер йортлар айлар, еллар бие буш тора. Бушаган өйләргә беренче кичтә үк бомжлар бүлгеп яисә сатып ала. Таһир-Почта да Кирпеч, Сало, Чүлмәк, Люмин, Бөке дигән үз ишләре белән бергә Кабан буендагы бер йортта яшәп маташа. Башкалар кебек үк, ул көне бие урамда йөри, вакытлыча эш эзли, шешә жыеп сата, шулай ризык юнәтә, арагы эчә, жайсызрак яткан әйбер булса, урлый, шулай гомеренең очын очка ялгап барырга тырыша.

Иң өлкәне Сало – украин татары. Донбасс якларыннан. Ниндидер гөнаһы булган. Төрмәгә утырмас өчен качып килгән. Ни өчен «Сало»мы? Ул сало ярата, салосыз бер тәгам ризык та капмый. Ашында да, боткасында да сало булып. Үзе дин тота, күп догалар белә, ураза айларында, гаеп көннәрендә мәчеткә бара, эмма салосыз аш ашамый. Менә шундый мөселман ул. Эчеп алса: «Адам баласы тамырлы булырга тиеш. Адам баласының тамыры – иман», – дип сөйләнергә ярата. «Нинди мөселман инде син?» – дип көлә башласалар, җавабы эер: «Кешегә дәрәслек, иман иң элек үзе өчен кирәк. Мин сезнең өчен яшәмим. Бәйләнмәгез!» – дип кенә жибәрә. Дәрәс әйтә. Шуңа шым булалар. Нинди генә булмасын, дәрәс кеше ул. Бу очракта «иманлы» дип әйтергә ярата, иманлы, ялгансыз кеше. Шуңа күрә дә «гаилә»нең «касса»сы аның кулында. Гадәттә ул «өйдә» кала, чөнки пешеренергә бик оста. Аның хакында: «Балык кылчыгыннан да аш пешереп куя», – дип сөйләләр. Ризык табу, базар кайгысы, сату-алу мәшәкәтләре дә аның өстендә.

Кирпеч, исеменнән үк күренгәнчә, сүтелә торган йортлардан кирпеч кыра. Шуларны сатып көн итә. Авыр холыклы, мыштым кеше. Күп сөйләшми. Мари ягыннан. Йөзгәндә үк марилык бар. Кечкенә почык борыны, төпкә баткан төрткә күзләре, жирән чәче, зәңгәрсү күзләре, «ызнакум» дип сөйләшүе – шул яклардан. Ләкин чып-чын татар. Татарлыгы йөзгә чыккан – усал, кырыс йөз, туры, үтергеч караш һәм бертуктаусыз шик-шөбһә каккалап торган

күнел ярлары... Шулай да Кирпеч – беткән кеше түгел. Кешеләрдән нидер калган анда, ялгызы гына утырганда, үзәкне өзә торган моңлы жырлар жырлый ул. Елатырлык итеп жырлай. Эмма үзе керфек тә какмый... Кемдер, нәрсәдер бик нык күнелен катырган аның. Шулайдыр...

Чүлмәк табылдык хәзинәләр белән эш итә. Ул үз гомерендә ике мәртәбә яшереп куелган байлык тапкан. Икесе дә чүлмәктә булган. Исеме дә шуннан калган. Аяныч хәл: байлык тапса да баеп китә алмаган. Шулай да, Таһирлар арасында иң бае – ул. Чөнки иң күп акча ана керә. Хәтта, сирәк-мирәк кенә булса да, алтыны да, көмеше дә, затлы ташлары да кергәли... Гел шулай: бушаган йортка иң беренче итеп Чүлмәкне жибәрәләр. Ул һәр шүрлекне, һәр ярыкны жентекләп карап, тикшереп чыга – әллә нәрсәләр табып бетерә. Кыйммәтле металлга, бизәнү әйберләренә аның борыны сизгер. Үзе кергән һәр йорттан нәрсә дә булса тапмый калганы юк эле.

Чүлмәк – мишәр егете. Мишәрлек аның бөтен кыяфәтенә, холкына чыккан. Утыз биш яшьләр булып. Ләкин үз яшенә караганда күпкә карт күренә. Ул инде колониядә дә, төрмәдә дә булырга өлгәргән. Ни хикмәт, кешелеген, намусын югалтмаган. Бу нәрсәдән гыйбарәтме? Үзеннән көчсезгә тими ул. Карак, бур, ялганчы, эмма хәйләкәр һәм явыз түгел, сатлык жан түгел, куркак түгел. Көлке капчыгы. Шул шаянлыгы, уенчаклыгы белән Таһирларны чарасызлыктан, күнел төшенкелегеннән, хәтта бәхетсезлекләрдән аралап тора кебек бу мишәр баласы...

Иң яраткан темасы – хатын-кыз. Ләкин алар хакында начар сөйләми. Аның эчеп алса сөйли торган сүзен һәркем яттан белә. «Ир кешене иң элек хатын-кызның тәне исертә, аннары жаны эсир итә. Икенчесе булмаса, ир-ат хатын-кыздан тиз китә», – ди ул. Таһир һаман килеп уйлый: «Бу сүзләргә әйтә алган кеше начар булмаска тиеш», – ди. Көч тәннән түгел, жаннан дигән сүз бит бу. Нинди дәрәс сүз!

Люминнең үз тарихы. Анысы – башкорт татары. Сәер сүз – «башкорт татары»... Башкортстан татары инде, кем булсын! Анда бит татар башкортка караганда күбрәк. Ләкин телләр укмашып беткән! Люмин дә «бармаем», «килмәем» дип сөйләшә. Жырларга, биергә ярата. Ризык табасы булмаса, сүзләргә аңлашылып бетми торган озын, көннәр бие моңлы жырлар жырлап утырып иде, мөгаен... Һәр моңлы кеше кебек күп елый. Уңган, булган, күп эшли, эмма күп эчә дә. Эчсә, бигрәк тә жебеп төшә...

Люмин төсле металл жыю белән шөгыйльләнә. Люминийны «люмин» дип йөртә. Кушаматы да шуннан калган.

Бу башкорт татарының да бер сүзе бар. Эчеп алса, шуны әйтми калмый. «Хыянәтне, ялганны кичерү, – ди ул, – гомер кичерүгә караганда да авыр». Күрәсен, ул кайчандыр хыянәт газабына дучар булып, авыр гына хәлләр кичергәндер. Бу хакта аннан беркем дә сорашмый. Бомж ул – үткәне, киләчәге булмаган кеше. Алар арасында урынлы-урынсызга сорашу, төпчәнү гадәте юк. Нигә сорашырга? Күрергә теләгән кеше күрә.

«Бөке» кушаматлы татарның да үз исеме, үткәне булгандыр. Таһирлар гаиләсендәге бу татар – иң олы сер. Аның кем икәннән, каян килгәннән беркем дә белми. Ул – Бөке, шуның белән вәссәлам! Бөке, димәк, шешәләр жыя. Шешә жыючылар бомжлар телендә шулай аталалар.

Кара-кучкыл йөзле, чем-кара чәчле, чем-кара күзле, кара мыеклы бу чибәр кеше ничекләр генә тормышның төбенә тәгәрәгәндер – Ходай Тәгалә үзе генә белә булса кирәк. «Гаилә» кешеләре аны бик хөрмәт итәләр, хәтта берәз шүрлиләр дә. Илле-илле биш яшьләр тирәсендәге бу кешедән, чынлап та, аның тормышының кайсыдыр этабында булган укымышлылык, зыялылык, әдәплелек аңкып, хәтта бәрәп тора. Ул күп сөйләшми, дәрәсрәге, бөтенләй дә сөйләшми, кеше сөйләшкәндә сүз уңаеннан кайбер акыллы сүзләр генә кыстырып жибәрә...

Бомжлар – үзләренен яшәү рәвешләре, дөньяга карашлары белән философлар. Шунсыз бу каргышлы дөньяда исән калу мөмкин дә түгелдер. Эмма Бөке – философның да философы. Ах, ничек туры килми аңа бу кушамат! Бөке – философ... Нишлисәң бит, кушаматны сайлап алмыйлар...

Менә шул Бөкедән чыга да инде хикмәтле сүзләр. Бервакыт кич жыелып алгач, байлык хакында сүз чыкты. Һәркем үзенчә сукалый, һәркем үзенчә хаклы. Бер читтә дәшми-нитми утырган Бөке үзалдына сөйләгән кебек кенә әйтеп куйды:

– Жыйган байлыгыгызга йөрәгегезне якин жибәрмәгез...

Шунда сүз дә бетте. Уйланырга урын бар иде инде монда. Бик бар иде.

Берсендә Чүлмәк үз тормышларының нинди ирекле, хөр булуы хакында шапырына башлады. Әлбәттә, ул тиле түгел. Беркем дә тиле түгел. Сүз юктан сүз булсын дип сөйли бу. Ләкин Бөке өчен сүзнең уены-чыны юк. Аның өчен сүз генә бар. Бу юлы да Чүлмәкнең авызын тиз япты ул:

– Ирек колы булу шулай ук коллык түгелме, уйла әле. Ирек ул – Аллаһы Тәгаләгә буйсыну, – диде дә урамга чыгып китте.

Чүлмәккә генә түгел, башкаларның башына да уй төште. Йөрәкләргә жәрәхәт булып төшәрлек уй иде ул. Ләкин бу уй ничек кергән булса, шулай чыгып та китте. Чөнки йөрәкләрдә яна жәрәхәт-яра өчен урын калмаган иде.

Почта-Таһир – бөтенләй башка дөнья кешесе. Ул кәгазь әйберләр, китаплар, журналлар, газеталар жыя. Үз карамагындагы урамнарны «тикшергәндә», чүп савытларын актарганда, бигрәк тә ташландык йортлар сүткәндә бөтен язма, басма әйберләргә күз уңыннан кичереп бара. Кирәкмәгәннәрен «Стимул»га тапшыра, сирәгрәк китапларны «Букинист» киберетенә сатарга куя, китап күпләп жыелган вакытларда Колхоз базарына чыгып та утыргалый.

Эш булмаганда яисә урамга чыгарга иренгәндә, Таһир рәсем төшерергә керешә. Ташландык кәгазьләр арасыннан берәр буш бит чыкса, аның өчен олы бәйрәм инде. Ул шунда ук кесәсеннән каләм-карандаш алып, берәр нәрсә сызгалый башлый. Юк, онытылмаган әле аның укыганнары. Ходай Тәгалә тарафыннан бирелгән сәләте дә үз урынында.

Күбрәк үзе кебек сукбайларның сурәтләрен төшерә Таһир. Казан урамнарында, подвалларда, чардакларда көн күрүче бу мәхлук жаннарның кәгазьгә төшерелгән йөз-битләре кемгә кирәк соң? Таһир моны үзе дә әйтә алмый. Тормышның төбөндә яшәгән бәхетсез бәндәләргә шушы рәвешле булса да тарихта калдырырга теләме? Әллә бу сукбайлардан үз шәхесенә өстенлеген күрсәтергә, расларга тырышамы?

Боларның икесе дә бардыр. Эмма өченче бер сәбәп тә бар. Бомжлар арасында искиткеч кызык типажлар очрый. Йөзе жимерек, авыз читендә бердәнбер теше тырпаеп торган, йөзен аркылыга-буйга жыерчык баскан сукбайның бәхетле елмаюы ни тора! Бәхет кошы тотканмыни! Бәлки, аның бүген тамагы туйгандыр? Бәлки, ул бер йотым аракылык акча тапкандыр? Ә бәлки... Бәлки, бу Хо́да бәндәсе якты көн туганга, кояш чыкканга, көн жылынганга, кошлар сайраганга сөенәдер? Ә бәлки, шушы мизгелдә үз якыннары, балалары, дуслары хакында яхшы хәбәр ишеткәндер? Яисә менә бу теләнче малай сурәте. Аны да Таһир ташландык йорттагы кылка бүлмәсенә түр стенасына, теге сукбай карт сурәте янәшәсенә беркетеп куйды. Учлары алга сузып, ялварулы чырай белән хәер сорашып торучы бу татар малае (татар, әнә киң бит-яңаклары, ай кашы, эчкәрәк баткан, жыйнак матур күзләре шуны әйтеп тора) ни хакта уйлый икән? Бу рәсемгә карагач, Таһирның күңеленә бик сәер уйлар килгәли. «Татар халкы да шушы малай хәлендә түгелме соң?» – дип уфтана ул. Дөнья, тормыш арбасыннан төшеп калса да, ул сизенә: нәрсәдер бара бу хәятта, ниндидер буталчык вазгыять заманы бу... Ул, шешә жыеп йөргәндә, Ирек мәйданында ирек даулап йөрүче халыкка карап, шаккатып калды. Кешегә кушылып, үзе дә «Азатлык!» дип, берничә мәртәбә кычкырды да әле...

Таһирның кәгазьгә иң күп төшергән кешесе – Сало. Кызык тип. Йөзенә карап кына аның бәхетле яисә бәхетсез булуын белеп булмый. Хисләрен, тойгыларын бик тирән яшерә ул. Эмма күзләрен, карашларын һич яшерә алмый. Шунның белән кызык та аның йөз-кыяфәте.

«Гаилә»дәгеләрнең барысын да иренмичә акка төшереп бара Таһир. Төшергәч, һәр сурәтне кадерләп салып куя. Артыграк эчеп-исереп йөргәндә генә, юмартланып китеп, ясаган-

нарын чәчеп-туздырып бетерә. Бу вакытта бер генә сурәтне кадерләп саклый. Кайчандыр, элеккеге тормышында төшергән хатын-кыз сурәте ул...

Таһирның иң яраткан шөгыле – хатлар уку. Берәр газета яисә китап арасыннан, яки ашъяулык астыннан, матча ярыгыннан хат кисәге килеп чыкса, ул нишләргә дә белми, үзе хат алган кебек кылана, әллә нинди хыялый хисләр өермәсәндә яши башлый. Иң элек хатның иясен күз алдына китерә, аннары хат алган кешенең йөз-бит чалымнарын, күз карашын, холкын, күңел хасиятләрен күзалларга керешә, ахырдан алар арасындагы мөнәсәбәтләрне, хис-тойгыларны, язмышларны уйлап чыгара. Шуннан соң гына хатны ачып укый башлый. Моннан биш, ун, утыз, хәтта илле-алтмыш ел элек язылган хатларны укудан да ләззәтләрәк минутлар бар микән?! Таһир-Почтаның хәзерге тормышында иң гүзәл мәл – шушы вакыт. Ул инде күптән кеше хатлары, кеше хисләре һәм кеше язмышлары белән яши, борчыла, сагышлана яисә сөнә, шатлана... Бу хатларны ул кадерләп, бөртекләп жыеп бара, күз карасы, бәгырь кисәге кебек саклый, барлап тора... Ул хәтта үзе дә, хыялы белән генә булса да, шушы чит-ят язмышларга кереп, кушылып яшәргә, шул хыялый яшәүдән тәм һәм ямь табарга, мәгънә алырга күнегеп китте.

Шушы хатлар коткарып калды да бугай аны. Дөньядан ваз кичеп, тормыштан йөз чөереп, «бомжлар», «бичлар» типкесәндә йөргән беренче елларында үләсе килгән чаклары күп булды аның. Кыйналып, канга батып, өшеп-тунып яткан вакытларында күңеленнән генә хат яза иде ул. Кемгәме? Беркемгә дә түгел. Тормышка. Дөньяга. Дөнья иясенә. Юк, Ходай Тәгаләгә түгел. Ул үзенә аның каршында гөнаһлы булуын белә. Әле бит Тормыш иясе, Дөнья иясе бар. Булмаса, булырга тиеш! Нәрсә карый ул? Ниләр эшли ул үзенә тапшырылган адәм балалары белән?!

Мондый хатлар аның бөтен булган-булмаган жан жылысын, соңгы күңел хисләрен суырып чыгара иде. Бервакыт Таһир бу күңел ажаганнарыннан баш тартты, бүтән кешеләрен хатларын укырга күнегеп китте. Бу хат ияләренең язмышлары аныкына караганда күпкә җиңелрәк, аңлаешлырак иде. Үзенә хәтер капкачын томалап куеп, башын күтәрәп, дөньяга белән яши башлады.

Һәркемнән бер хәтер кала...

Хәтер хөкеме – иң хәтәр хөкем...

Таһир кайчан да булса бер килеп тотачак әле бу. Кеше күңеле артына, кеше хисләре эченә, хәтта кеше язмышына качып кына котылып кала алмаячак. Шулай да болай тынычрак, җиңелрәк. Тормышны алдабрак, дөрөсрәге, аңа алданыбрак күпмедер яшәп була әле.

Ә хатларның ниндиләре генә юк! Язмышларның ниндие генә юк! Таһир гел шуны искә ала: аның күңелен сабырлыкка, түземлеккә күндерсәләр дә, хатлар арасында бәхетлеләре бик сирәк. Сагышлы, борчулы хатлар күбрәк. Юк-юк, өметсез диясе килми. Кешеләр бер-берсенә ышанырга тиеш. Ышануда өмет нуры яши. Өмет барыбер кала ул. Кеше шундый инде: иң авыр вакытында да йөрәгенә бер бөртек өмет чаткысы төреп калдыра. Шуның белән яши, кайчакта бу чаткыдан әллә нинди матур һәм мәгънәле яшәү учаклары кабынып китә...

Бер хатны Таһир мәңгә онытмаячак. Аның иясе сөйгәнәненә йөрәк каны белән шундый сүzlәр язган: «Кадерлем! Бәгърем! – дигән ул. – Мин – бик-бик бәхетле кеше. Шуны аңладым: бер мәртәбә бәхетле булсаң, син һәрвакыт бәхетле икән. Ә мин бәхетле булдым. Бер мизгелгә генә булса да бәхетле булып калдым... Рәхмәт сиңа, жанкисәгем!»

Икенче бер хатта да яшәү гыйбрәте ап-ачык ярылып ята. Монда борчу-сагыш та, өмет-ышаныч та бер үк хискә төреп бирелгән: «Сөеклем минем! Ничек сагынганымны белсәң иде! Их, аерылышу өчен мең сәбәп табу да кыен түгел, очрашу өчен бер сәбәп табу да кыен икән... Кичер мине, бәгърем...»

Тагын бер хатны гел хәтерендә йөртә Таһир: «Ярату – кичерү түгел әле. Әйе, акыллым, мин сине яратам, хәтта мин синсез яшәүне күз алдына да китерә алмыйм. Әмма мин сине кичерә дә алмыйм... Беләсеңме, җиңел килгән мәхәббәт кенә хыянәтне кичерә ала. Ә минем

мәхәббәтем авыр килде, күнел гарасатларын жинеп, йөрәк ярсуларында жәрәхәтләнөп, сагыш дәръяларын кичеп килде... Шуңа да кичерә алмыйм. Сорама да, үгетләмә дә...»

Ә бу хатта Таһир үз мәхәббәтен таныды: «И жаным! Син үзеңнең үпкә-битәрләрең, бита-рафлыгың белән минем олы, саф мәхәббәтемне өркеттең, куркыттың. Хәзер син үз ярларыңа кайттың, мин дә тынычландым. Курку үтте... Тик менә нәрсә: мәхәббәттә курку үтә, ләкин үзе белән мәхәббәтнең матурлыгын да алып китә икән. Ачуланма, яме. Мин сине элеккечә матур итеп ярата алмаячакмын...»

Ана хатлары, бала хатлары... Аларны бер сүз белән «балачак хатлары» дип тә әйтергә мөмкиндер. Кеше гомере кош булса, балачак – аның канатлары...

Ана хаты: «Улым, балачагың сәлам әйтә...»

Бала хаты: «Әнкәй, сагындым мин аны – балачагымны... Һаман да шулай инеш буенда бәбкә саклап йөриме ул?...»

Ана хаты: «Ул инде үстә, улым. Хәзер ат сакларга йөри. Кызлар белән кичке уенга чыга...»

Бала хаты: «Минем кебек, атлар яратамы ул?»

Ана хаты: «Бәй, син үзең бит инде ул, улым!..»

Бала хаты: «Ә! Шулай бит әле... Үзем булсам да, барыбер сагындым мин аны, әнкәй!»

Тагын менә мондый хатлар: «Балам, сагындым, кайт!» – дип яза ана кеше.

«Әнкәй, акча сал әле», – дип җавап бирә бала кеше.

«Балам, син кайда? Кайтмасаң кайтма, бер бөртек сүз язып кына жибәр», – ди ана кеше.

«Әнкәй, мин күптән кайттым инде, килергә вакытым гына юк», – ди бала кеше.

Мондый хатлар Таһирга ошамый. Андыйларны ул аерым җыя. Ярый әле алар күп түгел. Димәк, борчулы, кайгылы, бәхетсез аналар да күп түгел...

Кайчакта хатлар төргәкләп, янчыклап, хәтта капчыклап та табылалар. Бер яки берничә хатта гына кеше язмышын тоеп, аңлап бетерү кыен. Ә менә берничә хатта кешенең бөтен тор-мышы, яшәү бәхете яисә яшәү драмасы ачыла да китә...

«Мин шундый кыен хәлдә калдым, – дип яза хат иясе. – Акылым белән күңлем бәхәсләшә. Берсе сиңа дәшә, икенчесе тыя... Нишләргә дә белмим...»

«Минемчә, чын мәхәббәттә йөрәк акыллы булырга, ә акыл хисләнә белергә тиеш. Син аларны аерма. Алар бергә яшәсен, бергә яратсын», – ди җавап хаты.

«Булмый, булмый! Бер минутта йөрәк: «Яратам», – дип тибә, икенче караганда: «Яратмыйм», – ди!»

«Ялгышасың, акыллым. Йөрәк «яратмыйм» дигән сүзне белми. Ул «яратам», «сөям» дигән сүзләргә генә белә. «Яратмыйм» дигән сүзне акыл әйтә...»

«Һәр кешенең үз сәгәте бар. Шул сәгәте суккан вакытны туры китерә алса гына кешегә бәхет капусы ачыла... Димәк, минем сәгәтем сукмаган әле...»

«Син суккан сәгәтеңне көтеп утырган арада, мин үземнең тиңемне таптым инде. Аның сәгәте юк. Аның олы һәм матур йөрәге генә бар...»

Күңелгә иң тигәне – ачылмаган хатлар. Әйе, андый хатлар да очраштыра. Элегрәк Таһир аларны шундук ачып укый иде. Шулай кабаланып, хат ияләренең язмышларын хәл итәргә, кирәк булса, аларны яхшы якка үзгәртәргә теләме ул?.. Язмышның барышын, гомернең вакытын куып житеп булмый анысы... Ничек кенә, нинди сәбәпләр аркасында гына ачылмыйча, укылмыйча калды икән бу хатлар? Ә бит алар арасында да кешенең язмышын хәл итә торганнары, яшәү мәгънәсен, бәхетен-бәхетсезлеген билгели торганнары бар.

Кайберләрен Таһир ятган белә. Аларны һаман-һаман күңеленнән кичереп яши.

«Балам, газизем Гарифулла!

Мин бу жомгада Ходай каршына барырга җыенам. Ун ел кайтканың юк. Анаңны соңгы юлга озатып жибәрергә булса да кайт. Күреп каласым, күз карашларыңның нурын, кулларың-

ның жылысын үзем белән дә алыр идем. Анда да сагынылыр бит... Кайт, Гарифулла балам... Ялварып сорыйм, кайт...»

Хат ачылмаган... Укылмаган... Ана белән бала күрешә алмаганнар... Нәрсә булган? Ник? Нигә? Язмыш шаяруымы, әллә бала кешенең гадәти битарафлыгымы? Таһирның йөрәге шушы сорауга жавап эзләп бер генә эрнемәде. Ул шул ук вакытта үз анасы хакында уйлады. Аның анасы да улын күрмичә китеп барды. Таһир ул вакытта шабашниклар бригадасы белән хәер эстәп йөри иде. Ул вакытта аның айныган чагы сирәк булды шул. Анасының үлүен дә ярты елдан соң гына, Казан урамында очраган бер авылдашынан ишетеп белде. Каберенә генә булса да кайтып килергә уйлаган иде. Кайта алмады. Туган жире кабул итәргә теләмәде үзенен мәнсез баласын. Халкың, илең сине яратмый икән, димәк, синең гөнаһың бар дигәннәре дәрәс ул, бик дәрәс. Таһирны да кабул итмәде туган ягы. Чөнки туган жир белә ул: балалыгын югалткан кеше кешелеген дә югалта...

Хәзерме? Хәзер үзенен кайтасы килми инде...

Ул вакытта аны бик каты кыйнадылар. Булган әйберләре дә, документлары да шунда юкка чыкты. Ике ай буе жир астындагы жылылык трассасында сынган кабыргаларын, имгәнгән күкрәк сөякләрен, янакларын, кара янган йөзен, янбашларын дөвалап ятты. Нинди дөва инде ул! Үз ишләре калдырып киткән арагы белән юып куя да, калганын эчеп, дивана кебек, иңкемиңке килеп тик ята...

Сало эзләп тапмаса, шул карангы жир астында мәңгелеккә калыр иде, мөгаен. Шул украин татары аякка бастырды аны. Ләкин йөзәндәге тирән жәрәхәт жөйләре, кыйшаебрак калган ияге һаман әле шул чордагы күнәлсез хәлләргә искә төшереп тора...

Тагын бер ачылмаган хат Таһирның күнәленә тирән уелып калды. Монда да язмыш... Бала язмышы...

«Искәндәр, бәгърем, – диелгән иде бу хатта. – Ник кайтмыйсың? Белмисеңме әллә? Безнең балабыз булачак... Шушы көннәрдә якты дөньяга киләчәк. Больницасын белешеп куйдым инде. Тик... Синсез үстерәсем килми ул баланы. Кайтмасаң, тапкан жиремдә калдырып чыгам. Кайт, Искәндәр, кайт... Бала тапканда үләрмен кебек... Кайт! Зинһар, кайт! Көтеп, синең Галияң».

Бу хатны укыгач, Таһирның күнәлендә туган беренче уй Гадел Кутуйның «Тапшырылмаган хатлар» әсәре хакында булды. «Болары инде безнең заман Искәндәрләре», – дип уйлап та куйган иде ул вакытта.

Ә үзе соң, үзе... Үзе кайсы ягы белән яхшырак соң бу хаттагы Искәндәрдән? Ул Зөһрәсә белән ирле-хатынлы булып, тигез, бәхетле тормыш корып яшәргә тиеш иде бит. Балалары булыр иде... Их!..

Ачылмаган хатлар Таһирга аеруча күп борчу китерделәр. Шуна күрә дә ул андый хатларны ачмас, укымас булды. Аерым бер төргәккә жыя башлады. Төргәк дип, бөтенесе өч-дүрт хат жыелгандыр... Өч-дүрт бәхет... Яки өч-дүрт бәхетсезлек... Бәхете бар микән соң? Әллә гел бәхетсезлек кенәме? Нигәдер ачылмаган бит алар, ачылмаган!.. Аларны укымаганнар! Укырга теләмәгәннәрме? Укырга бирмәгәннәрме? Адреслары ялгышканмы? Әллә язмышлары ялгышканмы?

Таһирның үз язмышы да кайчандыр шушы серле дә, зарлы да хатларга бәйләнгән иде. Зөһрәсә белән дә хат аша гына серләште. Ниндидер бер күтәрәнкелек, дәрт белән, эчәндәгесен бөртегенә кадәр түгеп бетереп, тәмам хисләнеп, әсәрләнеп яза иде ул хатларын. Аның илаһи догалары да, яшәү тәгълиматы да, сихер-ырымнары да шушы хатлар булды, ахры...

Иң соңгы хатын ул жиде ел элек язды. Зөһрәгә атап язган шушы хаттан соң гамьле тормыш белән араны өзде, хәзерге гамьсез, ямьсез һәм мәнсез дөньяга күчте.

2

Язмыш гел сөюдөн тора, калганы – ялгыш диләрме эле? Әйе, һәр язмыш бәхетле булып туа. Бәхетсезлек яшәү белән килә.

Шундый матур танышканнар иде алар! Казанның «Шәрык» ресторанында булды бу очрашу. Түбән Камада бизәүче-рәссам эшенә укып чыгып, Казанга эш эзләргә килгән чагы иде Таһирның. Танышлары аша берничә эш белеште. Икенче көнне иртән килергә кушып жибәрделәр. Кичне ничек үткәргә? Элбәттә, бер матур кичлек кенә акчасы бар аның. Иң элек авылда бергә укыган Наилне эзләп тапты. Берничә көн аңарда кунып чыгарга булды. Шул уңайдан бергәләп «Шәрык» ресторанында күнел ачып утырырга уйладылар.

Күнел белән бергә берничә шешә шәраб ачылды. Сыра соратып алдылар. Әлләни исермәделәр, тәмләп сөйләшеп утырдылар да утырдылар...

Бервакыт ишектән, шаулаша-шаулаша, ике егет, ике кыз килеп керделәр. Көлешә-көлешә түрдәге буш өстәл артына барып утырдылар. Яныннан узганда, кызларның берсе ак чәчле, икенчесе кара чәчле булуын гына шәйләп калды Таһир. Егетләр официантны чакырдылар. Заказ бирделәр. Тагын көлешергә тотындылар...

Таһир һич кенә дә аңламады: нигә колагын шул яктан ала алмый соң эле ул? Күзләре белән Наилне тыңлый, ә колагы белән бая килеп кергән яшьләрне күзли. Серен дә белә кебек... Бик матур мөлаем тавыш бар анда. Таныш тавыш... Нинди кыз соң ул? Кем? Каян? Кайда очраштылар икән? Ниндидер мөлаем тавыш... Көлүләре... Әгәр фәрештәләрнең тавышы бар дисәләр, шушындый буладыр ул тавыш...

Таһирның жаны тынгысызланды. Ул инде Наилне бөтенләй тыңламый. Наил дә моны күрә. Серле елмаеп, Таһирны күзәтә.

– Бар, биюгә чакыр...

– Нәрсә?.. Кемне...

– Кем дигән кешене. Баядан бирле шул кыздан күз дә, колак та алмыйча утырасың бит...

– Анысы шулай... Ничектер... жанга төште шул тавыш... Әллә күргән бар инде...

– Бәлки, ул синен Зөһрәндер?

– Нинди Зөһрә? Минә Таһир дигәч тә, Зөһрәләр алга чыгып көтеп торалар ди... Энә аның үз Таһиры бар...

– Каян беләсең аны? Болар – иң гадәти студентлар. Икәүдән-икәү булсалар, парлап кереп утырырлар иде. Психологияне белмисең син, парин...

– Әйе шул, дүртәүләп йөрмәсләр иде...

– Шулай булгач, бар, чакыр.

– Тукталә! Иң элек ныклап кара – ниндирәк ул? Чибәрме?

– Кайсысы?

– Кайсысы, ди... Тилә! Миңа ошаганы, матур тавышлысы... Зөһрә дигәне...

– Нәрсә-нәрсә? «Зөһрә» дип юри әйттем бит мин... Болай гына, үзең Таһир булганга гына. Әллә ышанып утырасың инде?..

– Кара инде, ниндирәк ул?

– Әллә... Миңа икесе дә бер...

– Тыңла башта... Берсенен тавышы бигрәк тә матур... Көзгәндә челтерәп китә... Кыңгырау кебек... Юк, чишмә кебек...

– Хыялый син, Таһир. Сиңа шагыйрь булырга кирәк, белдемче?

– Наил, давай серьезно?!

– Хәзер-хәзер... Әһә... Энә ул... Кара чәчлесе, кара кашлысы, кара күзлесе шулай көлө икән... Чибәр бу, малай... Моңа якын барсаң, бетәсең син, парин...

– Бәхет ягы ничек, бәхет ягы?

– Хатын-кыздан бәхетле булган кеше үзе үк бәхетсез инде. Аның гомере тынгысызлыкта үтә. Шуңа күрә сорама...

– Бөрьюлы бәхетле дә, бәхетсез дә булып буламыни, тиле!

– Димәк, була!

Таһир тәвәккәлләде. Аның күнелен аңлагандай, яңа бию көе куйдылар. Салмак, моңлы музыка, дәрәтле борылмалары белән жаннарны жилкендереп, бөтен зал эченә таралды. Бу көй шаукымы шулай көчле идеме – Зөһрә утырган өстәл ягыннан да шаярып көлү тавышлары ишетелми башлады. Зөһрә дә моңлы кыздыр шул. Чын татар баласыдыр. Шуңа да, бу моңлы шәрык көен ишетеп, әллә нинди сихри уйларга талгандыр, бәлки әле, алдагы гомер юлында зарыгып көтеп торучы мэхәббәтен дә тойгандыр, шуны сизеп, йөрәге ярсынгандыр?.. Ул бит Зөһрә, ә Зөһрәнең Таһиры булырга тиеш. Булмаса, ул үз Таһирын эзләп табарга тиеш! Таһир үзенең Зөһрәсен эзләгән кебек.

Таһир кискен генә торды да, кулындагы ашъяулыгын урындыгына томырып, жәһәт адымнар белән түргә табан китте. Менә ул өстәл... Менә алар... Менә ул кызый... Зөһрә... Тукта, тиле! Нинди Зөһрә булсын ул?! Бернинди дә Зөһрә түгел! Хәзер белә ул аның исемен... Исемдәмени хикмәт! Нишләп исемдә булмасын! Исемдә шул! Әбисе әйтә иде: «Исем буенча жанны таныйлар», – ди иде...

– Сезде биюгә чакырырга рөхсәт итегез...

Ап-ак чәчле кыз белән серләшеп утыручы «Зөһрә» Таһирга борылып та карамады. Аның элек «сары чәч» күрдә. Аңары каршыларында утырган ике егет, сәерсенеп, бер-берсенә карашып куйдылар. Кем бу, янәсе.

«Сары чәч», «Зөһрә»нең беләгеннән тотып, Таһир агына ымлап күрсәтте. Бу аның, әнә сиңа килгәннәр, диюе иде бугай.

Менә ул – «Зөһрә»! Кара чәчле, кара шомырт күзле кыз борылып карауга ук, Таһир аңлап алды: шул! Зөһрә! Күнелендәге ташы эреп, жанына жиңеллек инде, аңары канат яралды; жаны шул канатларын жилпеп, дөнъяны инләп-буйлап очып, очынып йөри башлады. Жан бит ул үзе генә булганда «жан» дип атала, ә канатлы жан «мэхәббәт», «сөю» дип йөртелә...

– Сезде биюгә чакырырга мөмкинме?

– Мөмкин түгел! Тай моннан! – Моңы кызмачарак чырайлы егет әйтте.

– Мөмкин, нишләп мөмкин булмасын... Ә син, Хәлил, тик кенә утыр. Синнән сорамыйлар бит... Барыбер бергез дә бии белми...

«Зөһрә» биюгә һәвәс булып чыкты. Таһир үзе дә кимен куймый. Шулкадәр бер-берсенә күнегеп киттеләр, әйтерсәң гомер буге шулай бергә биеп йөргәннәр.

Таһир әле һаман да «Зөһрә»гә ныклап карый алмый. Маңгаендагы «ай» чәчләренә шунда ук игътибар итте итүен. Ә менә күзләреннән китә алмады. Бер төшөп батты да, чыга алмыйча, шул сихри дәрҗәдә чайкалуында булды... Бик үк чыгасы да килмәде...

– Сезде исемегез ничек?

– Ә сезнең?

– Ә мин сезнең исемегезне беләм... – Әллә нинди жен тартты Таһирның теле очыннан. Каян белсен ул бу кызың исемен?! Беренче генә күрүе бит... Тиле! Телен тыя алмаган тиле! Ә теле, чынлап та, аңа буйсынмый иде инде. Теле аның жанына, күнеленә генә буйсына иде...

– Сезнең исемегез – Зөһрә...

– Зөһрә шул. Каян белдегез?

– Ә бит мин сезне күптән беләм.

– Беләсез?.. Каян? Йә, әйтегез инде!..

– Хыялымнан ук беләм... Сиз бит минем хыялымда күптән бар инде... Ә сиз чынлап та Зөһрәме?

– Зөһрә...

– Бу бит ниндидер мөгҗиза! Чынлап та Зөһрәме? Алдашмыйсызмы?

– Зөһрә, Зөһрә... Ә сез мине каян беләсез?
– Белмим, үзем дә белмим, ей-богу!
– Шаяртасыздыр әле... Беләсездер...
– Шаяртмыйм, мин сезне беренче мәртәбә күрәм.
– Мин дә беренче күрәм. Телисезме, мин дә Сезнең исемегезне белергә тырышып карыйм. Мин аны беләм дә инде... Таһир – шулаймы?
– Таһир... Каян белдең?
– Зөһрәсе булгач, Таһиры да булырга тиештер бит?
– Ә синен Таһирың бармы соң?
– Сингә күчтекмени?
– Әйдә күчәбез! Без бит Таһир белән Зөһрә! Беләсеңме безгә ничә яшь?
– Юк, белмим...
– Безгәме?.. Хәзер әйтәм... Безгә... мең яшь! Менә бит хикмәт нидә! Каян беләм дип уйлаган идем аны. Без бит инде мең ел таныш! Ә син хәтерлисезме мине?
– Хәтерлим дә, хәтерләмим дә...
– Алай булмый ул.
– Була икән...
– Була, була. Миндә дә нәкъ шундый хәл. Туктале, ник җаваптан качасың? Синен Таһирың бармы, дип сорадым бит мин.
Зөһрә яңгыратып көлеп жибәрде.
– Бар, бар! Менә бит ул – каршымда басып тора.
– Шаярмале, Зөһрә. Миңа кадәрге «Таһир»ың хакында сорыйм мин синнән.
– Бу сиңа бик кирәкме?
– Кирәк.
– Үзең әле генә әйттең бит, безнең очрашу – серле мөҗиза, дидең. Ә син беләсеңме – күп сорау мөҗизаны үтерә...

Алар шулай очраштылар. Аларның очрашуы, танышуы чынлап та илаһи бер мөҗиза кебек иде. Исемнәре туры килүен әйт. Икесе дә бер-берсен шундук ошаттылар. Яраттылар дип әйтергә дә ярыйдыр. Бер-берсенә гашыйк булдылар. Гашыйкларны вакыт ташлап китә, ди. Бу ике яшь йөрәкне дә ташлап китте ул. Бию көе күптән беткән, Зөһрәнең группаш дуслары да, Наил дә аларны көтеп зарыкканнар, ә Таһир белән Зөһрәнең бөтенесе дә әле башланып кына килә иде.

Алар, очрашырга сүз кушып, кул биреп, моңсу гына аерылыштылар. Таһир Зөһрә кулындагы көмеш беләзеккә игътибар итте. Шундый килешеп тора иде ул кызның зифа беләгенә! Зөһрә үзенң биофакта укуын, биология укутучысы булачагын әйтте, Таһир үз тарихын сөйләде. Кыз нишләгәндер, әмма Таһир кайтып житкәнче Наилнең колагына тукуп кайтты:

– Наил, әйт инде, ошадымы ул сиңа? Чибәр бит, әйеме? Беләсеңме, беркемгә дә охшамаган ул. Үзенә башка бер кыз... Үзе чая, үзе тыйнак. Менә әйт әле, шушы ике сыйфат берьюлы бер кешедә яши аламы?

Кайтып керсәләр – телеграмма. Туганнан туган абыйсы суккан. «Фәүзия апаның бөереннән таш таптылар. Операциягә әзерлиләр. Тиз кайт», – дигән.

Бәхет һәрвакыт ялындырып килә.

Мәхәббәт җиңел генә бирелми шул. Аны күңеленә алганчы, әллә күпме сынаулардан үткәрә сине Ходай Тәгалә. Җиңел генә килгән мәхәббәт шикләндерә дә. Җиңел килгән җиңел китә. Таһир шулай уйлады. Уйламады да, тойды, сизенде. Әнкәсе янына кайтып, аны дөвалап, терелтеп, ана күңелен юатып килә дә... Зөһрәсен кабат эзләп таба... Аерылу – гашыйклар язмышы, сагыш – аларның күңел халәте. Таһир бу аерылуны аңлап кабул итте, яңа гына туып килгән күңел хисләрен яшь йөрәгенә төреп, ачы таң белән авыру анасы янына кайтып китте.

Ләкин Таһир Казанга тиз генә килә алмады. Бер ай гына түгел, ярты ел да, бер ел да үттә. Түбән Камада эшкә урнашты, әйбәт кенә эшләп китте. Бөтен буш вақытын әнкәсенә багышлады. Аның бердәнбер караучысы булып Таһир калган иде шул...

Зөһрәне ул бер минутка да хәтереннән чыгармады. Хәтта... һаман ныграк яратты. Сагынды. Юксынды. Кабат очрашуга ымсынып яшәде. Өметләнде. Ләкин эзләмәде. Хат та язмады. Нәкъ бер елдан Казанга барып чыккач, Казан дәүләт университетыннан эзләп тапты. Зөһрә дәүләт имтиханыннан чыгып килә иде. Бер ел элек күргәндәгечә, яңгыратып көлеп килә... Очып килә...

Таһирны күрүгә, шундук «жиргә сикереп төште». Йөзәндәгә бәхет тә, чәлпәрәмә килеп, шушы гамьле, борчулы жиргә «коелды». Таһир биргән роза чәчәген дә теләр-теләмәс кенә алды ул. Аннары, матур керфекләрен киереп ачкан килеш, «син дә исәнмени?» дигән аптыраулы карашы белән Таһирга төбәлеп катып калды. Бу аптыраулы карашта ниндидер шом, курку бар иде. Таһир кайсыдыр бер мәлдә Зөһрәнең әлегә моңсу карашында нәрсә өчендер үкенү, хәтта кемгәдер бетмәс-төкәнмәс үпкә, битәрләү шәйләп калды.

Ләкин ул үзенәң шатлыгын яшермәде. Күңелендәгесен йөзәндә, күзәндә тотты. Дулкынлануын гына яшереп бетерә алмады. Каушавыннан берәз тынсыз-өнсез калып торганнан соң, бер ел буе йөрәгендә йөрткән сөю хисен бер матур сүзгә ияртеп, күңел читлегеннән очырып чыгарып жибәрде:

– Зөһрә!

– Таһир!

– Исәнме!..

– Исәнме...

– Менә тагын очраштык...

– Очраштык... Чәчәгәң өчен рәхмәт...

– Сөйләшәбезме?

– Нәрсә хакында?

– Барысы хакында да. Синең хакта, минем хакта... Аннары... икебез хакында...

– Нигә?

– Белмим. Әлегә белмим... Мин сине нык аптыраттыммы?

– Аптыраттың... Бер ел буе кайда йөрдең соң? Очрашабыз дидең дә юкка чыктың...

– Шулай килеп чыкты инде. Көттеңме?

– Анысы мөһим түгел. Әйткәч, сүздә торырга кирәк, шул гына.

– Зөһрә, ачуланма, әнкәй бик авырды минем. Телеграмма белән чакыртып алдылар...

Мин сине бер минутка да истән чыгармадым.

– Хәзер терелдеме инде?

– Терелде. Аның башка карар кешесе юк бит. Шуңа күрә Түбән Камада калдым. Эшкә урнаштым. Менә... Беренче мәртәбә чыгып киттем. Туры монда килдем. Ә син ничек?

– Бүген соңгы имтиханны тапшырдым.

– «Бишле»дер инде?

– Эш билгедәмени?! Бүген минем бик бәхетле көнем иде. Сине күргәнче...

– Ничек инде? Аңламадым...

– Аңламассың шул. Шуңа күрә сорама. Син сорама, мин әйтмим... Килештекме? Ә килүең өчен рәхмәт. Күңелем булды. Чын!

Шулвакыт каяндыр бер чандыр егет килеп чыкты да Зөһрәнең беләгеннән тотып алды, аннары Таһирга игътибар да итмичә тезеп китте:

– Зөһрә, «бишле»ме? «Бишле»дер инде, нәрсә булсын. Сиңа рәхәт, эшен бетте. Минем әле башланмаган да. Кайта торасыңмы? Мин бүген соңгарак калам. Егетләр, Казанка буена төшеп утырабыз, диләр. Берәр тәмле нәрсә пешер, яме. Илдар белән Гөлүсә ияреп кайтачак.

Ну, ярый. Тиргәп тор. Эт итеп сүк. Берәр «дүртле» эләкмәсме... Тукта, ник болай ямансу сон эле син? Берәр жирең авыртмыйдыр бит? Бар, кайт, йокла. Бу кадәр укуыңа... Ну, пока!..

– Пока, Таһир, ни пуха!..

– К чөртү!

Бер Таһир китте, икенчесе авызын ачып басып калды. Басып калганы бер Зөһрәгә, бер үзенә адашына карый. Дөрөсрәгә, аның эзенә, шәүләсенә, өрәгенә карый...

– Таһир? – Таһир теге озын, чандыр егет киткән якка караган килеш сораша башлама-сынмы... – Кем ул? Нинди Таһир?

«Миннән башка да Таһирлар бармыни бу дөньяда?» дигән кебек сорады ул. Ләкин шушы сорау белән бергә аның ачык, садә, хәтта самими шомлы уйлар йөгереп керә башлаган иде инде. Бу уйлар белән бергә аңына да Зөһрәнең йомшак, әмма үтә дә борчулы тавышы килеп иреште:

– Моңысы минем Таһир... Ул быел юрфакны тәмамлый...

– Ни өчен Таһир?

– Син үзең әйттең бит, һәр Зөһрәнең Таһиры булырга тиеш, дидең... Менә... эзләп таптым. Бөтен университетка бердәнбер Таһир ул. Булганы шул, ошамаса ачуланма...

– Нәрсә сөйлесең син, Зөһрә?

– Мин дөресен сөйлим, Таһир. Үзем эзләп таптым. Сине көттем-көттем дә эзләп киттем... Ник килмәдең, Таһир, ник?..

Зөһрәнең күзләре яшь белән мөлдерәмә тулы иде. Ул менә-менә елап жибәрер дә бөтен дөньяны аһ-зарга тутырыр кебек...

– Зөһрә, мин берни дә аңламыйм... Менә килдем бит...

– Бер елдан соңмы? Мин бит сине икенче көнне үк көттем. Өченче көндә дә, дүртенче, бишенче, унынчы көннәрдә дә көтә идем эле. Ярты ел көттем! Ун ай көттем! Көн саен, сәгать саен көттем... Ошадың син миңа ул вакытта, Таһир... Әкияттән чыккан бер серле зат кебек килеп чыктың да, гипнозлап, үзең гашык итеп китеп бардың... Их, Таһир!..

– Зөһрә, менә бит мин, менә! Ник елыйсың? Кичер мине, зинһар, кичер... Әнкәй хакына кичер, киләчәгебез, бәхетебез хакына кичер... Зөһрә!

– Кичерер идем дә... Без бүген, имтиханнар алдыннан, загска гариза биреп чыктык. Аңдыйсыңмы шуны, юкмы? Без... өйләнешәбез, Таһир...

– Сөз? Син? Шушы Таһир беләнме?

– Әйе, шушы Таһир белән. Үзем тәкъдим ясадым...

– Зөһрә, бу... Бу минем төшемме? Чемет эле, ә?

– Өн бу, Таһир, өн! Ник тагын кузгаттың йөрәгемне, ник борчыдың күңелемне? Ник килдең?

– Белмим... Мәхәббәтем алып килде... Мин бит сине бик сагындым!

Зөһрә дәшмәде. Ул, бөтен жан-рухы белән басылып, тын гына елый иде. Таһир аның иелгән башын күкрәгенә алырга, назлап, иркәләп сыйпарга, сөяргә теләде... Юатмакчы булды. Ләкин урыныннан кузгала алмады, каккан казык кебек басып торуында булды...

– Туегыз кайсы көнне?

– Бер айдан...

– Зөһрә, мөмкинме, мин сиңа хат язам... Туегызга кадәр язам, һәр көнне язам. Минем сиңа әйтер сүзләрем күп жыелды. Мин аларны үзем белән алып китә алмыйм, алар мине синнән жибәрмәчәкләр...

– Яз, Таһир, яз... Хат кына язарга ярый...

...Таһир утыз көнгә утыз хат язды. Утызынчы хатны почта тартмасына төшергәч, өенә кайтып әйберләрен жыештырды да, әнкәсеннән бәхиллек алып, күзе кая караса, шул якка чыгып китте...

3

Таһир Зөһрәсен энә шулай югалтты. Э югалтмыйча табып булмый. Аның гомер күгөндә кояш сүнгөндәй булды. Күңелендә туктаусыз чыңлап торган моңлы да, дәртелә дә көй ишетелмәс булды. Яшәвенәң мәгънәсен, тормышының гамен югалта язды. Әмма тиз генә бирешергә дә теләмәде. «Жилгә йөзөнә куй, – ди иде аңа күршәдәге Шакир карт. – Арканны куйсан, йөзөң белән егылуың бар». Таһир да, жилгә йөзөнә куеп, язмышына каршы китте. Ләкин каршыга искән жил-давыллар көчләрәк булып чыкты, ул иң элек башын иде, билән бөктә, аннары тезенә төштә, соңыннан бөтенләй биреште, тормышның иң иләмсез һәм мәнсез төбөнә сузылып ятты...

...Ташландык йортның ташландык бүлмәсендә кергә каткан сәләмәләргә төрөнөп яткан Таһир үткәндәге тормышы хақында уйланды. Үткәндәгеләрне исенә төшерергә яратмый ул. Әмма бүгөн хәтерен күңеленә якынак жибәрде. Шундый тойгы, шундый хис – бүгөн нәрсәдер булып кебек... Йөрәгә сизенә, рухы тынычсызлана – нидер булып кебек... Шуна да Зөһрә исенә төштә, әнкәсе күз алдына килде. Шушы ике образдан башка берни дә юк аның теткәләнәп, жәрәхәтләнәп беткән үксез күңелендә.

Нидер булып кебек... Ни булып? Нәрсә булып соң?

Йортның төрлө бүлмәләренә таралган сукбайлар торып чыга башладылар. Көн көзгә авышып килә. Төннәр суынды. Өшөп, калтыранып йөргән Люмингә карап гайрәтәң чигәр, билләһи. Үзе Уралдан, ә үзе аз гына суыкка да чыдамый, зәңгәрләнәп-күгәрәп чыга...

Учак исе, шулпа исе таралды. Димәк, Сало торган, ашау ягын кайгыртырга керешкән. Таһир да торды. Уң як янбашы һаман сызлый, иртән торганда бигрәк кыен – хәрәкәтләнәдереп, язып жибәрмәсәң, көнә бие гарип-гораба кебек йөриячәк ул...

«Гаилә», һәр көндәгечә, Сало янына – мич торган зур бүлмәгә жыелды. Чүлмәк кенә юк. Ул «сход»ка киткән. Бүгөн анда бомжлар патшасы «Барон» сүтәр өчен йортлар бүлә. Некрасов, Мөштәри, Островский урамнарында йортлар бушаган. Чүлмәк, «гаилә»нең бөтен кассасын алып, шунда китте. Булган акча житәрме, юкмы? Әле милициягә дә, ЖЭУга да, урам шпаналарына да түлсә бар.

Жәеләп китеп сөйләшмичә генә, каткан ипи телемнәрен жебетә-жебетә, шулпа чөмерделәр. Барысының да уенда Чүлмәк. Кайчан кайтыр? Нинди хәбәр алып кайтыр? Сүтәргә йорт юнәтә алсалар, бер айга эш бар дигән сүз. Эш бар икән, акча бар. Тагын бер-ике атна урамда хәер эстәмичә, чүплектә казынмыйча тамак туйдырырга, яшәргә була.

Булган төпчәкләрен барлап, тәмәке кабызырга да өлгөрмәделәр, Чүлмәк кайтып керде. Кайтып керде дә, табактагы ашны бер олы тәлинкәгә аударып, кашыксыз-нисез генә чөмерә дә башлады. Эшә барып чыккан, ахры. Кәефе ярышсы күренә. Алайса, нигә дәмши соң ул? Ник суза?

Менә ул ашын эчеп бетерде, тәлинкәсенәң читләрен ялап куйды, жиңә белән авыз читләрен сөртте, аннары гына, бәхет кошы тоткан кеше кебек, йөзәндәгә бөтен жыерчыклары белән елмаеп жибәрде. Шундук ике як кесәсеннән ике шешә арагы тартып чыгарды.

– Булды, егетләр! Мөштәри безнеке! Базар минеке булды. Менә савыт-сабага да калды әле...

– Чынмы, Чүлмәк?

– Неужели?

– Круто!

Һәрвакыттагыча, артыгын сөйләшми торган Бөке тыныч кына әйтеп куйды:

– Кеше эшнә түгел, эш кешенә таба...

Барысы да дәррәү шул якка борылдылар. Чүлмәк жиңенә ямау салып утырган Бөке бу сүзләре белән нәрсә әйтергә теләде соң? Нәрсә әйтергә теләсә дә барыбер түгелмени? Иң

мөһиме, аларның эшләре бар! Бүген аларга бәхет елмайды! Ә бәхет, мәгълүм булганча, өмет булып килә...

Шешәләрне дә «бушатып» алгач, йортка тәмам жан керде. Сало үзенә яшьлектәге мәхәббәт мажараларын сөйли башлады. Люмин белән Кирпеч кәрт сугарга керештеләр, Бөке кичә жыйган шешәләрен юарга тотынды, Таһир балта, кораллар тутырылган иске шкапка барып ябышты. Ашаганнан соң алар шулай «ял итәләр». Ашыгасы юк. Калдык-постык ризык белән корсакларын тутырып куялар да, аракы кабып, тәмәке суырып, иңке-миңке бер халәттә яшәп алалар...

Һәрвакыттагыча, бүген дә аларны Бөкенәң акыллы, әмма бик үк аңлашылып бетми торган сүзә сискәндереп, айнытып жибәрде.

– Дөнъяның гына түгел, һәр кешенәң дә кыйбласы була. Кузгалыйк...

Кем бисмилласын укып, кем «урам теле» белән теләкләрен теләп, дәррәү юлга кузгалдылар. Таһирның күп мәртәбәләр уйланганы бар: шушы сәләмә, иләмсез, бәхетсез кешеләр дә үз иманнарын югалтмыйча яшәргә тырышалар бит. Паспортлары юк, әмма күнелләре сау. Үзенчә ярата да аларны Таһир. Кешелекле, ярдәмчел булганнары өчен үз итә. Кеше булу өчен кеше булу гына житми, әлбәттә. Ләкин кеше булу өчен иң элек кеше булу кирәк. Бөтен башка сыйфатлары булып та, кешелеген, иманын саткан жаннар күпме йөри бу гөнаһлы жир өстендә?!

Энә алар – әзмәвердәй алты ир, алты татар – таушалган, тузанга, корымга буялып, майланып каткан йөзләренә житди кыяфәт чыгарып, ниндидер бер мөһим җаваплылык тоеп, эшкә баралар. Алар эшнә сагынганнар, җаваплылык тойгысын, өмет хисен сагынганнар. Тормышларының кайсыдыр бер борылышында вакыт арбасыннан төшөп калган бу адәми затлар, Хода бәндәләре ниндидер бер мизгелдә йомшаклык күрсәткәннәр, сынатканнар, рухларын какшатканнар, тормышның иң караңгы почмакларына тәгәрәгәннәр. Ләкин кешелек сыйфатларын югалтмаганнар!

Андыйлар да бар бомжлар арасында. Ләкин алар – ялгыз «бүреләр». Яисә «төлкеләр», «куяллар», «күселәр»... Әмма алар ялгызлар! Читкә тибелгәннәр, каргалганнар! Ул «бичлар» хәленә төшәргә Ходай язмасын! Таһирның да, менә бу кешеләренәң дә чүплектән ашаганы юк әле. Ачлык бугазларыннан алса, урлап ашадылар, әмма бервакытта да түбәнлеккә төшмәделәр...

Мөштәри урамына барганда Таһир шулар хакында уйлады. Энә ул йорт. Ике катлы бина. Тәрәзәләре дә урынында. Ишекләре генә каерып ташланган... Аның Зөһрәсә дә шушы тирәләрдә яшәде. Кайда, кайсы йортта яшәгәндер, Таһир төгәл генә хәтерләми инде. Әмма конверт тышына «Мөштәри урамы» дип акка кара белән язып куя иде.

Утыз хат язды ул Зөһрәсенә. Төгәл бер ай буга, көн саен бер хат язды. Аз да түгел, күп тә түгел – утыз хат! Кайда, нинди чүплектә, кайсы караңгы чоланда яисә чормада ята икән ул хатлар? Әллә учакта көл булып очтылармы? Юк, утка атмас аларны Зөһрә. Ул да ярата иде бит Таһирны... Их!.. Менә шушы йортларның кайсынадыр почтальон көн саен хат китергән... Зөһрә көн саен аларны йөгереп чыгып алган, укыган... Кайда икән ул хатлар, ә, кайда икән?

Шулвакыт янәшәдә барган Бөке, Таһирның уйларын укыган кебек, авыз эченнән генә мыгырданып әйтеп куйды:

– Бөтен нәрсә дә хакыйкәткәң килә һәм хакыйкәткәң китә...

Таһирның йөрәге жу итеп алды, жаны, бәрелә-сугыла, әллә кая аска – күнеленәң иң тирән чоңгылларына төшөп китте. Күнел йөзлегендә бер генә уй торып калды: «Ә бит дөрөс әйтә! Бернәрсә дә юктан бар булмый, бернәрсә дә юкка чыкмый! Бу бит... Бу... өмет һәрвакыт бар дигән сүз! Хакыйкәт өметнәң яшәү рәвешә түгелмени?!

Алты татардан торган «гаилә» язмышына төшкән йорт аларны бик моңсу каршы алды. Ә менә тәрәзәләре көлеп торалар! Үксез, бәхетсез кеше күнелендә калган өмет нурлары кебек!

Ишек төбәндә туктап, берәз тын алдылар, тәмәке кабыздылар. Чүлмәк алдан кереп китте, Кирпеч йортның кирпеч стеналарын жентекләп карый башлады. Сало, куеныннан таушалып

беткән блокнот чыгарып, нидер язарга кереште. Ул шулай һәр сүтелгән йорт хакында мәгълүмат туплап бара. Нәрсәгә кирәктер бу – беркем дә белми. Үзе дә белми, ахры. Бервакыт Таһир сораша башлаган иде, кулбашын гына сикертеп куйды. Люмин дә тик тормый, эңә, өзгәләнеп беткән электр чыбыкларын күзлү, койма тишәкләрәнә ямау итеп салынган алюмин калайларны «өйрәнә»...

Ярты сәгать дигәндә, ишәктә кабат Чүлмәк күренде. Авызы – колагында! Нидер тапкан бу, билләһи! Бу кадәр дә түбәсә күккә тимәс иде.

– Ник елмаясың? Алтын таптыңмы әллә? Йә, күрсәт...

– Менә нәрсә таптым мин, егетләр, – Чүлмәк түш кесәсеннән көмеш беләзек тартып чыгарды. – Ачуланмагыз, көмеш кенә булды. Мең сум акча сыгып чыгарырга була моннан. Менә бу китек урынын күрмәсәләр...

– Каяле, кая... – Таһир, нидер сизенеп, Чүлмәк янына килде. Аның кайдадыр күргәнә бар бугай мондый беләзекне. Тик кайда, кайчан? Әй, булмас ла... Беткәнмени беләзек тагып йөрүче кызлар?! Беткәнмени мондый беләзекләр!

Чүлмәк чыгуга, өйгә каударланып, хәтта бәрәп диярлек барып керделәр. Керделәр дә жан-фәрманга эшкә тотындылар. Кирпеч подвалга төшәп китте, Сало ишәк-тәрәзәләрне сүтә башлады, Бөке калдык-постык йорт жиһазларын, табак-савытны, төрлө жирдә чәчеләп яткан шешә-банкаларны барларга кереште. Люмин тимер-томыр жыярга тотынды. Чүлмәк кенә бер читтә теге табылдык беләзекне әйләндергәләп утыра. Менә ул аны түш кесәсенә ипләп кенә салып куйды да бүлмәләр буенча йөрәп китте. Читтән карап торган кеше аны тиле бер бәндә дип уйлар иде, мөгаен. Уйларсың да шул. Эңә бит бер-ике адым атлый да туктап тыңлап тора, бер-ике атлый да туктап тыңлый... Нәрсә тыңлый ул? Алтын-көмеш чыңы ишетеләме аның колагына, әллә акча исен сизенәме ул? «Ниндидер мистика бу, чын түгелдер», – дип уйлап куйды Таһир.

Таһир үзе дә бу вакытта бөтен өй эченә чәчеләп яткан кәгазь әйберләрне өйрәнә иде. Өйрәнә дию дөресрәк булыр, чөнки ул кулына алган һәр кәгазь кисәген жентекләп карый, тикшерә һәм үзенә тиешле өемгә куеп бара. Шулай итеп, газеталар өеме, журналлар, китаплар өеме, мәктәп тормышы белән бәйлә язмалар, ниндидер өй документлары, иске страховкалар, рецептлар һәм... телефон кенәгәләре...

Соңгылары үзе бер өем. Укытучылар яшәгән булырга тиеш монда. Шулкадәр күп кәгазь укытучы өендә генә була. Эңә мәктәп белән бәйлә язмалар да күп. Табигать, хайваннар, үсемлекләр хакында белешмәләр, рәсемнәр, схема-таблицаһар... Биология укыткандыр бу йортның хужасы. Хатын-кыз затыннан булуы да бик мөмкин. Эңә ничек матур, тигез итеп яза ул. Әйбәт холыклы, итагатыле, игелекле булырга тиеш бу укытучы ханым. Язуы, почеркы буенча кешенә холкын, әхлагын, хәтта язмышын ачыкларга була, ди бит. Бу язган кеше бик ипле, жайлы һәм бәхетле кешедер. Димәк, укыучылары да бәхетле булгандыр аның...

Зөһрә дә укытучы булырга укый иде. Ул да биология укытырга тиеш иде! Туры килүен әйт инде, ә! Юк, туры килеп бетми. Аның Зөһрәсә кияүгә чыкты, гаилә корды. Хәзер балалары да үсеп беткәндер...

Ә монда... Бала-чаганың эзе дә, әсәре дә юк. Хет бер бала рәсеме чыксын! Балалы йортта бала искеләре белән бергә бала рәсемнәре, альбомнар, төсле журналлар, тышы купкан, сызылып, ертылып, чәйнәлеп беткән китаплар чыга. Ә монда берни дә юк. Дәреслекләр, дневниклар, гербарийлар юк та юк инде. Барысы да ап-ачык: бу йортта, нәкъ менә шушы фатирда, япа-ялгыз биология укытучысы яшәгән.

Ник бер хат табылсын! Таһир хәтта аптырый башлады: хет бер хат кисәге яисә конверт калдыгы чыгарга тиеш бит инде! Әллә болар беркем белән дә хат алышмаганнармы? Аралашмаганнармы? Кешеләрдән, дөньядан ваз кичеп яшәгәннәрме? Дуслары, туганнары, сөйгәннәре юкмы аларның? Балалары юк та юк инде. Ләкин бит һәр кешенә ата-анасы, туган-тумачасы була! Кемнәр яшәгән монда? Нинди гаилә яшәгән?

Таһир үзе кәгазьләр актара, үзе эченнән генә кемнедер битәрли, хәтта ана үпкәләмәкче була, шулай үзенә кеше булуын, дәрәсрәге, һаман да әле кеше булып калуын расларга тырыша. Хәтта... үзенә кызганыч һәм бәхетсез тормышын онытып, башкаларны яшәргә өйрәтмәкче була...

Бәй, хат язмыйча яшәү мөмкинме соң? Хат бит ул – жаннарның бер-берсе белән сөйләшүе, аралашуы, жырдагыча: «Минем сиңа язган хатларымны Жаннар йөри канат иттереп...»

Теге вакытта, Казаннан Түбән Камага кайтып төшкәч, Таһир да жан сызлавын жиңеләйтүнең бердәнбер чарасын тапты – Зөһрәгә хатлар яза башлады. Беренче хатын газаплы кичерешләр белән, күңелендәге хисләрнең ташып-түгеләп китүен чак-чак тыеп торып, әмма кешеләген, ир-егетлеген югалтмаска тырышып язды. Ул гүя Казанга үзенә жанын очырып жибәрде.

«Зөһрәм, кадерлем!

Бу хатым белән мин сиңең күңеленә яуларга да, нәрсәгәдер ышандырырга да, үгетләргә дә, бәхетенә чикләргә дә теләим. Соң икән беләм. Тагын шуны беләм: мин шушы ай эчтә күп нәрсәгә төшенергә, бөтен үткәнәмне, киләчәгемне, язмышымны моңлы-сагышлы йөрәгем аша үткәргәргә тиеш. Бу хатлар күбрәк минем үзем өчен кирәк, ә син... Син сабыр гына тыңла. Ләкин көлмә дә, кызганма да... Кайчан да булса берәр вакыт, бәхетле минутларыңның берсендә, кинәт мине исеңә төшерерсәң дә моңсу гына елмаеп куярсың. Мин шуңа да риза.

Мин сиңе табарга да өлгермичә югалттым. Тапмыйча гына югалткан да кадерле, газиз була икән! Мин кемне югалтканымны хәзер генә аңладым. Бу югалту белән йөрәгемә гомерлек авырту алдым, борчу алдым, анысын төгәл беләм.

Гомер – ярату өчен бирелгән вакыт. Ә бит мин гомеремне яши генә башлаган идем. Яратуның ни икән дән ныклап белми калдым. Гашыйк булып, шул серле-илаһи хис шаукуымында яшәгән гомер кисәгеннән башка бернәрсәм дә юк хәзер минем...»

Шулай башланып китә Таһирның беренче хаты. Аһлы-зарлы иде бу хат. Хәзер ояла анда язганнары өчен. Һәм аңлый: ул вакытта ниндидер өмет булган әле, шушы хатымны укыр да, күңелемдә сызылып яткан хисләремне йөрәгемә алып, миңа булган мэхәббәттен яңартыр, кабат үзгә чакырып дип уйлаган.

Икенче, өченче, дүртенче хатларда да өмет, ышаныч булган әле. Аннары инде бу өмет, ышаныч сүнә-сүрелә башлаган, ниндидер бер билгесез, моңа кадәр кешеләккә таныш булмаган хис булып кына калган...

«Зөһрә, кадерлем! – дип язды ул бер хатында. – Мин сиңе бары тик бер мәртәбә күрәп калдым, сиңең белән бер мәртәбә биеп калдым. Ләкин гомер буе сиңең белән яшәп аерылышкан кебек аерылыштым. Үз язмышыңа, үз бәхетенә тигән кеше белән аерылышканда шулай буладыр ул. Яшәүнең мәгънәсе булса, син минем өчен шул яшәү мәгънәсе, сөйгән ярың минем өчен яратылганы, хәләл жанның язмышыма язганы идең...»

Тагын бер хат исеңдә. Анда инде күңеле утырган, хисләре тынычланган.

«Зөһрә, кадерлем!

Син миннән көн саен, хат саен ераклаша барасың. Син ераклашкан саен, язмышым да ерагая, тоныклана. Мин инде аны күрмим, тоймыйм... Шулай да яшәргә кирәк, бәхетле булам дип түгел, бәхетсез булмыйм дип яшәргә кирәк...»

4

Беренче каттагы кәгазьләргә, китап-журналларны жыеп бетереп, түр почмакка туплап-өеп куйганын гына көтеп торган кебек, Таһирны өскә катка дәштеләр:

– Әй, Почта! Монда сиңең өчен хатлар бар! Гони сюда!

Кайчандыр Зөһрәсенә язган хатларны күңеленнән кабат кичереп утыручы Таһир бу хәбәргә сискәнеп китте, хәтта бер мәлгә каушап калды. Теге тавыш янә кабатланды:

– Дөмектеңме әллә, Почта? Тебе же говорят!

Бу юлы Таһирның зиһене тиз эшләде. Ул, җавап биреп тә тормастан, биек баскычларны бер-ике генә сикереп, өске катка атылып менде. Аның каршысында, пөхтә итеп бәйләнгән хатлар төргәге тотып, Чүлмәк басып тора иде.

– Мә, эзи, ал. Болар – синең өлеш...

– Хәзер карыйбыз, нинди хәзинә таптың икән бу юлы...

– Да... Иң кыйммәтле хәзинәләрдән кыйммәтләрәктер шул бу хатлар. Кеше язмышлары бардыр монда, ей-богу! Әнә күпме душу мотали!

– Рәхмәт, Чүлмәк... Миңа бу шактыйга җитә әле. Рәхмәт...

– Да я знаю... И завидую...

Шунда нидер эшләп маташкан Бөке, гадәттәгечә, беркемгә дә аңлашылмаган телдә «бака боты» кыстырып куйды:

– Яр сөйгәннәр күп, жан сөйгәннәр аз...

Шуның белән сүз дә бетте. Чүлмәк чормага менеп китте, Таһир, кабат аска төшеп, бер буш бүлмәгә кереп «яшеренде».

Шундук ябырылып укый башламады әле ул бу табылдык хатларны. Гадәтенчә, иң элек, уйларга бирелеп, хат ияләрен күз алдына китерергә тырышты.

Кеме бар икән соң бу биология укытучысының? Кеме булган? Булган да онытылганмы? Онытылмаса, бу хатлар чүп-чар эчендә ятмалар иде...

Менә бит ул ничек! Кемдер кемгәдер үзенң иң матур, иң ихлас, иң газиз хисләрен багышлый, бу хисләргә бөртекләп түгә-түгә, күңелен, жанын ача, язмышын баглый, ә шул... «кемгәдер» бу «кемгәдер»не уена кертәп тә чыгармый... Ә бит иң бәхетле кеше – кеше хәтерендә калган кеше. Онытылган, һай, онытылган бу хатларны язган кеше! Үзе бу хакта белсә, үзәкләре өзгәләнер иде мескенкәйнең...

Тукталә, тукталә... Нигә алай уйлый соң әле ул? Ә бәлки, бу хатларны язган бәндә өй хужасының тырнак очына да тормыйдыр? Юк, барыбер, кем генә язса да, хатнамәләргә кеше типкесенә калдырырга ярамый. Яндыр син аны, көл итеп, галәмгә очыр, тик кеше йөри торган сукмакка ташлама!

Хат һәрвакыт ике канатлы бит ул. Хат язган кеше бар, хат алган кеше бар. Димәк, бу күңел елъязмасында шушы йортта гомер кичергән биология укытучысының да язмышы да бар. Ул да кайчандыр ике канатлы, бәхетле булгандыр... Шулай булып чыга. Шуңа күрә аның бу гамәлен берничек тә акларга ярамый...

Таһир, тынгысыз, борчулы уйларын төйнәп куеп, кулындагы төргәкне сүтәргә кереште. Вакыт кояшы астында уңа башлаган зәңгәр тасма идәнгә шуып төшеп китүгә, ничә еллар буе интегеп, кысылып яткан хатлар, канатларын жәеп, Таһирның алдын тутырып ташладылар. Иң өстә яткан, күп укылудан читләре, почмаклары таушалып беткән беренче конвертның язуы, укысаң-укымасаң да, үзе күзгә кереп тора иде: «Казан шәһәре, Мөштәри урамы, 18 нче йорт, Фәйзуллина Зөһрәгә...»

Менә сиңа мә! Монда да Зөһрә исемле кеше яшәгән икән... Анысы да Фәйзуллина... Әллә? Юктыр... Таһирның Зөһрәсә әллә кайчан кияүдә бит, бүтән Таһирда тормышта...

Таһирның күңеленә, күңел ярларында гына туктап калмыйча, жанына ук серле дә, шомлы да, эмма үтә дә ымсындыргыч жылы дулкын йөгәрдә. Ул һич кичекмәстән хатларның каян килүен, аларның иясен ачыкларга тиеш иде. Шул... Шул? Шул! Шул таныш адрес: «Түбән Кама, Химиклар проспекты, 15 нче йорт, Сәлмәнов Таһирдан...»

Нәрсә бу? Нинди әкият? Нинди сихер, ырым?

Нинди әкият, ырым булсын?! Әнә бит аның язуы, аның кулы! Ничек башта ук искәртмәгән ул моны?.. Шулай да ниндидер сер бар монда, ниндидер шаукым бар... Әллә... Әллә язмыш аның үксез, ятим жаны белән тагын бер мәртәбә шаярырга уйлыймы? Сынарга яисә сындырырга теләме аны?

Ничек кенә булмасын, хакыйкатътән чыгарма юк. Бөке шулай ди. Таһир да бу чынлыкны, бу хакыйкатъне нык күнел, олы йөрәк белән кабул итәргә тиеш.

Көтелмәгән хәлдән исәнгери башлаган зиһене, ниһаять, кабат үз урынына утырып, аны аек акыллы булырга, аһ-зардан өстен булырга чакырды...

Таһир, бу табылдык хатлар төргәге белән бергә кулына, кулына гына түгел, тормышына килеп кергән олы серне тизрәк ачыкларга теләгәндәй, дулкынланудан каушап-каударланып, алдында яткан беренче хатны ачып укый башлады.

«Зөһрә, кадерлем!

Бу хатым белән мин синең күнеленә яуларга да, нәрсәгәдер ышандырырга да, үгетләргә дә, бәхетсезне чикләргә дә теләмим. Соң икән беләм. Тагын шуны беләм: мин шушы ай эчәндә күп нәрсәгә төшенергә, бөтен үткәнемне, киләчәгемне, язмышымны моңлы-сагышлы йөрәгем аша үткәргәргә тиеш...» Ниһаять, Таһир ышанып бетте. Шулкадәр таныш иде аңа бу юллар. Ул кәгазьгә төшөп калган бу хис-тойгыларны үз күнелендә жиде ел бие түкми-чәчми саклап яшәде. Ә Зөһрә аларны ташлап калдырган... Бу хатлар аның күнелен кузгата алмады микәнни? Нишләп кузгатсын, ул бит тормышта, кешедә, бүтән дөньяда...

Таһир, күнелен талкыган сорауларга җавап эзләгәндәй, ашыга-кабалана кулына эләккән хатлардан күзгә керерлек, күзләр аша жанга төшәрлек сүзләр барлады: «Мин сине табарга да өлгермичә югалттым...» Менә тагын: «Гомер – ярату өчен бирелгән вакыт...»

Тукта! Нигә болай кабалана соң әле ул? Кем куа аны? Кая куа? Тормыш арбасы аның язмыш тукталышын күптән узып киткән инде. Утыр да рәхәтләнеп укы үзенең күнел догаларыңны, сөю догаларыңны...

Таһир шулай итте дә. Эмма ул бу юлы хатлардагы хисләр ташкынын күнеленә бик якын жибәргә, үзен чит-ят кеше хатларын укыгандагы кебек хис итәргә тырышты.

«Зөһрә, кадерлем!

Мин сина тиңләр өчен сүзләр күп эзләдем. Хатымны «кадерлем» дип башласам да, бу сүз генә сина булган ихлас мөнәсәбәтемне белдереп җиткерә алмый. «Сөйгәнем», «сөйгән ярым» сүзләренә дә тормышның бөтен матурлыгы, күңелемнең бөтен төсмерләре сыеп бетмәгән әле. Тормыш бит сөюдән генә тормый, көю дә җитәрлек анда. «Җанкисәгем» сүзе дә ошап бетми. Чөнки син жанымның бер кисәге генә түгел, син шул жанымның үзе инде! «Алмам», «жимешем» сүзләрендә төчелек, ясалмалылык бар. «Кошчыгым», «сандугачым», «былбылым» сүзләрен әйтәргә куркам, кошка тиңләп әйтсәм, очарсың да китәрсен кебек... «Күбәләгем» димим, чөнки аның гомере бик кыска... «Чәчәгем», «гөлем» дияр идем, үзем дә гөлләр яратам, ләкин аларның гомере дә бер җәйләк кенә шул...

Мин сина «язмышым» дип дәшәм.

Минекә булсаң-булмасаң да, син инде минем язмышымда, юк-юк, син – минем Язмышым!»

«Зөһрә, кадерлем!

Сагыш та таң кебек икән – башы бар, ахыры юк. Тик аерма шунда: таң ата, көн туа, ә менә миндәге сагыш күбрәк шәфәкъне хәтерләтә, минем қояшым кара, көнем қараңгы... Ләкин һәр қараңгылык артында ниндидер яктылык була. Якты Қояш була. Қояшы булмаса, Ае була... Минем Қояшым сүнгән, Аем әле қалықмаган...»

«Зөһрә, кадерлем!

Мин үземне бәхетсез дигән булам. Ә мин барыбер бәхетле кеше. Ни өченме? Син мине онытмаячаксың, шулай бит? Онытма мине. Бәхетнең дә төрлесе була. Кеше хәтерендә қалган кеше бәхетле түгелмени? Минне бәхетле итәсең қилсә, онытма!...»

«Зөһрә, кадерлем!

Бүгән шул хакта уйладым әле: нинди төстә иде соң синең күзләрең? Күк төсендәме? Шомырт кебек қарама? Өрәңге яфрагы төсле көрәнме? Әллә тагын башка берәр төстәме? Белмим... Онытқанмын... Ул вакытта мин күбрәк синең күңеленә, қаныңа қарап қалырга

тырыштым шул. Шуна күрә дә күзләреңнең төсөн хәтерләмим, ә менә ачык, нурлы, мөлаем, мэхәббәтле карашыңны мәңгегә ятлап калдым. Күзләреңдәге бу сихри балкышта дөньяның чагылышын тоеп калгандай булдым. Ә дөньяда бәхетле минутлар да, сагыш, аһ-зар да, өметле, хыялый минутлар да, күңел төшөнкелектә яшәгән чаклар да житәрлек...

Мин тагын... синең күзләреңнең төсөн оныттым дигән булам. Баксаң, алар тормыш төсөндә, мэхәббәт төсөндә булган икән...»

«Зөһрә, кадерлем!

Бүгөн күнеләмдә бер якты хис тә юк. Шуна күрә үземне үртәп, синең бәхетле жаныңны үртәп, берни дә язмыйм. Күңел халәтемә туры килә торган бер шигыр күчерәм дә, шуннан барысын да аңларсың...

Күзләремдә дөнья сыйган,
Күнеләмдә – иман.
Тик шулай да синең күзгә
Карарга кыймам.
Көндөз якты кояшым син,
Төннәрен – аем.
Сиңа багып танда торам,
Кичләрен байыйм...
Кояшка карап булмавын
Беләм, бик беләм.
Иман тәкъдирне чакыра,
Тын гына үләм...
Мең үлеп һәм мең терелеп
Яши йөрәгем.
Иманым белән сөюем –
Күңел терәгем!...»

«Зөһрә, кадерлем!

Соңгы вакытларда күңел, иман, илаһият хакында уйланам. Күк, олма, тәмуг, Ходай Тәгалә ихтияры, аның мәрхәмәте, Тәкъдир көче, Язмышның язганы хакында уйланырга кирәк икән ул. Бу арада мин дә уйларымны, зиһенемне, күнеләмне тәртипкә китердем. Үз-үземә күп нәрсә ачыкларга өлгердем. Хәтта бер ныклы фикергә килдем: Үзе күктә яшәсә дә, Аллаһы Тәгаләнең көче жирдә...»

«Зөһрә, кадерлем!

Бүгөн бик кызык төш күрдәм. Мин дөньяга синең күзләрең аша карап йөрдәм. Бу дөньяның нинди матур, күркәм булуына сокланып, шаккатып йөрдәм. Моңа кадәр ничек күрмәгәнмен бу матурлыкны?! Ничек тоймаганмын аны?! Беләсеңме, синең күзләрдә күк аязрак, кояш яктырак, урман-кырлар жетерәк, алардагы кошлар моңлырак, агымсулар тәэсирлерәк... Иң мөһиме, кешеләр әйбәтрәк, миһербанлырак, рәхимлерәк, аларның йөзләре яктырак, күңелләре изгерәк, хыяллары өметлерәк...

Шуны аңладым: мэхәббәт ул дөньяга икенче кеше күзләре белән карау икән...»

«Зөһрә, кадерлем!

Сине азга гына булса да онытырга, авыр сагыштан котылырга теләп, бөтен көнөмне эш белән, мәшәкать белән шыплап тутырырга тырышып яшим. Сиңа булган мэхәббәтемне кеше күзенә күрсәтәсем килми. Сөюемне дә, сагышымны да беркем белән дә уртаклашасым килми. Син – минеке генә. Мин синеке түгел, әмма син – минеке! Син моңың белән берни дә эшли алмыйсың, беләп тор. Мин сине үземнең хәтер чоңгылларыма алып кереп адаштырдым,

күнелемнең иң ерак почмакларында югалтып калдырдым... Бу хакта якиннарымнан, дусларымнан беркем дә белми. Белмәсен дә! Чөнки чын мәхәббәт кеше күңеленнән читтә яши...»

«Зөһрә, кадерлем!

Моңа кадәр дусларым, остазларым хакында сиңа бер авыз сүз дә язганым булмады. Мин мондагы бер остаханәдә хезмәт итәм. Училище буенча укытучым Хәсәнша ага кул астында эшлим. Бик әйбәт кеше ул. Изге жан иясе. Шушы карт мине рәсем ясарга өйрәтте. Портрет, сурәт төшерергә өйрәтте. Беләсеңме сурәттә иң мөһиме нәрсә? Күзләр! Менә шул күзләргә жан өергә өйрәтте Хәсәнша ага.

Ачуланма, бу хатымда бүгенге халәтем, күнел хисләрем хакында язмадым. Әгәр язган булсам, ул хаттагы һәр сүз бертөрле генә яңгырар иде: сагынам, сагынам, сагынам, сагынам, сагынам...»

«Зөһрә, кадерлем!

Мин кулыма тагын кәгазь һәм карандаш алдым. Сурәтеңне төшерәм. Мин бит кайчандыр бик күп ясый идем, хәтта яшь рәссамнар күргәзмәсендә дә катнашканым булды.

Кулым каләм-карандашны сагынган. Ә күзләрем сиңең гүзәл образыңны өзелеп сагынган... Тагы ни кирәк? Менә дигән портрет килеп чыкты. Эмма... барыбер үзең түгел инде. Син бит үз сурәтеңнең иң уңышлы, иң талантлы варианты!...»

«Зөһрә, кадерлем!

Мин һаман үз-үземне тиргим. «Соңгы очрашуда ниңә ышандыра алмадың? Ышандырырлык сүзләр уйлап тапмадың... Шундук бирештең, сындың, сыгылдың, хәтта жебеп төштең, – дип битәрлим. – Яратмаса соң, яратырга да өйрәнергә мөмкин бит. Өйрәнер иде әле, сиңа берәз сабыр, түзем, чыдам гына булырга кирәк иде. Һәм... аның үзен дә өзелеп-өзелеп яратырга кирәк иде... Их син, пешмәгән!...» – дим».

«Зөһрә, кадерлем!

Бүген күңелем белән сиңең янда булып кайттым. Имеш, син якин дусларыңны туган көн мәжлесенә жыйгансың... Һәркем тост әйтә, матур теләкләр тели, котлый, бүләкләр бирә... Миңа да чират житте. Ләкин ни бу? Әйтергә дип әзерләгән бөтен матур сүзләремне оныттым да куйдым. Торам шунда бүкән кебек. Син дә үзеңнең матур күзләреңне мөлдерәмә тутырып карап торасың, житмәсә... Шунда бер мөмкин булды – Ходай Тәгалә колагыма бер матур теләк пышылдады. Мин ул илаһи теләкне шундук сиңа житкердем: «Зөһрә, кадерлем! Гомерең бәхетле, бәхетең гомерле булсын!» – дидем.

«Зөһрә, кадерлем!

Энкәй минем янга кунакка килде. Аның белән рәхәт. Мин торган фатир хужасы Мөршидә әби дә аны шундук үз итте. Чөкөрдәшеп яшиләр. Бергә намазга басалар, бергә авыз ачалар, кибеткә йөриләр...

Энкәй бит ул күңелемдәге борчуларны шундук сизде. «Нәрсә булды? – ди. – Күзләреңдә сагыш бар, моң бар, кем рәнжетте?» – ди. Нәрсә диим инде. Шаярган булып, елмаеп-көлеп, сүзне икенче якка борып жибәрәм.

Энкәйнең шул соравына да күңелем була тагын. Ул үзе дә җавап өчен сорамый кебек. Хәлен, сагышын, кайгысын җиңеләйтим дип сорый бугай...»

«Зөһрә, кадерлем!

Энкәй сиңең сурәтеңне табып алган. Юк, мин аны яшермәдем дә. Шүрлектәге китаплар арасына гына кыстырып куйган идем. Энкәй озак кына шул сурәтеңә карап торды да: «Чибәр бала. Самими жан. Акыллы. Тәүфикълы. Тик ул сиңекә түгел», – диде. Каян белгән ул? Мин бит сиңең хакта аңа берни дә әйтмәдем. Күрәсең, бу сурәткә мин үземнең иң ихлас хисләремне, бетмәс-төкәнмәс сагышымны, күнел тетрәнүләрен төшергәнмендер... Шулайдыр...

Дәшмәдем. Сүземне йотып, хисемне тыеп калдым. Ә әйтәсем бик тә килгән иде. «Мин аны сөям, яратам. Ул минем язмышым, киләчәгем, бәхетем...» диясем килде. Дәшмәдем. «Яратам» дигәч, «ә ул мине яратмый» дияргә тиеш идем шул мин. «Син каты авырып егыл-

гач, яныңа кайтып торганда, икенче бер Таһирга язмышын баглаган ул» дип әйтә алмыйм бит инде...»

«Зөһрә, кадерлем!

Мин шул хакта уйлыйм: мин сине аз яратканмын. Бер кеше икенче кешене болай яратырга тиеш түгел. Берәүнең яратуы икенчесенә ап-ачык булып, аяз көндәй, киң офыктай аңлашылып торырга тиеш! Кояш кебек балкып янарга тиеш сөю! Аның моңы, көе, кош сайравы кебек, бөтен дөньяга ишетелеп торырга тиеш! Сөйгән яр, бу көйдән, бу моңнан үзенә аталган ноталарны шунда ук танып алып, үзенә күңел кылларында яңгырата башларга тиеш...

Сөюнең төнө юк, көнә генә бар! Сөюнең кышы да юк, язы гына бар! Мин моны белмәгәнмен... Мин, йөрәгем белән сөйсәм дә, бу сөюемне, сөю булып калыккан күңел кояшымны сиңа белдермичә, күрсәтмичә яшәгәнмен. Мин аз яратканмын. Күбрәк яраткан булсам, син барыбер бер тояр иден, сизәр иден һәм минеке булу өчен барысын да эшләр иден. Мин моңа ышанам».

«Зөһрә, кадерлем!

Соңгы вакытта мэхәббәт темасына язылган әсәрләр күп укыйм. Үземнең күңел тарихын, жан тарихын башкаларныкы белән чагыштырып карыйм. Гыйбрәт алам. Көнләшәм. Битәрлим. Сокланам. Үпкәлим. Яратам. Яратмыйм... Күп кенә «мэхәббәт геройлары»на нәфрәтләнәм дә! Нәфрәт – коллык хисе. Һәр нәфрәтләнү, һәр рәнжү кешене берәз үтерә. Әмма бу мине куркытмый. Яшә йөрәкләрне кыерсытып, тузгытып йөрүче шакшы жаннарга барыбер рәнжим мин!

Әллә күпме мэхәббәт тарихлары белән танышып чыкканнан соң, күңелемә бер тойгы кереп урнашты: күпчелек әсәрләрдә ничек яратырга кирәклеге турында язмыйлар, ничек ярат-маска кирәклеге хакында язалар. Менә шул шул: минем тарихны да кемдер роман итеп язса, ул әсәр дә шушындый сафсата романнар рәтенә өстәләр иде...»

«Зөһрә, кадерлем!

Бүген инде меңенче тапкыр сине күз алдына китерергә тырыштым. Син курчак кебек коеп куйган чибәр зат түгел, син – матур, күркәм, мөлаем кеше. Синең бөтен жиреңнән нур балкып тора. Син... син фәрештә дә түгел. Синең жаның, күңелең генә фәрештәнеке. Чөнки синең йөзөң, күз карашларың моңсу. Фәрештәләр гел шат, гел бәхетле булырга тиештер ул. Ә синең сагыш бар...

Бүген мин синең сурәтеңне өр-яңадан төшердем».

...Айнып киткәндә Таһирның йөрәге тибүдән туктыйм-туктыйм дип тибә иде. Шулай булмый ни – кайсыдыр ташландык йорт идәнәндә үзенә иң газиз, иң якты хисләрен кушып язган хатларны укып утыра, имеш! Таһир тоя, хәтта белә, әмма бу мөгҗизага һаман да ышанып житә алмый...

Язмыш бер шаярса, ахырына кадәр шаяра бит ул. Бу юлы да шулай булды. Таһир үз хатлары белән иләсләнеп, дөньясын онытып утыра иде, кайсыдыр бүлмәдән Сало шәрран ярды:

– Почта, ә, Почта?!

Таһир дәшмәде. Дәшәсе килмәде. Берәр вак-төяк хакында сорап аптыратадыр әле.

– Почта, син кайда? Әй, Почта!

– Нәрсә кирәк? – Таһир ялкау гына җавап бирде, әмма урыныннан кузгалмады.

– Почта, сиңа килгәннәр монда... Чык давай... Хатлар синеңме?

– Миндә...

Сулышы капланып, ашыгып килеп кергән Салони күргәч, Таһир телдән кала язды.

– Ну... Миндә... Шуннан ни булган?

– Шуннан шул: әнә хатлар артыннан килгәннәр.

Таһир идәндә чәчелеп яткан хатларны ашык-пошык кына жыештырды да, күкрәгенә кысып, Сало артыннан иярде. Ул берни дә аңлый алмады: кем килгән, ни өчен килгән, нигә килгән?

Йортның урталыктагы олы бүлмәсенә килеп кергән Таһир ниндидер таныш түгел хатын белән йөзгә-йөз очрашты. Туктале... Нишләп таныш булмасын... Таныш... Бик таныш... Таһирның күнеле гөлт итеп кабынып, балкып китте! Ул шунда ук барысын да аңлап, төшенеп алды. Әлеге балкышлы жаны тетрәнеп куйды да, бөтен авырлыгы белән аһ итеп, табанына төшөп китте... Таһир шул мәлдә үлеп терелүен тойды. Һәм кайчандыр язмыш бүлэк иткән олы серне югалтуын, аңа алмашка кечкенә өмет уты табуын аңлады...

Зөһрә бит бу! Зөһрәсе! Сөйгән! Аның газизе, хәләле, бәгырь кисәге, жан иркәсе... Бәхете һәм бәхетсезлегә... Язмышы һәм... ялгышы. Үткәне һәм... киләчәге...

Таһир Зөһрәне күрүгә каушап төште, уңайсызланудан нишләргә дә белмәде, баскан урынында таптанып, ык-мык итеп тик торды. Бу кыен хәлдән аны идәнгә коела башлаган хатлар коткарды. Алар да кыенсыналар, оялалар иде, ахры. Әллә бу бәхетсез жаннардан тәмам өмет өзеп, берәр кая качарга, яшеренергә телиләр идеме?

Идәнгә чәчелгән хатларны жыяр өчен, икәүләп аска чүгәләделәр. Зәңгәрле-аклы конвертларны жыеп бетереп, кабат Таһир кулына туплаганчы сөйләшмәделәр. Гүя бу хатлар инде Таһирныкы, ә Зөһрә аларны үзенә ниндидер тылсымлы, серле юллар белән сорап алырга тиеш.

Бәй, алар исәнләшмәгән дә бит әле!

– Исәнмесез!

– Исән... месез... Исәнмесез! – Бу бомж тормышы белән яшәп, Таһир кешечә исәнләшергә дә оныта язган ласа...

– Мин шушы йортның хужасы булам. Исемем – Зөһрә...

– Беләм... Беләм дип... Хужа икәнегезне аңладым, димәкче идем.

– Ә сез кем?

– Минме? Мин – Почта... То есть... Таһир.

– Таһир? Таһир... Матур исем.

Зөһрә ниндидер күнел сагышы белән, тирән сулыш белән, әмма яратып әйтте бу сүзгә. Ләкин ул бу минутта каршында басып торган бомж Таһир хакында түгел, бүтән Таһир хакында, үз Таһиры хакында уйлый иде.

Таһир шунда гына аңлап алды: Зөһрә аны танымады! Ул һаман әле үткәндәге тормышы, элеккеге Таһиры белән яши!

– Сизгә нәрсә кирәк? – Зөһрәнең танымаганын белгәч, Таһир кыюланып китте.

– Менә... шушы... хатлар кирәк иде.

– Шушы хатлармы? – Нигә кабатлап сораган буладыр – Таһир үзе дә аңламый. Берәр нәрсәгә өметләнәме? Нинди өмет инде монда? Тизрәк хатларны бирергә дә мәңгелеккә саубулалашырга кирәк! Бомж бит ул хәзер... Каян танысын... Йөз-бите генә түгел, күнеле, йөрәге дә гел жәрәхәттән, жөйдән тора... Корымга, тузанга батып беткән, сакал-мыек баскан бу чыраен әнисе булып әнисе дә танымас иде, билләһи! Адәм мәсхәрәсе!.. Аерылышканнарына жиде генә ел. Ә танымады... Танымады-ы-ы!..

– Әйе, шушы хатлар. Нәкъ утыз хат.

– Ә ни өчен утыз? – Таһирның зиһене белән күнеле икесе ике яссылыкта, ике төрле образга кереп яши башлаган иде. Акылы: «Житте сиңа, тукта, нигә инде сиңа бу? Ник үзең авырту, гөнаһ аласың?» – ди, күнеле: «Сөйләш, сөйләш, сөйләшеп кал, бәлки, бу сиңең соңгы сөйләшүңдер, сөйләш, үкенечле булмасын», – ди. Һәм ул сөйләшә: – Ни өчен егерме түгел яисә илле?

– Шулай булды инде. Утыз көнгә утыз хат. Айның һәр көнөндә – бер хат.

– Бу хатлар Сизгә атап язылганмы?

– Миңа... Менә бит, «Зөһрәгә» дигән. Ә мин Зөһрә исемле. Әйттем бугай инде. Хатларны язган кеше дә Таһир исемле. Менә сезнең кебек...

– Кайда соң ул хәзер?

– Кем?

– Сезнең Таһир. Нигә кирәк булды бу хатлар? Алай килеп, эзләп йөрерлек булгач, нигә ташлап калдырдыгыз соң аларны?

Таһирның күнеле бу минутта, ярсу, дуамал ат кебек, нык кына чыгымлый башлаган иде. Ул ана: «Житте, житте, кая чабасың?» – дип карый. Юк, тыңламый күнел дигәннәре, әллә кайда югалып калган язмыш жебенең очын тотарга уйлый, ахры...

Зөһрә исә Таһирның сорауларына һич кенә дә аптырамый. Төгәл итеп, берәмтекләп җавап бирергә тырыша. Хәтта бу сөйләшү аңа ошый да. Күрәсен, ул күнелдәгесен бик күптәннән җыеп килгәндер, борчуларын беркемгә дә ача алмыйча яшәгәндер. Хәзер менә бик әйбәт җай чыккандыр...

– Таһирның кайда икәннен белмим. Жиде ел элек югалды ул. Бер күрүдә гашыйк итте үзенә. Ул да яратып калган кебек иде. Ләкин бер елга юкка чыкты да куйды. Мин, аның белән очрашуга өметемне өзеп, икенче Таһир белән таныштым. Бөтен университетка бер Таһир иде ул. Эзләп таптым, үземне үзем димләдем. Беренче Таһирым: «Зөһрәнең Таһиры булырга тиеш», – дип әйтә иде. Шуңа күрә дә шулай эшләдем.

– Бүтән бервакытта да очрашмадыгызмы? – Таһирның Зөһрә хакында күбрәк беләсе килә иде.

– Бер елдан очраштык, тик соң иде инде. Икенче Таһирым белән язылышырга вәгъдә бирешеп өлгәргән идек. Яраткан Таһирым ялынмады, ялвармады, түбәнчелеккә төшмәде, мәхәббәтле, әмма бик тә сагышлы, моңсу күзләре белән карап торды-торды да кире Түбән Камага кайтып китте. Бик сәер аерылыштык без. Таһир, бер ай бусе, без загска кергәнче, һәр көн саен хат язып торырга булды. Һәм үз сүзендә торды. Бу хатлар әнә шул хатлар...

– Ник... Үзегез җавап язмадыгызмыни?

– Таһирның утызынчы хатын укыгач, язып җибәрдем. Фотомны да салдым. Кияүгә чыкмый калуымны, аны көтәчәгемне әйтеп яздым. Бүтән хат килмәде. Алса килер иде, алмагандыр. Рәнҗегәндер дә, бәлки... Әллә нәрсәләр уйлап бетергәндер... – Ул берәз уйланып торганнан соң, моңсу күзләрен күнел офыгына төбәп дәвам итте: – Эшләдем мин аны, үземнең Таһирымны... Бөтен җирдән белешеп чыктым, беркачан да юнле-өметле хәбәр ала алмадым. Әнкәсе үлгәннен белдем. Дусларыннан сораштым. Эзли торгач, паспортына, документларына юлыктым. Алар Вахитов районы милициясендә яталар. Ә Таһирым үзе юк та юк... Менә шундый аянычлы булды безнең мәхәббәтебез. Бер тапкыр күреп тә кешене мәңгелеккә йөрәккә алып калып була икән...

Таһир нишләргә дә белмәде. Зөһрәне кысып кочып аласы килде. «Менә ул синез Таһирның! Мин ул, мин!» дип өзгәленеп, сөйгәннең алдына тезләнәсе, аның аякларыннан кочасы, кулларыннан, йөзләреннән, күзләреннән үбәсе, колагына үрелеп, иң матур, иң жылы сүзләр пышылдыйсы килде. Булдыра алмады. Хәленнән килмәде. Аңа оят иде...

Ә Зөһрә сөйләде дә сөйләде. Бер бушана башлаган күнелен тәмам бушатып бетерергә тели иде бугай.

– Бу хатлар – шул Таһирымның истәлеге. Бердәнбер истәлеге... Иң газиз әйберем кебек кадерләп сакладым мин аларны, иң авыр көннәремдә шуларны укып юандым, көч алдым, рухымны, иманымны ныгыттым... Борчу-сагышларым гына түгел, куаныч-шатлыкларым да шушы хатлар булды...

– Әйтегез әле, Зөһрә, сез Таһир белән Зөһрә легендасын беләсезме? Ышанасызмы аңа?

– Беләм. Таһирны югалткач, мин бу поэманы махсус эзләп таптым. Аның берничә төрлесе бар. Әмма аларның барысы да бертөрле тәмамлана, Таһир белән Зөһрә бергә була алмыйлар. Шуңа күрә мин үзбезнең тарихка да аптырамайым инде. Башта ук шулай юралган булган ул...

– Сез язмышка ышанасызмы?

– Белмим... Ышанамдыр, күрәсен. Ышанмасам, шушы хатлар артыннан килмәс тә идем.

– Нигә ташлап калдырдыгыз соң, алайса?

– Ташламадым, ташлыйммы соң!

– Менэ бит...

– Мин хастаханәдә ятканда бик тиз генә күченергә кушканнар. Мин булмагач, әйбер-ләрәмне абый күчергән. Ашыккандыр инде... Күчкән чакта ниндидер хатларга әллә ни игътибар итмәгәндер. Ярый әле югалмаганнар. Рәхмәт инде сезгә. Әйбәт кеше кулына эләккәннәр бит, кадерлеләрәм... Шуннан соң язмыш, тәкъдир юк дип кем әйтә ала?!

– Авырыйсызмы әллә?

Бу сорау бөтенләй дә кирәк түгел иде. Ни эше бар аның ниндидер хатынның больницада дәваланып ятуында? Эх, теле кычытты инде. Бик беләсе килде шул Зөһрәсенен хәл-әхвәле хакында...

Бу юлы да Зөһрә шөбһәләнмәде, дәрәс итеп, ихлас күңеленнән җавап бирде:

– Әллә ни авырмыйм да, борчылам. Йөрәк тынгысызлана. Соңгы вакытта бигрәк тә. Үземне үзем изалап, борчып яшәгәнгә ул. Ялгыз кешенең йөрәге авыру була, диләр иде, дәрәс икән... Аннары... Ярый, анысы сезгә кызык түгел.

– Юк, сез әйтеп бетерегез, бу миңа бик кызык.

– Әйтсәм, көлмәссезме соң? Көлмәм дип сүз бирегез...

– Сүз бирәм.

– Шушы хатларны язган Таһирны төшемдә күрдем мин. Ләкин танымаслык булып үзгәргән иде ул. Йөз-битләрендә яра жөйләре, тирән жыерчыклар, житү сакал-мыеклар... Әмма барыбер матур үзе... менә сезнең кебек... Әйе шул, карап-карап торам да аптырап уйлап куям: төшемдә күргән Таһир сезгә нык охшаган иде. Урам сукбаеннан бер дә ким түгел... Ah!.. Авыр сүз әйтсәм, кичерә күрегең берүк...

– Юк-юк, берни дә юк. Барыбыз да бер юлдан, бер эздән йөрибез ләса...

– Менә шул төшемдәге Таһирым әйтә: «Мин исән-сау, көт!» – ди. Нәкъ шул көндә йөрәгем ялкынсынып китте, хәтта «скорый» чакырырга туры килде. Болары сезгә бөтенләй кызык түгел инде...

Зөһрә китәргә җыенды. Таһир биргән хатларны ипләп кенә төреп куйды. Аннары, сумкасын актырып, ике йөзлек чыгарды. Бераз вакыт ул акчаны кая куярга белмичә аптырап торгач, Таһир янәшәсендәге жимерек өстәл өстенә шудырды.

– Мәгез, сезгә акча кирәктер... Менә, бөтен булганын калдырам. Яхшылыгыгыз өчен булыр...

– Сез нишлисез? Хәзер үк кире алыгыз!

– Рәнжетмәгез мине, Таһир, алыгыз...

– Сез нәрсә?! Мин моны акча өчен эшләмәдем. Мин, гомумән, бернинди яхшылык та кылмадым.

– Алыгыз, сезнең алуыгыз миңа кирәк. Дога кылырсыз. Җаным тынычланыр, ичмасам. Хәер итеп алыгыз... Тормышымдагы иң кадерле әйберемне табып бирдегез бит... Югалган булсалар, үземне кичермәс идем, тыныч кына яши алмас идем...

– Беләсезме, сез болай итегез. Миннән рәтле-башлы дога чыкмас, бу акчаны алыгыз да мәчеткә барыгыз, Таһирыгыз исәнлегенә дога укытыгыз. Һәм моны ышанып, ышанып кына түгел, инанып эшләгез: исән әле ул сезнең Таһирыгыз...

– Исән? Ничек исән? Сез каян беләсез?

– Минме? Мин менә шушы хатлардан укып белдем. Бу хатларны язган кеше тиз генә югалырга тиеш түгел. Аның мэхәббәте шулкадәр зур һәм көчле, аңа ул югалырга ирек бирмәячәк, Зөһрәсе хакындагы хатирәсе булып яшәргә дөртләндереп торачак. Шул Зөһрәсе хакына, киләчәге, бәхете хакына яшәтәчәк... Ул, бәлки, әллә кем дә түгелдер, бәлки, менә безнең кебек, менә минем кебек урамда яшидер, әмма ул чын, ихлас, дәрәс кешедер... Иманлы бәндәдер... Мин моны тоям, хәтта беләм дә... Алыгыз акчагызны, барыгыз мәчеткә, дога укытыгыз, теләкләр теләгез. Табылыр Таһирыгыз, табылмый калмас...

– Рәхмәт, мең рәхмәт сезгә. Акыллы кеше икәнсез. Халык бит сезнең кебекләрдән курка, шикләнә. Ә сез менә нинди икән... Шуның өстенә Таһирымны да хәтерләтәсез. Юк, йөзегез, тавышыгыз белән түгел. Күңелегез белән Таһирга охшагансыз сез...

Хатын күз төпләрен сөрткәләп алды. Кыюсыз гына үрелеп, өстәлдәге йөзлекләргә дә кире сумкасына салып куйды. Китәргә жыенды. Тагын бер мәртәбә йөзен күтәрәп, Таһирның күзләренә тугырып карап торды.

Кемнедер танырга теләдеме? Нидер сизендеме?

Ләкин ул ныклап танып, тоеп бетерә алмады булса кирәк, салмак кына борылып, ишеккә табан китеп барды.

Таһирның эчке бер жирендә, жан яшәгән урында, ниндидер нечкә кыл тартылып куйды. «Китә бит! Тагын китә! Югала!...» Нидер кылырга, нәрсәдер эшләргә кирәк! Бик мөһим бер сүз, сәбәп уйлап табарга кирәк!

– Зөһрә ханым!

– Ә?..

– Зөһрә ханым, яңа адресыгызны калдырмыйсызмы соң?

– Ә нигә ул сезгә?

– Нигә дип... Тагын хатлар табылса? Ничек тапшырырмын соң аларын? Сезне ничек табармын?

– Юк-юк... Утыз гына хат иде алар. Барысы да шушында, рәхмәт...

– Шулай да, калдырыгыз адресыгызны... Тагын нәрсә дә булса табылып куйса китерер-без...

– Ярый, алайса, язы, гыз...

5

Зөһрә килгән көннән соң, Таһирның күңеленнән тынычлык китте, аның урынына моң керде. Сагыш та, борчу-мазар да түгел, нәкъ менә моң! Чын татарча, безнеңчә моң! Аны бер сүз белән генә аңлатып та булмыйдыр... Әллә буламы? Бәлки, көрәштер ул? Әйе, моң – көрәш ул. Бәхет белән бәхетсезлек көрәше. Аларның бергәлеге, хәтта гармониясе!

Таһир күңелендә дә бер үк вакытта аяусыз һәм итагатыле көрәш бара. Ул бит Зөһрәсен тапты! Югалткан язмышын тапты! Хикмәт шунда: ул үз язмышына якын бара алмый. Чөнки... Язмышы аны чит итте, танымады. Ул инде йөзен югалткан, яшәү мәгънәсен югалткан, эмма ихласлыгын югалтмаган һәм... бары тик күңеле белән генә торып калган...

Ничек төште соң ул бу хәлгә?

Аерылу ничек кенә авыр булмасын, энә, Зөһрә үз язмышы өчен көрәшкәргә көч тапкан бит, мэхәббәте хақына, кемгәдер биргән вәгъдәсеннән, ярәшкән кешесеннән, загс һәм табигать кануннарыннан баш тартырга да көч тапкан. Жиде ел ялгыз яшәп, үзенең чын Таһирыннан йөз чөөрмәгән, аны көткән, эзләгән, сагынган, яраткан... Ә Таһир? Рухын сындырмаса да, жанын ярып, иманын сатып эчмәсә дә, ул инде тормышның төбөндә, кешелек хәятының чүплек башында. Аның һәр почмагыннан, йотам дип, дөнья жәнлегенә иләмсез авызы ыржаеп тора.

Таһир – бомж. Урам сукбае. Бич! Аны инде сөйгән кешесе дә танымый. Дуслары, туганнары үлгән, юкка чыккан дип уйлыйлар. Хәтта милиция дә аңа кул селтәгән...

Ничек төште соң ул бу хәлгә?

Зөһрәгә утызынчы хатын язып, шул ук көнне Түбән Камадан чыгып киткәч, авылдагы анасы янына сугылды да якын-тирә совхозларда «Яшәсен перестройка!» «Яшәсен базар мөнәсәбәтләре!» дигән плакатлар язып йөри башлады. Ара-тирә ил башлыкларының тук йөзләрен төшерергә дә туры килә иде. Күңелендә тынычлык булмагач, эштән дә, тормыштан да ямь таба алмады, эшләгән бар акчасын эчеп бетереп барды. Юк, кеше көлдәрәп, исереп, егылып ятмады, тик айнып та бетмәде... Аның тирәсенә үзе кебек моңлы-сагышлы, рухлары как-

шаган, күнел канатлары сынган жаннар жыелды. Шулай колхоздан колхозга, районнан районга күчә-күчә, алар бердәнбер көнне Казанда пәйда булдылар.

Зур калада яшәү кануннары үзгәрәк булып чыкты. Таһир бу шартларга эзер түгел иде. Берничә фабрикага бизәүче рәссам булып эшкә урнашып карады, мәктәптә стена газеталары чыгарды, кинотеатрларга афиша язарга яланды, эмма юньле-рәтле эш табып, мантып китә алмады.

Торган жире дә ах итәрлек түгел иде. Ул ниндидер исерек урыс карчыгында фатирда торып карады. Бу карчык акча алмый, эмма Таһир аңа көн саен бер шешә арагы алып кайтырга тиеш иде.

Бервакыт эшкә алмый башладылар. Ул, бомжларга, төрле этрәк-эләмнәргә ияреп, кайчакта, кичә генә төрмәдән чыккан шикле бәндәләргә кушылып, иске йортлар сүтеп йөрдә, базарда йөк ташыды, бер дә булмаса, шешә жыеп тамак туйдырды. Ләкин кеше таларга күнегеп китә алмады. Сорамыйча алгалады, эмма урамда сату итүче татар карчыгының соңгы тиенен тартып алырга аның кулы да, күнеле дә күтәрелмәде. Бомжлар рәтенә төшүдән Таһирны ике генә әйбер тотып тора иде – аның паспорты бар, һәм ул әле һаман да урыс карчыгында фатирда тора...

Бердәнбер көнне ул алардан да колак какты. Кыйналып, ике ай жир астында аунаганнан соң, бөтенләй кешеләктән чыгып, дөньялыктан ваз кичеп, кайчандыр кем тарафыннан уйлап чыгарылган сәер бер тормышта яши башлады.

Таһир алай ук көчсез түгел иде бит. Өметсез булса да, бу кадәр көчсез түгел иде... Их, шул өметсезлек кешеләктән чыгарды да инде аны! Зөһрә аңа караганда мең мәртәбә көчләрәк булып чыкты. Ул үз хыялыннан, үз максатыннан бер тамчы да кире чикмәгән, өметен өзмәгән. Йөрәген какшаткан, эмма рухын имгәтмәгән...

Таһир үз өмете, үз максаты өчен ник көрәшмәде соң? Язмышы, бәхете өчен ник көрәшмәде? Үзенә кешеләген саклап калу өчен нигә кыл да кыймылдатмады? Мәрхәмәтсез, игелексез тормыш агымына бөтен чүп-чар белән бергә иярде дә китте...

Табарга була иде бит, ник эзләмәде ул Зөһрәне? Зөһрәнең кияүгә чыкмыйча аны көтеп ялгыз калуын ник тоймады? Мәхәббәт – тоем бит ул. Ник тоймады? Арагы сөрәме аның бөтен күнел тоемын, жан жылысын бетергән булганмы? Ник? Нигә? Ни өчен?

Зөһрә килде дә китте, ә Таһир мең төрле сорау белән ялгызы торып калды. Ул үз күңелендәге авыр, газаплы моңны кая куярга да белмәде. Аптырагач, эштән бушап торган араларда, кәгазь-карандаш алып, Зөһрәнең яңа сурәтен төшерә башлады.

«Гаилә»дәгеләр Таһирның хәлен бик тиз аңлап алдылар. Шуңа күрәдерме, аны борчы-маска, юкка-барга күңелен талкымаска, итагатьле, игътибарлы булырга тырыштылар.

Бүген Таһир гадәттәгедән иртәрәк уяны. Уянып, дөньяны тыңлап ятты. Эңә соңгы берничә елда туганлашып киткән дуслары да уяныша башладылар. Һәрвакыттагыча, Сало белән Чүлмәк талашып алдылар. Люмин, бу ыгы-зыгыны ишетмәскә теләгәндәй, ниндидер шомлы, кыргый бер жыр шыңшып йөрдә. Бөке, өйдәге тавышның тынганын гына көткән кебек: «Усал кеше үз каныннан чишмә ясап эчә», – дип, иртәнге гаугага үзенчә нәтижә ясап куйды. Аңа каршы килүче дә, жөпләп сүз әйтүче дә булмады. Бу көйсез жаннардагы бөтен усаллык шул бер-ике әрепләшү сүзе белән чыгып беткән иде. Салкын иртәдә дер калтыранып уянган урам сукбаеның күңеле ничек тыныч булсын да үзенә шыксыз тормышына жаны ничек үртәлмәсен?! Шуңа күрә иртәнге талаш-гауга – бомжлар арасында гадәти хәл. Таһир моны аңлый, шуңа да күңеле тыныч аның.

Ашарга чакырдылар. Бүген табын мул иде. Кичә шактый акча эшләнгән. Жылы аш булмаса да, кайнар чәй һәрвакыт бар. Ит бар, май бар, ипи бар. Иртән арагы эчү тыелган. Сало көн саен иртәнге аш алдыннан әйтә торган сүзен әйтүгә, барысы да, дөррәү килеп, ташландык каплардан эмәлләп ясалган өстәлгә ябырылдылар...

– Ризык дога кебек, күңелен белән никадәр ихлас кабул итәсен, ул шулкадәр сихәтлерәк, – диде Сало. Ул инде Чүлмәк белән татулашкан, алар, үзара көлешә-көлешә, юньсез мәзәк сөйләшәләр.

Таһирга боларның берсе дә кызык түгел. Аның күңелендә моң бар. Ул аны беркая да куя алмый. Бу моң хәтта Зөһрәнең сурәте белән дә чыгып бетмәде. Ул сурәтне дә Таһир үзе куна торган бүлмә стенасына элөп куйды. Озак кына карап торды. Шуны искәрдә: Ул Зөһрәсен һаман элеккечә ясый. Йөзенә сары сагыш пәрдәсе эленгән, күз читләренә жыерчык кунган яңа Зөһрәсенә һаман күнәгә алмый әле. Хәтта... Бу Зөһрәләр икесе ике кеше кебек. Күзләре генә шул ук. Тагын... Тагын йөрәкләре, жаннары бер. Таһир аны шундук таныды. Зөһрә дә тойды. Ничек диде әле ул? «Сез Таһирымны хәтерләтәсез» дидеме?

Таныды, тойды, аңлап кына житә алмады. Таһир моңа сөенде генә. Ярый әле аңламады! Аңлап алса, болай да авыру йөрәгә тәмам ярылып, яргаланып бетәр иде...

Юк, болай булмый. Булмый! Таһир Мөштәри урамына күтәрелгәндә дә, эшләп йөргәндә дә шул хакта гына уйлады. Нидер кылырга, нидер эшләргә кирәк! Хет хәзер килеп, кеше исемен, ир-егет исемен, үзенәң легендар исемен ақларга тиеш ул! Ничек?

Паспорт! Аның паспорты бар бит! Барып кына аласы!

Авыл! Аның авылы бар! Якыннары, туганнары бар! Бергә укыган дуслары бар! Остазлары бар!

Туган җире бар! Туган теле бар!

Хәтере бар! Иманы бар!

Мәхәббәте бар!

Бу азымы?!

Бу күп, бик күп, яңадан чын кешеләр арасына, олы тормышка кайтып яшәрлек күп...

Тик... алар арасына кайту өчен, аларны да ышандырасы бар әле!

Зөһрәне дә ышандырасы бар.

Иң мөһиме, Таһир үз-үзен ышандырырга тиеш.

Энә ул – үзе йорт сүтә, үзе һаман уйлый. Уйлый-уйлый башы авырта инде аның. Ә йөрәгә, жаны, күңелә, киресенчә, тынычлана бара, хисләре үз ярларына кайта, иманы кыйблага йөзә белән борыла... Таһир әлегә ныклап тоеп бетерми, әмма аның тормышына ургылып өмет керә башлаган иде инде.

Кичке якта Сало бөтен «гаилә»не үз бүлмәсенә жыйды. Сүзен әйләнгөчтән уратып йөртмәде, турысын ярып салды:

– Йә, егетләр, Почта белән нишлибез?

Бу сорауга Почтаның үзеннән башка беркем дә гажәпләнмәде.

– Ни булган миңа?

Сало Таһирның соравын ишетмәгәнә салышты. Киресенчә, үзе үк сораша башлады.

– Синең чын исең ничек?

– Минемме?

– Кем белән сөйләшәм соң мин?

– Таһир...

– Сиңа килгән хатынның исеме Зөһрә идемә?

– Әйе.

– Эчкән саен, син безгә сөйләп, туйдырып бетерә торган Зөһрәме?

– Әйе.

– Һаман да яратасыңмы?

– Әйе.

– Ә ул сине яратамы?

– Әйе.

– Аның белән буласың киләме?

– Әйе.

– Нәрсә син! «Әйе» дә «әйе»! Бүтән сүз белмисеңме әллә?

– Беләм...

– Ну, әйт, нишлибез соң?

– Белмим...

– Мин дә белмим. Уйларга кирәк. Йә, кемдә нинди фикер бар?

Сало һәркемгә аерым-аерым тукталып карап чыкты. Аннары, карашын кабат Таһирга кайтарып, бермәл тын калып, уйланып торды.

Шунда Бөке телгә килде:

– Изгелекне туктатыр каршылык юк.

Аның сүзенә әллә ни игътибар итүче булмады. Әмма үзара әңгәмә башлап жибәрү өчен шул житте.

– Таһирга бәхет елмайды. Надо поддержать! – диде Кирпеч.

– Таһирны кешеләргә кайтарырга кирәк, – диде Чүлмәк.

– Киендерергә, адәм рәтенә китерергә дә Зөһрәсе куенына илтөп салырга, башка вариант юк, ызначит, – дип елмайды Люмин.

– Документ проблемасы булачак. – Чүлмәк сүзен тәмамламаган булган икән.

– Документ бар, – диде Сало. – Вахитов район хакимиятендә ята. Барып кына аласы. Ләкин ментовкага «кәбестә» илтергә туры киләчәк. Сүтә башлаган йорттан «паспорт» кына чыгар дип уйлыйм. Әле киенергә дә калыр... Ә хәзергә син үзеңне рәткә китер. Ишетәсеңме, Почта... Таһир? Иртәгәдән эшкә чыкмыйсың. Авылыңа кайтырга эзерләп, калганын үзөбез карарбыз...

Чүлмәк аны хуплап алды:

– Почтага акча кирәк булачак, Сало, банкуем, да?

Салмак кына торып, һәркем банк ролен үтәүче кәңфит кабына акча салып чыкты. Иң ахырдан Сало бер пачка акча куйды. Соңыннан ул, каптагы акчаларны бөртекләп жыеп алып, Таһирның кулына тоттырды.

Таһир бу кадәресең көтмәгән иде. Аның күңеле тулды, күзләренә яшь тыгылды. Күптән елаганы юк иде. Бүтән елайсы килде. Шушы сукбайларның һәрберсенә, туганнарча кочып, иң жылы сүзләр белән рәхмәт әйтеп, кадер-хөрмәт белдереп чыгасы килде. Ләкин ул белә: бомжлар тормышында андый гадәтләр юк. Болай да бөтенесе аңлашылып тора... Таһир төчеләнмәде, бары тик:

– Рәхмәт, туганнар, – дип кенә әйтте, аннары, дымлы күзләрен яшеребрәк, урамга чыгып китте. Аның артыннан Бөкенең таныш фәлсәфәсе иярергә тырышып карады:

– Кеше булу өчен герой булу мәжбүри түгел...

Һәр кеше гомере – мәңгелекнең бер мизгеле, диләр. Ләкин кеше гомерендә дә мәңгелеккә тиң мизгелләр була. Таһирның хәзер шундый мизгеле. Үтә дә җаваплы чоры, сынау һәм сыналу вакыты...

Икенче көнне Таһирны эшкә ияртмәделәр. Ләкин өйдә дә калдырмадылар. Сало, һәрвакыттагыча, берәгәйле итеп әйтте:

– Паспортыңны үзем кереп алам. Бирмәсәләр, Баронга әйтермен. Ә син бар, Зөһрәң белән контактка кер, – диде. – Только смотри, кешелегеңне һәм ирлегеңне жуйма!

Таһир Зөһрә белән контактка керергә уйламады да. Шушы кыяфәте белән ничек күренсен ул ана? Нәрсә дисен? Күренеп, беренче очрашуда ук гайрәтен чигерсенме? Ләкин шул ук вакытта Зөһрәгә ниндидер ым, ишарә бирергә дә кирәк. Моның юлын-чарасын да бик тиз уйлап тапты Таһир. Хат язарга булды ул. Утыз беренче хатын язып, Зөһрәсенә, үз кулына тапшырырга тиеш ул.

Шулай эшләде дә. Бер аулак урын табып, ярты көн буе кулыннан каләмен төшермәде. Төрлечә язып карады. Ничек кенә язса да, Зөһрә ана ышанмас кебек тоелды. Ышандыру бер

хэл. Куркытудан, өркөтүдөн курыкты. Зөһрә үз Таһирының бомжга эверелүен белергә тиеш түгел ул.

«Зөһрә, кадерлем! Син мине беләсең дә, белмисең дә. Мин – Таһир. Жиде ел элек югалткан Таһирың. Курыкма, шикләнмә. Мин теге дөнъядан кайтмадым. Ләкин бу дөнъяда да яшәмәдем. Мин яшәгән дөнъя – жир белән күк арасында. Дөрөсрәге, яшәү белән үлем арасында. Син ул тормышны күрдөң. Мөштәри урамындагы йортыңнан хатларыңны табып биргән бомжны хәтерлисәңме? Таһир дигән бәндәне? Син: «Таһирымны хәтерләтәсең», – дигәч, жир тишегенә кереп китә язган ир затын? Шул Таһир син жиде ел элек югалткан Таһирың була инде. Танымадың... Танырлык түгелдер шул хәзер мин. Танымавың хәерлерәк тә. Күзеңә бомж булып, сукбай булып күренәсем килми. Бүген мин сиңа лаек түгел. Жиде ел буга үз күңеленә тугры калган Зөһрәсенә лаек Таһир булып, чын кеше булып күренәсем килә. Киләм әле мин сиңа, Зөһрә, кайтам әле. Көт мине. Үтенәм, үзең эзләмә. Берәз вакыт бир. Тормышымны, күңелемне жайларга мөмкинлек бир. Шуны онытма: минем саф күңелем, ихлас мәхәббәтем, сине өзелеп ярата торган олы йөрәгем бар. Хәтерем бар, иманым бар, хыялым бар...»

Барысы өчен дә кичер мине, кадерлем. Сиңа китергән кайгы-борчуларым өчен кичер!

Һәм... мең-мең рәхмәтләр сиңа! Тугрылыгың өчен, сабырлыгың өчен, кече күңеллеген, олы йөрәген өчен рәхмәт!

Вәгъдә – иман. Сиңа вәгъдәмне, сүземне бирәм – мин тиздән олы тормышка, кешеләр арасына кайтачакмын. Син әле минем белән горулланачаксың...

Мин тормышны шундый сагындым, Зөһрә! Мин сине өзелеп сагындым!

Көт мине, көт!

Синәң Таһирың».

Зөһрә яшәгән йортны эзләп табу кыен булмады. Фатиры да икенче катта гына икән. Әмма ишек бикле иде. Таһир нишләргә белмичә таптанып торган арада, каршы яктагы ишек ачылып китте. Аннан берсеннән-берсе тазарак ир белән хатын килеп чыктылар.

Ишек төпләрендә торучы сәләмә сукбай шикләнделәргәндер шул. Әзмәвердәй ир шундук сорау ала башлады:

– Син кем?

– Почта... Ә-ә... Таһир.

– Нәрсә кирәк монда?

– Менә бу фатирның хужасын көтәм.

– Син аның кеме?

– Беркеме дә түгел.

– Шулай булгач?

– Нәрсә?

– Шулай булгач, ычкын моннан, пока исән-сау чакта.

– Юк, миңа Зөһрәне күрергә кирәк.

– Ычкын, диләр моннан! Ну?

– Мин нишләгән соң? Мин просто көтәм... Беркемгә дә тимим...

– Син нәрсә, аңламыйсыңмы әллә? Кулны пычратасы килмәгән иде... Юньле чакта күз алдыннан олак! Юкса...

– Нәрсә «юкса»?..

– Күзеңне төртеп тишәм! – Теге бәндә, ике бармагын тырпайтып, Таһирга табан килә башлады.

Ләкин Таһир белә: көч тәннән түгел, жаннан! Шуңа да курыкмый.

– Чыкмыйм. Син мусор түгел, мин шалава түгел!

– Әле шулаймы? Хәзер мин синәң бетле башыңны сугып ярам!..

– Кем кемнекен ярыр әле...

– Ах, урам бич-ч-чурасы!.. – Теге гәүдә, аю кебек алпан-тилпән атлап килде дә кизәнәп сукмакчы булды. Ләкин сугарга өлгөрә алмый калды. Ул кизәнгән арада, Таһир яшен тизлегендә үреләп, аның иягенә бәрәп алды. Эзмәвердәй ир заты берәз чайкалып торды да, артка таба янтаеп, стенага барып бәрелде, аннары шул стена буйлап салмак кына идәнгә шуып төште.

Янында басып торган хатынга шул житә калды, ул, жир ертып кычкыра-кычкыра, баскычтан аскы катка ташланды, аннары урамга ук атылып чыгып китте. Аның:

– Үтерәләр!.. Үтерәләр!.. Милиция!.. – дип ачыргаланып кычкырган тавышы шактый вакыт һаваны ярып торды әле.

Ир кеше, безадан исенә килеп, Таһирга күтәреләп карады, аннары ыңгыраша-ыңгыраша торды да фатирына кереп бикләнде, теленә нәрсә килә шуны әйтеп сүгенергә кереште.

Таһир дәшмәде. Зөһрә ишеге янына барды да, хужасының ишек ачуын көтеп утырган эт кебек, стена буена чүгәләп, сабыр гына көтә башлады. Күңеленә Бөкөнә «Әдәплелеккә әдәпсезләрдән дә өйрәнәп була» дигән сүзе килде. Елмаеп куйды: э үзе соң, үзе!..

Милиция тиз килеп житте. Подъезд төбенә чыелдап килеп туктаган машина тавышына Таһир сискәнәп торып ук басты. Күп ташыдылар аны бу машинада, кан косып күп ятты ул аның пычрак идәнәндә... Юньлегә түгел бу... Таһир үзенә нинди бәлагә тарганын шунда ук аңлап алды. Бу биек йортларга якин бармаска ант иткән чаклары бар иде инде. Бу юлы Зөһрә дип килде шул. Шуңа да үкенми, Зөһрә белән бәйлә бернәрсәгә дә үкенми ул...

Сулышлары буылып чабып кергән милиционер егетләр, Таһирны, кулларын артка каерып, йөзә белән таш идәнгә егып ташладылар. Арттан аякларын күтәрәп, каерылган кулларына шытырдатып бәйләп тә куйдылар. Таһир белә: ментовкада моны, көлеп, «ласточка» диләр. Аз гына да селкенерлек түгел. Селкендеңме – бөтен сеңерләрен, кан тамырларың шытырдап өзәләр башлай, сөякләрәң сөяктән, итең иттән куба...

Таһир кычкырырга тырышып карады. Ләкин бер авыз сүз дә чыгара алмый калды, таза өч егет каты башлы итекләре белән аның бил, күкрәк турысына типкәли башладылар.

– Син кем?

Таһирның дәшәрлегә калмаган иде, житмәсә, таш идәнгә егылганда, ул авыз-борынын нык кына жимергән булган икән...

– Кайсы фатирны басарга иде исәбен, гад? Ну? Әйтсәңме-юкмы? Юкмы? Мә, алайса, мә, мә!

Таһирның кан тулышкан авызыннан ыңгырашып-иңрәп бердәнбер сүз чыкты:

– Ф-фа-ш-ш-ист...

– Бирермен мин сиңа «фашист»ны! Менә шундый була ул фашист, менә, менә, менә!

Кинәт үлем тынлыгы урнашты. Таһир сагайды. Әллә чынлап та үлдеме ул? Авырту да сизелмәгән кебек... Сизелә... Энә йөрәгенә төшәп сызлый... Бөтен тәнәңә энә кадап чыкканнар диярсең...

Шулвакыт жанга илаһи дога булып ята торган таныш тавыш ишетелде. Эмма бу догада усаллык та бар иде:

– Нишлисез сез? Ник кыйныйсыз аны? Прекратите!

– Бомж бит ул. Рәхмәт әйтегез әле. Өегезне таларга кергән энә... Гад! Менә күршеләрегез күрәп калган.

Идәндә йөзтүбән капланып яткан Таһир башын Зөһрә ягына бормакчы булды. Булдыра алмады.

– Зөһрә-ә-ә...

Зөһрә иң әлек, сискәнәп, читкә тайпылды, аннары, ниндидер үтә дә таныш, хәтта кадерле, газиз тавыш ишеткәндәге кебек, идәнгә тезләнде.

– Кем син? Каян?

– Таһир мин... Почта... Хат китердем...

– Таһир?... Мөштәридәнме?..

– Әйе... Почта... Хат...

Зөһрә, торып, милиционерларга жентеклөп аңлата башлады. Элек Мөштәри урамында торуын, күптән түгел генә шушы йортка күчөп килүен, хатларын онытып калдыруын, аларны шушы Таһир дигән кешенен табып бирүен, өй адресын аңа үзе биреп калдыруын тәфсиллөп сөйлөп чыкты, Таһирны жибәрүлөрен үтенде.

Ышандылар. Жибәрделәр. Юкка шау-шу куптарган өчен каршы як күршеләргә шелтә белдерделәр. Чыгып киттеләр.

Таһир, кара кан йотып, таш идәндә утырып калды. Тәннәрен, аяк-кулларын язарга тырышып карады – сынган, имгәнгән жире юкмы... Юк бугай. Калганы төзөлөр, йомшак жир тиз төзөлә ул. Ә менә күңел нинди икән? Катымы, йомшакмы? Күңелне күргән яки тотып караган кеше юк шул, юк...

Зөһрә өенә чакырды. Таһир кермәде. Ул киёмнәрен тәртипкә китереп азапланган арада, Зөһрә үз фатирыннан юеш чүпрәк, йод, мамык алып чыкты. Ләкин Таһир аның ярдәменнән баш тартты. Кесәсеннән таушалып беткән конверт чыгарды да:

– Миңа китәргә кирәк. Сөзгә хат кына калдырмакчы идем. Ә менә ничек килеп чыкты. Зинһар, гафу итегез...

– Үзегез ачуланмагыз. Нинди хат ул? Кемнән?

Зөһрә сагайды. Йөзөндәге жырчыклары тагын да ныграк беленеп тора башлады. Күзендәге якты нурны шомлы уй юып төшерде...

– Таһирдан.

– Кемнән?

– Әйе-әйе, Таһирдан хат бар. Менә алыгыз...

– Аның бөтен язган хатлары да миндә. Утыз хаты да... Тагын нинди хат ул?

– Утыз беренчесе, димәк... Ышанмасагыз, конверт тышына карагыз. Аның кулымы?

– Аныкы...

– Димәк, бу хат Таһирдан?

– Шулай булып чыга...

– Алайса, алыгыз...

– Рәхмәт...

– Ярый, сау булып торыгыз. Онытмагыз. Таһирыгызны онытмагыз. Көтегез. Бер килер ул, көтегез...

– Рәхмәт сөзгә, Таһир... Ләкин мин берни дә аңламыйм. Сөз шаяртасызмы? Әллә нидер беләсезме? Әйтмисез генәме?

– Юк, шаяртмыйм. Минем шаяртудан узган инде. Күрөп торасыз... Хушыгыз...

– Хушыгыз... Таһир...

Таһир, башын күтәрөп, Зөһрәнең күзләренә карый алмады. Көчә житмәде. Авыру жанын, жәрәхәтлө тәннен алып йөгөрөп чыгып китте. Ул хәтта Зөһрәнең: «Нинди хат бу, Таһир? Монда бит яңа адресым язылган... Ә ул минем күчкәнне белми, белми!.. Нинди хат бу? Син үзөң кем, Таһир? Син – Таһир? Таһи-и-ир!...» – дип үрсәләнөп кычкырып калуын да ишетмәде. Ишетсә дә кире кермәс иде. Аның тизрәк Кабан буендагы фатирына кайтып, рәтләрәк киёмнәрен киөп, төргәккә төйнәлөп куелган рәсем-сурәтләрөн алып, Мөштәри урамында эшлөүчө дуслары янына сугылып, Салө табып биргән паспортын кесәсенә салып, туган якларына кайтып китәсә бар иде.

6

Туган яктан китү – жанның бер өлешен югалту ул. Таһир исә туган ягында жанының бер өлешен генә түгел, бу жан дигәннәрен бөтенләе белән калдырган булган, ахры. Ул хәзер менә шул жанын эзлөп кайтып килә.

Кайтышлый ук энкәсенә каберенә кереп чыгарга булды. Аның вафатыннан соң беренче кайтуы Таһирның. Күмәргә дә кайтмады бит... Аннан соң да... Бөтенләй бүтән дөньяда, бүтән гамь белән яшәде шул ул соңгы елларын. Жансыз тормышта яшәде...

Ләкин энкәсенә кабер өстендә дә Таһирның жан әсәре күренмәде. Зират аны үлем тынлыгы белән каршы алды. Энкәсенә рухын да тоймады ул. Аны бу минутта бөтен рухлар, жаннар, әрвахлар ташлап киткән иде. Ташларлар да шул. Кем ул хәзер? Адәм затымы? Әллә Иблис токымыннанмы? Хак мөселманнан ни-нәрсә калган аңарда? Өрәк! Менә кем ул? Жансыз, кыяфәтсез, бәхетсез бер бәндә!

Энкәсе дә бер авыз сүз сөйләшмәде. Үпкәләгәндер, рәнжегәндер шул. Бәлки, аның ятим рухы улының адәм карамаслык кыяфәтен, жәрәхәтләнеп, кутырга каткан йөзен күреп торгандыр? Бәлки, Зөһрә кебек, ул да Таһирны танымагандыр? Ана булып та танымагандыр...

Зираттан чыккач, Таһир туганнан туган тиешле абыйларына китте. Энкәсен соңгы юлга озаткан кеше ул. Бу хакта Казан урамнарының берсендә йөзгә-йөз бәрелешкән авылдашы хәбәр итеп киткән иде. Шуна күрә Таһир аңа бик рәхмәтле. Әйбәт кеше ул. Кешелекле. Туган жанлы.

Эмма бу юлы Хөсәен абыйсы Таһирны салкын каршы алды. Шулай да бер начар сүз дә әйтмәде, кырын да карамады, шундук өенә, күңеленә сыйдырды, аякка басканчы, башлы-күзле булганчы, үзләрендә яшәп торырга кушты.

Өстәлдәге сыйлар янына арагы шешәсе чыгып утыргач, Таһир йөзен чытты. Хөсәен абыйсы да эчми башлаган икән, ул, бик тиз аңлап алып, шешәне жәһәт кенә өстәл астына төшереп жибәрде.

Сүз сүзгә ябышмады. Таһир төшенеп алган иде инде – аның үксез жаны туганнары янында да юк. Юк! Бу хакта белгәч, ул артык борчылмады да. Хөсәен абыйсы йортында бер атналап яшәгәч, Сало жыеп биргән акчага бер кат киенеп, чистарынып, төзәнеп-ясанып алгач, ул Түбән Камага китәргә булды. Аның югалган жаны, бәлки, шундадыр? Шундагы бер каен агачына яисә миләш куагына элгеп калгандыр? Бәлки, Кама яры буенда яшә сыгып, моңсуланып утырадыр?

Ләкин шәһәр дә аны кочак жәеп каршы алмады. Таһир тегендә сугылды, монда сугылды, эмма аны яннарына сыендырырга теләүче кешеләр табылмады. Элекке жан дусларыннан беркем дә калмаган, Наил дә, өйләнеп, Себергә китеп барган, ә кайчандыр исәнләшеп йөргән таныш-белешнең үз борчулары да баштан ашкан.

Урам чатында, бу башны алып кая гына олагырга инде дип аптырап басып торганда, Таһирны кемдер дәште. Тавыш иясен эзләп, ул як-ягына каранды, эмма халык арасында бер генә таныш йөз дә күрмәде. Шулай да безардан юка гына гәүдәле, ап-ак чәче өстеннән жыйнак түбәтәй кигән, шундый ук ак сакал-мыектан бер картның жилфер-жилфер үзенә табан килүен шәйләп алды. Бәй, бу бит Хәсәнша ага! Хәсәнша остаз! Училищеда рәсем сәнгатеннән укуы атаклы рәссам! Нишләп башта ук уйламаган икән Таһир аның хакында? Ә бит ул кайчандыр бу карт рәссамның иң яраткан шәкертә иде.

– Таһир! Таһиржан! Синме бу?

– Хәсәнша ага? Сөз? Сөзмә бу?

– Таһиржан, чынлап та, синме бу?

– Мин...

– Син шул! Югалган, үлгән дигәннәр иде... Нишләп йөрисең? Син исәнмени?

Хәсәнша картның сәер сорауына Таһир һич кенә дә үпкәләмәде. Каршы йөгереп барып, кочаклап ук алды.

– Мин бу, Хәсәнша ага. Менә тотып, чөметеп карагыз. Нәрсә булсын миңа...

– Шулаен шулай да... Нык кына үзгәргәнсең икән... Дөнья шактый кыйнаган, ахры... Бөтен жирендә үзенә эзләрен калдырган...

– Булды инде... Үзегез ни хәлләрдә соң? Наман шул килеш икәнсез.

– Юк, картаерга исәп юк әле.

- Һаман шундамы?
- Шунда. Балалар белән рәсем ясарга өйрәнәбез. Юк, сезнең чыгарылыштан соң әллә кем күренми... Үзең хәзер кайда?
- Кайда дип... Әлегә жир белән күк арасында... Менә... бу якларга кайттым.
- Рәсемне ташламадыңмы?
- Юк вроде... Күбрәк портретлар ясым... Карандаш белән... Аз-маз графика... Пей-заж...
- Ярый, анысын карарбыз. Авылыңа кайттыңмы?
- Кайттым. Әнкәй мәрхүмә янында булдым.
- Анысы яраган. Хет берәз рухы тынычланыр. Күмәргә дә кайтмадың...
- Хәсәнша ага, мин бит...
- Стоп! Мин сине битәrlәргә жыенмыйм. Кирәкми, дәшмә. Бөтен күргән-яшәгәннең үзең белән. Нәрсә булганын сорамыйм, берәр вакыт сөйләрсен әле.
- Хәсәнша ага, сез ничек таныдыгыз мине? Минне бит хәзер беркем дә танымый.
- Кулларым калтыранса да, күзләрем үткен әле минем. Рәссам күзләре! Таныдым, шундук таныдым.
- Күзләрегез генә түгел, йөрәгегез дә үткен, яшь әле сезнең.
- Ә менә син картайгансың, Таһиржан... Аңлавымча, сиңа эш кирәк? Әйдә минем янга
- остаханәгә...
- Әле ул һаман да бармыни, Хәсәнша ага? – Таһир сөенеченнән кычкырып жибәргәннен сизми дә калды.
- Бар, бар. Нәрсә булсын аңа? Алайса, иртәгәдән үк эшкә чыгасың. Миндә яшәп торыңсың. Жиһан әбиеннең тагын бер түшәк әмәлләрлек кенә рәте бардыр әле...
- Шулай кинәт кенә хәл ителде дә куйды. Эш тә булды, торыр урын да жайланды. Таһирның күңеле урынына утырды, жаны тынычланды. Ул бөтен вакытын, көчен, талантын Хәсәнша карт остаханәсендәгә эшкә бирде.
- Бу остаханә төрле хөкүмәт заказларын башкара икән. Ишек башындагы язучылардан алып, затлы залларга эленә торган зур картиналарга кадәр язучыга туры килә. Таһирның кулы эшене сагынган, ижатка дәрәжәләп тора, ә күзләре дөнья төсләрен, күңеле хисләргә тоемын онытмаган икән әле!
- Боларның барысы да төш кебек кенә. Бомж тормышы белән яшәгәндә, ул бу төшкә еш күрә иде. Имеш, аның каршында иксез-чиксез картина... Таһир шушы картинага тормышны яза... Шунда гажәп: аның төшкән һәр образы, тереләп, жанланып, гадәти кеше тормышы белән яши башлый. Шуңа күрә картина һаман буш, һаман ымсындыра...
- Таһир хәзер белә: аның жаны ижатта булган икән. Чөнки ул кулына пумала алгач кына жанының тынычлануын, матур, бәхетле мизгелләр кичерүен тоя иде. Ниһаять, ул жанын тапты, аны үз урынына кайтарды!
- Кайтарып бетерде микән?
- Ә Зөһрә? Казан уртасында серле-могжизалы хат тотып калган Зөһрәне кая куясың? Ярый ла Таһир, үз горурлыгына баш бирмичә, Түбән Камага качып котылды. Ә Зөһрәгә нишләргә? Аның жаны бу минутта өзгәләнми дисеңме?! Таһир аның янында үз жанының бер өлешен, бик матур өлешен калдырмадымыни?!
- Ничек кенә Казанга, Зөһрәсә янына ымсынса да, Таһир, бөтен күңел егәрән жыеп, тыелып кала иде. «Иртәрәк әле, иртәрәк», – дип уйлый ул. Үзе тагын уйлый: «Тагын соңламасымы? Элекке кебек, тагын Зөһрәсенә күңелен катырмасымы?»
- Бик барыр иде. Очылар барыр иде! Ләкин Зөһрәсә янына кайтып әйтерлек сүзә юк шул әле аның. Тормышы да, горурланыр эше дә, максаты да юк.
- Нишләп булмасын?

Бердәнбер көнне Таһир Хәсәнша картка Казаннан үзе белән ияреп кайткан сурәтләр циклын күрсәтте. Күрсәтмәдә дә. «Менә күз төшерегез әле, болар – Казанда чакта ясаганның», – дип, кыенсынып кына тоттырды да үзе каядыр чыгып китте. Шулай озак кына югалып йөрде. Ул остаханәгә кайтып кергәндә, алар белән эшләрүче ике оста, агач юнып, пыяла кисеп, Таһирның рәсемнәрен рамкага урнаштырырга тырышалар иде.

– Нишлисез сез? – дип сораганын сизми дә калды Таһир.

– Кушканны эшлибез. Картлач һәр сурәтне рамкага урнаштырырга боерды. Күргәзмәгә жиһәрәбез, ди. Бәхет елмайды сиңа, Таһиржан...

Шунда Хәсәнша ага үзе кайтып керде. Ул тын-сулышын тигезләгәнче, Таһир сорап өлгерде:

– Хәсәнша ага, нишләтәсез боларны?

– Күрмисеңмени, Казанга әзерлибез...

– Нинди Казан? Ни өчен?

– Күргәзмә өчен... Күргәзмәгә жиһәрәбез сиңең бу циклы.

– Нинди күргәзмә?

– Ярый, анысы чөрт с ним! Беләсеңме син кем?

– Кем?

– Син... Син... Талант! Гений! Хотя... бу хакта сиңең үзеңә әйтергә ярамый бугай...

– Мин берни дә аңламыйм...

– Беләсеңме нәрсә?.. Сиңең бу эшләрәң бөтен дөньяны шаккаттырачак әле... Каян таптың бу образларны? Бу типларны каян эзләп таптың? Бу бит... ачыш, мөгжиза! Портрет төшерүдә переворот, революция ясаганың бит син, малай актыгы! Шуну төшенәсеңме? Әллә һаман күзлә бүкән кебек аңгыраеп торасыңмы?

– Берни дә аңламыйм, ей-богу!

– Аңламыйсыңмы?

– Юк...

– Менә кара бу портретка. Бу бит чын портрет түгел. Бу бит – символ, заман символы! Бу кадәр шартлылык, фантазия... Эмма шунысы гажәп: монда тормыш тормышның үзеңә караганда да чынрак сурәтләнгән! Менә бит хикмәт нидә! Э менә монысы! Күзләренә, күзләренә кара. Энә-энә, син бит, егеткәй, бу күзләрдән жан суырылып чыккан вакытны тотып алганың... Күрәсеңме, энә ул, энә жан бөртеге... Э менә монысын кара! Моңа кадәр, бәхет белән бәхетсезлек бергә яши алмый, диләр иде. Э синдә алар бергә! Алар дуслар! Алар туганнар! Алар аерым-аерым яши алмыйлар. Сурәттә яңа фәлсәфә бу, яңа дин, если уж на то пошло! Их син, Таһиржан, ярый кайттың әле, сөендердең картлачның жанын... Рәхмәт сиңа, балакай...

Таһир Хәсәнша картны танымады. Ул шундый матур иде бу минутта, яшь иде, бәхетле иде, канатлы иде! Бер сурәттән икенчесенә очып йөргән бу сабый күнелле картны кочаклап аласы килде Таһирның. Ләкин ул белми: бу ярый микән?

Хәсәнша картны туктату мөмкин түгел иде.

– Аңламасаң, бик аңларсың әле... Сиңа аңламасаң да ярый. Син эшлә генә, ижат ит! Аңларга тиешлесең без аңларбыз, аңлатуын да аңлатырбыз... Э син беләсеңме мин каян кайттым? Менә әле генә каян кайттым? Юк, белмисең. Почтага барып килдем. Казанга телеграмма сукуым. Үзәк күргәзмәләр залында «Замандаш портреты» дигән халыкара күргәзмә ачыла. Шуңа сиңең исемне жиһәрдем. Күптән бер кеше сорыйлар иде. Ул дәрәжәдә куярлык рәссам булмагач, хәбәр итми тордык. Э менә бүген сиңең исемне атап кайттым...

Таһир барыбер берни дә аңламады. Аңламаса да, бик рәхәт иде аңа. Ул рәхмәттән башка бер сүз дә белми иде бу минутта.

– Рәхмәт, Хәсәнша ага...

– Рәхмәт? Без рәхмәт әйтергә тиеш сиңа, Таһиржан. Ходай Тәгалә мәрхәмәтенә ирешкән жан бит син. Кулыңнан тотып аның фәрештәләре йөртә... Югалма бүтән, үтенеп сорыйм, син безгә кирәк, халыкка кирәк, кешелеккә кирәк.

– Хәсәнша ага, Ходай Тәгалә сурәт ясарга кушмаган бит...

– Начар ясарга кушмаган ул, беләсең килсә. Кеше сурәтен иләмсез, ямьсез, мәнсез итеп ясаганнарын күргән дә сурәт ясаудан тыйган. Шул гына. Ә син әйбәт ясыйсың. Синәң эшләренә күрсә, Ходай Тәгалә сурәт ясауны тыймас иде, билләһи! Мин шуны гына беләм: туфракка төшкән орлыктан аермалы буларак, кеше күнеленә төшкән орлык һәрчак шытып чыга. Синәң күнелен ундырышлы булган, орлыгың тук, үсентесе көчле-егәрле булган... Шул.

– Миңа хәзер нишләргә соң, Хәсәнша ага?

– Берни дә эшләргә кирәк түгел. Йөз илле эшенә, рамнарда урнаштырып, пыяла белән каплайбыз да Казанга жиберәбез. Каталогын үзем төзим. Бу циклга исем уйлап табасың гына кала.

– Нинди исем?

– Шундук хәтергә сеңеп кала торган булсын ул!

– Алайса, уйлап торасы да юк. «Сало, Кирпеч, Чүлмәк, Бөке, Люмин һәм башкалар» дип кушыйк.

– Шулаймы? Болар кушаматлармы? Кемнәр соң алар?

– Алар... Алар минем дусларым. Урам сукбайлары. Үксез, әмма горур жаннар...

Хәсәнша карт, башын кискен күтәрәп, сынаулы карашы белән Таһирга укталды.

– Шулай да каян килеп чыктың син, Таһиржан?

– Шушы Сало, Кирпеч, Чүлмәк, Люмин, Бөкеләр яшәгән тормыштан кайттым мин, Хәсәнша ага. Тормыш мәктәбеннән дисәм, кеше көләр. Их, Хәсәнша ага, менә сезнең кебек, безнең кебек кешеләр күрми торган тагын бер тормыш, дөресрәге, тагын бер яшәү яссылыгы бар бит бу жир өстендә. Анда да кешеләр яши, ул тормышның да үз кануннары, үз борчулары, үз бәйрәмнәре бар... Андагы жаннарның, бәлки... өрәкләренә, бу безнең жир белән бер бәйләнеше дә юк... Документлары да, гаиләләре, туганнары да юк аларның, хәтта язмышлары да юк... Мин бу циклымны энә шул тормыштан төшереп алып кайттым...

Тик сез бу адәми затлар өчен әхлак, йола, иман, вәгъдә, сүз, сурәт юк икән дип уйламагыз. Алай уйласагыз, бик нык ялгышырсыз.

Алты татар яшәдек без. Бер «гаилә» булып яшәдек. Алтыбыз алты яктан, алты тарафтан... Алар мине үлемнән алып калдылар, жир астында жыеп, якты дөньяга күтәрәп чыгардылар... Минем тамагымны туйдырдылар, өстемә жылы киём бирделәр. Ә вакыт житкәч, соңгы акчаларына мине юлга эзерләделәр, көне-төне йорт сүтеп, шешә сатып алган акчаларына паспорт юнәтеп бирделәр... Ләкин бу гына түгел әле!.. Алар миңа жиде ел югалтып йөргән мәхәббәтемне табарга булыштылар. Ә бит алар моның өчен миннән берни дә сорамадылар, Хәсәнша ага! Беләм, бу дөньяда сорыйлар, бугазыңа басып сорыйлар. Ә ул дөньяда сорамайлар, анда изгелек – гадәти хәл. Ул дөньяда сорар әйбер дә, бирер әйбер дә юк. Анда кеше йә бар, йә ул юк... – Таһирның күзләре генә түгел, күңеле яшыкә тыгылды. Ләкин сөйләнәсе сүз сөйләп бетмәгән иде әле. Менә ул күз төпләренә тибеп чыккан яшь тамчыларын күлмәк җиңе белән сыпырып алды да баягы сүзен дәвам итте: – Беләсеңме, Хәсәнша ага, мин күпмедер вакыт төшемдә яшәгән кебек булдым. Ниндидер хыялый, әмма үтә дә котсыз бер дөньяда яшәп алдым. Анда да туктаусыз көрәш бара: иман белән имансызлык, сафлык белән фахишәлек, горурлык белән ялагайлык арасында кискен көрәш бара. Анда да кешеләрнең исәбе-хисабы юк, әмма югалган кешене анда эзләп тормыйлар. Кан тамып кына акса да, хәмер елга булып ага анда. Балалар тиз картаярлар, кызлар сафлыкларын сабий чакта ук югалталар... Мин яшәгән дөнъяның бу ягы да бар иде, Хәсәнша ага. Ул ягын да күрдем. Әмма барыбер бомжлар бер-вакытта да егылган кешегә тимиләр, карт-корының соңгы телемен тартып алмыйлар, сабийларны рәнжетмиләр, мохтажларга ярдәм итәләр. Алар, дунгыз ите ашасалар да, намаз укый-

лар, аракы эчсәләр дә, мәчеткә хәер илтәләр. Менә шуларның барысын да шушы сурәтләремдә алып кайттым мин, Хәсәнша ага...

– Мин сине аңладым, Таһиржан. Син заманыбызның төбенә төшөп айкарлык сурәтләр ижат иткәнсең. Бу сурәтләрнең кешеләрнең күзләрен ачарга тиеш. Жаннарын каерып ачарга тиеш. Бомжлар, дисең син... Чынлап та, бомжлар чоры хәзер. Бомж кешеләр, бомж гаиләләр, бомж авыллар, бистәләр, шәһәрләр, бомж кырлар, басулар... Бомж дәүләтләр, илләр... Бомж халыклар... Ягъни, без определённого места жительства...

Хәсәнша карт сөйләгәннәрдән Таһир сискәнәп китте. Тагын сәясәт, тагын шау-шу... Теләмәгән иде Таһир дөньяның бу ягына кагылырга... Юктыр шул, сәясәттән читтә яшәп булмыйдыр...

Хәсәнша карт сүзләре бер сискәндерерлек, бер уйландырырлык иде шул.

– Бомж сәясәт... Бомж кануннар...

– Бомж мәхәббәт... – Монысын Таһир әйтте.

Ул үзенчә уйлый. Болай дип уйлый: «Ныклап, бөртекләп уйлап карасаң, туган жиреңне ярату, аны кадерләү үзе сәясәт ул! Ике кеше арасында туган сөю хисләре сәясәт түгелмени?! Бер татар егете бер татар кызына, чын татарча итеп: «Яратам, сөям сине!» – дип әйтә икән, бу – сәясәтнең дә ниндие әле! Иң олысы, иң мәгънәлесе! Телсез калган халыклы, илсез калган дәүләтле бомж сәясәт, бомж дөнья, бомж өмет түгел инде...

...Бергәләп кич буге күргәзмәгә эзерләнделәр. Таһир сукбайлар циклына Зөһрә сурәтен дә өстәргә булды. Иң алга Зөһрәнең жиде ел элек төшерелгән сурәтен куйды, композициянең ахырында – бүгенге портреты. Ә уртага, үзәккә – Таһирның үз сурәте, көлгәндә бер якка чалыша-брак китә торган иреннәрен ерып төшкән зур автопортреты куелачак...

Бер атнадан барысы да эзер булды. Таһирның сурәтләр циклын Казанга алып киттеләр. Автор үзе Түбән Камада калды. Күргәзмә ачылырга берәз вакыт бар. Туган якларында калып, күңел ярларының бер ягыннан икенче ягына бәргәләнгән тынгысыз уй-хисләрен тәртипкә китерәсе бар әле аның. Бу уйларның иң күбесе Зөһрә хакында иде.

Ничек ул анда? Ни уйлап яши икән? Таһир хакында «Тагын китеп югалды, юньсез икән» диме?

Әллә хат язып салыргамы үзенә? Таһир Казанга барып чыкканчы шушы хат ике арада сукмак булып иде... «Зөһрә, кадерлем! – дияр ул бу хатында. – Миңа тагын берәз вакыт бир. Күп калмады инде, – мин ул очрашу көнен күрәм, тоям... Көт, аз гына көт, кадерлем!» – дияр.

Юк-юк, күп язды инде ул хатларны. Зөһрәгә болай да кыен. Ул бит көтә дә көтә, көтә дә көтә... Юк, Таһир үзе барырга тиеш, ничек кичекмәстән барырга тиеш!

Шулай да, күргәзмә ачылырга берничә көн кала, Казанга Хәсәнша карт үзе генә китеп барды. Аңа берничә шәкерте иярде.

7

Рәссамнар конкурсында жиңеп чыгуы хакында Таһир юлда, автобуста барганда ишетте. Кайчандыр Чүлмәк бүләк иткән кечкенә транзисторыннан Татарстан хәбәрләрен тыңлап бара иде. Диктор тантаналы тавыш белән игълан итте: «Казан шәһәренең Үзәк күргәзмәләр залында узган яшь рәссамнар конкурсында Татарстаннан Таһир Сәлмәновның «Сало, Кирпеч, Чүлмәк, Бөке, Люмин һәм башкалар» дигән портретлар циклы Беренче премиягә лаек булды. Якташыбызны шушы олы жиңүе белән котлыйбыз һәм алдагы ижатында яңадан-яңа казанышлар телибез!»

Таһир ничек Казанга барып житкәнән, ничек Үзәк күргәзмәләр залында пәйда булганын сизми дә калды. Бөтен стеналары сурәтләр белән шыплап тулган заллар умарта оясы кебек мыжлап тора иде. Таһирны беркем дә белми, танымый. Бу яхшы. Ул үзе дә беркемне белми. Шуңа күрә, кыенсынмыйча, рәхәтләнеп карап йөрергә була.

Ләкин монда бик алай жәелеп, рәхәтләнеп йөрерлек түгел икән шул. Залдан залга күчә-күчә, үз эшләрә эленгән бүлмәгә барып житкәнче шактый вакыт узды. Ләкин Сало, Кирпеч, Чүлмәк, Бөке, Люмин сурәтләрә карап торган стенага барыбер якын килә алмады. Бу кадәр кеше арасыннан түргә үтәргә мөмкинлек юк иде.

Таһирга баскан урынында таптанып торудан башка чара калмады. Ул янәшәсендәгә ике сакалбайның сөйләшүенә колак салды.

– Кем ул Таһир Сәлмәнов? – дип сорады аларның яшьрәге.

– Белими шул. Колакка кергән исем түгел. Тумышы белән Түбән Кама ягыннан икән беләм.

– Чит илдә берәр студиядә укып кайтты микән әллә? Безнең сәнгатьтә өр-яңа юнәлеш бу.

– Күрәсен, шулайдыр... Дөнъяның чикләре кинәйгән бу сурәтләрдә.

– Шәхес бар монда. Ә шәхес вакыт чикләренә сыеша алмый. Монда бер якка да чик юк. Зур сәнгать бу, яңа сәнгать...

– Килешәм. Эмма талант ярсулы елга кебек ул. Елгага да ярлар кирәк.

– Анысы шулай. Бу сәнгатьнең ярлары булса, ул – мәхәббәт. Шушы сукбайларның йөзенә кара әле. Күзенә кара. Ниндидер олы хис бар анда. Аның да ниндие! Тормышка, яшәүгә, кешеләргә мәхәббәт! Парадокс, эмма факт! Менә бу теләнче малайга игътибар ит. Ул ач, ул ялангач, ятим, аның беркеме дә юк, эмма ул дөнъяны үлеп ярата! Ватан дигәннәре аларны чүплек башына, вакыт елгасының баткак ярына чыгарып ташлаган, эмма бу кешеләр шушы Ватаннарын үз итәләр. Димәк, алар – чын кешеләр, иманлы затлар. Иманлы кешеләрдә генә Ватан хисе, ил тойгысы, халык гәме була...

– Чынлап та, иманлы дөнъя бу. Каргышлы, гарип дөнъя, эмма иманлы да!

– Әйе шул, кешенең иманы булмаса, аның яхшы тәртибе бернигә тормый. Ә без боларны буташтырабыз. Кешенең киemenә карыйбыз, тәртибенә карыйбыз. Бу киём астында нинди йөрәк булуы хакында уйлап та тормыйбыз. Ә тәртипне уйнап була. Күпме артист йөри менә бу кешеләр арасында! Театрга килгәннәр. Үзләрен күрсәтергә килгәннәр, ник бер күтәрелеп карасыннар шушы сукбайларга... Заман сурәте менә шушында! Теләгән кеше килсен дә карасын!

– Күбрәк беләсе иде бу циклының авторы хакында!

– Кулын кысасы иде...

Таһирның күңеле тулды. Аның бу ике кеше янына барып: «Мин ул Сәлмәнов Таһир, мин!» – диясе, берәз мактанып аласы килде. Ләкин Таһир шулай уйлады гына. Ул бер дә мактанчык түгел, хәтта бөтенләй дә мактанчык түгел. Бу шыгрым тулы зал эчендә аңа кыен иде, һәм ул, кешеләргә бәрелә-сугыла, урамга чыгып китте. Колагына баягы таныш сүзләр ишетелгәләп калды: «Кем соң ул Таһир Сәлмәнов?», «Кулын кысасы иде!»

Хисләр тулышкан күңелен алып, жиләс дөнъяга килеп чыккан Таһирны каршы алган урам бу минутта Сабантуй мәйданыннан бер дә ким түгел иде. Нишләр иде икән ул бу Сабантуйда, әле ярый бер як чаттан Хәсәнша карт килеп чыкты. Тирә-яктагы халыктан ул аклыгы, сафлыгы белән аерылып тора. Ак чәчләре өстенә киеп алган яшел түбәтәе аның илаһи бер дөнъядан килгән булуына ишарәләп тора кебек... Менә шул изге карт – татарларда Ак бабай дип йөртелә торган Хо́да бәндәсе – бөтен кешене каратып, Таһирны кочаклап алды.

– Таһиржан, жиндек бит, беләсәңме әле?

– Беләм, Хәсәнша ага...

– Котлыйм сине, егеткәй, беренче уңышың белән котлыйм! Сөендердең картлачны! Инде үлсәм дә үкенмим... Тик мин әле үләргә жыенмыйм. Яшибез әле, болай булгач!

– Хәсәнша ага, ничек болай булды соң? Шулкадәр кеше арасында...

– Ышанырга кирәк, Таһиржан. Рәссамнар күп, ә син берәү генә. Аңлайсыңмы шуны, юкмы – син берәү генә! Илле рәссам арасында берәү генә! Тик кара аны, ышанмыйм дип, иртәгә килми калма. Иртәнгә унда котлаулар була, ишетсен колагың! Бүлгәе дә бар – ун мең

доллар. Тормышыңны рәтлەرگә жите ул. Ә хәзер бар, ял ит. Стоп! Кайда тукталдың? Кунар урының бармы? Булмаса, әйдә, урнаштырам...

– Бар-бар, монда минем дусларым күп. Аларны сөз беләсез инде. Портретлары буенча...
Хәсәнша карт кесәсеннән берничә чакыру кәгазе чыгарып бирде.

– Менә болары дусларың өчен. Килсеннәр, күрсеннәр... Мине дә таныштырырга онытма, кара аны!

– Таныштырырмын... Барысы өчен дә рәхмәт сезгә, Хәсәнша ага...

– Ярар, ярар... Син рэхмәтенең әйттең инде. Мин телеграфка киттем. Жиһан әбиен белән сөйләшәргә... Сәлам әйтимме?

Таһирның жавабын көтеп тә тормыйча, Хәсәнша карт кеше арасына кереп юк та булды. Ул, чынлап та, бу дөнья кешесе түгел, ахры. Аның аягы жиргә тигән кебек тә түгел. Әгәр жирнең үз фәрештәсе булса, ул шулдыр... Кызык... Һәм кызганыч... Аның сурәтен Таһир бер мәртәбә дә ясап карамаган икән...

Энэ эле анда, эле монда яшь рәссамнар жыелышып торалар. Күбесенен йөзен көрәктәй сакал-мыек каплап алган. Таһирга да сакал жибәергә туры килер микәнни? Гомер булмаганны... Болар күргәзмәгә куелган картиналарның авторларыдыр инде. Таһир мондый тормышны белми. Шуңа күрә ул бүген беркем белән дә аралашмады, кичке якта берәз бушый төшкән залларда тәмам туйганчы йөрдә дә, урамга чыгып, Мөштәри урамында сүтелә торган таныш йортка китте. Бу вакытта аның дуслары табын артына жыелган булырга тиешләр. Сало ипи теләдер, Кирпеч моңаеп утырадыр, Чүлмәк авыз тутырып ашарлык калын телемнәр белән колбаса кисәдер, Бөке вак-төяк белән мәш киләдер, ә Люмин кибеттән кайтып житмәгәндер... Их, шулар белән бергә утырып, өстенә колбаса куелган кара ипи телеменнән авыз итәргә! Аннары «газировка» белән тамак чылатып жибәергә... Сагындырган... Бомж тормышы да сагындырыр икән!

Бу вакытта Чүлмәк берәр мәзәк сөйлидер. Кирпеч һаман шулай моңсудыр. Ул гел моңсу. Бүген, Таһирны күрүгә, елмаеп-көлеп жибәрер иде, аның уңышына сөенер иде. Башкалар да сөенерләр. Бөке генә үзенң серле сүзен әйтеп куяр иде. Нәрсә дияр икән? Әһә! Ул, мөгаен: «Башкалардан өстен булу башкалардан яхшырак булу дигән сүз түгел әле» дияр. Бу аның «шапырынма!» дигән сүзе булыр.

Ләкин Мөштәри урамындагы йорт сүтелеп беткән, ә аның урыны жир белән тигезләнгән булып чыкты. Таһир бер барган жиреннән тукталып тормады, Кабан буена төшөп китте.

«Гаилә» тулысы белән «өйдә» иде. Табын артына утырганнар гына. Хәзер аларның чын өстәлләре, чын урындыклары бар икән. Чын өйләрдәге кебек...

Сало, иң олы кеше буларак, беренче килеп күреште, Таһирның аркасыннан кагып куйды:

– Хэллэр ничек, Таһир? – Ул «Таһир» сүзенә аеруча басым ясап әйтте.

Чүлмәк, Таһирны күрүгә, үз телен онытып үк жибәрде бугай:

– Ну, Почта, тебя не узнать!

Бөке дә, Кирпеч тә, Люмин дә бик жылы күрештеләр. Люмин күзләрен сөрткәләп алды. Бөке дә үз репертуарында иде. Ул, Таһирга күтәрелеп карамыйча гына:

– Кешеләр камил түгел, кешеләр бер-берсенә мөнәсәбәттә генә камил була алалар, – дип, Таһир белән очрашудың рәсми өлешенә үзенчә нокта куйды.

Шау-гөр килеп, өстәл тирәсенә утырыштылар. Сало аш бүлә башлады. Тәлинкәсендә сало кисәгә күрөп, Таһир үзалдына елмаеп куйды. Чүлмәк ике шешә аракы чыгарды. Таһир да ике шешә коньяк, әллә күпме закуска алып килгән иде.

Шуларны исенә төшереп, ишек төбөндә калган дипломатын барып алды. Болай да шыплап тулган киң түгәрәк өстәлгә бу күчтәнәчләр дә кереп бетте.

– Ну, ничек анда авылда, сөйләп жибәр, – дип, Сало иң мөһим сорауны бирде. Шушы сорауны гына көткән кебек, башкалар да, ашауларыннан калып, Таһирга төбәлделәр.

– Ничек дип... Энкэй каберендә булдым. Абыйларда... Э хәзер Түбән Камада торам. Эшлим.

– Казанга нинди юллар алып килде?

– Хәтерлисезме, мин сезнең портретларыгызны ясаган идем. Менә шул сурәтләрне Казанга рәссамнар күргәзмәсенә жиһәрделәр. Конкурса...

– Ну, ну?

– Шул: беренче урынны алганмын.

– О-һо! Беренче премия?

– Ничә сум инде ул?

– Ун мең...

– Нинди төстәгесе?

– Валютада...

– Да, повезло...

– Состояние бит бу!

– Кая куясың бу акчаларны?

– Белмим әле...

– Безгә ышан: кая куярга икәнән әйтербез...

– Йәгез әле, шаярмагыз... Беләсезме, син тот та Казанда бер йорт ал!

– Туктагыз әле, кулга кермәгән акчаны бүлеп утырмагыз, ә! Аннары... мин Казанда яшәргә жыенмыйм да...

– Э Зөһрә? Зөһрәне кая куясың? Алып китәсезме?

Салогә Чүлмәкнең салулап каядыр кереп китүе ошап бетмәде булса кирәк, ул Таһирга барысын да үзе жентекләп сөйли башлады:

– Без бит хәзер Зөһрәдә эшлибез. Ул барыбызны да үз мәктәбенә эшкә алды. Мин – завхоз, Бөке – вахтада, Люмин – слесарь, Кирпеч – ташчы, плотник... Чүлмәк кенә иреккә кеше булып йөри әлегә... Тиздән аңа да эш табылачак... Юк, син берни дә уйлама. Без эш сорап бармадык, Зөһрә үзе килде. Сине сорашып килде, өенә чакырды, эш бирде... Без берничә мәртәбә кунак та булдык аңарда... Ул сине һаман да ярата, Таһир... Ярата һәм көтә...

– Көтә, Почта...

Таһир ышанырга да белмәде, ышанмаса да жөрйәт итә алмады. Дөрөс түгелдер бу, шаярталардыр дип уйлады. Аннары, шундук бу уеннан кире кайтты. Юктыр, шаяртмыйлардыр. Сало бит ул... Сало шаяртмый...

– Минем хакта берәр сүз әйттеме?

– Юк, сорашты гына. Елады. Бик нык елады...

– Ярата ул сине, Почта. Бар син аның янына, көтә ул сине, көтә...

– Барам, барам... Тик бүген түгел. Иртәгә. Э бүген сездән кемдер бара.

– Ничек инде?

– Иртәгә булачак тантанага чакыру илтергә кирәк. Тагын бер мәртәбә генә булышыгыз, ә?

– Аңлыйм-аңлыйм... Люмин, хәзер үк йөгер. Сина үз өлешенне калдырырбыз... – Салонның сүзе кире кагыла алмый торган катгый әмер булып яңгырады: – Тик... бердәнбер көнне безнең изгелек явызлык булып әверелмәсме?

Шунда Бөке телгә килде:

– Кеше изгелек кылганда да, явызлык эшләгәндә дә беркем күрми дип уйлый. Кеше бервакытта да ялгыз түгел, аның янында һәрвакыт Ходай Тәгалә тора.

Шуның белән шул. Бериюлы барысы да хәл ителде. Ялтыравыклы чакыру билеты тоттырып, Люминне Зөһрә фатирына жиһәрделәр. Таһир хакында ялгыш та сүз ычкындырмаса куштылар. Калганнар, Люминнең өлешен бер як читкә куеп, күчтәнәч коньякка ябырылдылар...

Ни хикмәт – бүген беркем дә исермәде. Чүлмәк, гадәттәгечә, мишәрчәләп, моңлы жыр сузып жибәрде. Аннары Сало жырлады. Ахырдан бергә жырладылар... Хәтта Кирпеч тә кушылып жырлады.

Бөке кушылмады. Ул бүген аеруча уйчан иде. Моңсу иде. Сагышлы иде. Шуңа күрә аның кинәт кенә, искәрмәстән генә:

– Бәхет бервакытта да ялыктырмый, – дип әйтеп куюын беркем дә аңлап житкәрмәде.

Аңлап бетермәсә дә, Таһир күңеленә кайсыдыр жире белән тойды: бу сүз иң беренче чиратта аңа атап әйтелгән иде.

Әйе, ул бүген бик бәхетле. Сизеп тора: олы бәхетенә башы гына әле бу. Табылдык хатлар жыючы Почтадан бөтен дөньяга билгеле рәссам Таһиржан Сәлмәновка әверелү вакыты. Жиде ел элек югалткан Зөһрәсен тапкан көне... Бу бәхетле тарих әнә шул табылдык хатлардан башланды да инде. Хәзер кайда икән аның хатлар коллекциясе? Ул бит аларны шушында калдырып торган иде. Исәнме алар? Әллә?

Таһир авызын ачуга ук, Чүлмәк эчкә бүлмәләрнең берсенә йөгереп кереп тә китте, шунда ук, кулына бер олы кап тотып, килеп тә чыкты:

– Менә, әзи, синең хатларың. Берсен дә югалтмадык, бөртекләп сакладык. Всё же, сәер кеше син, Почта. Нигә инде сиңа бу хатлар?

– Белмим. Үзем дә белмим. Тик алар кадерле миңа. Иң кыен чакта мин шуларны укып юандым. Андагы тарихлардан гыйбрәт алдым. Бу хатлар минем кешелегемне саклап калырга булыштылар...

– Ышанам, әзи. Сүзнең көче зур аның...

Таһир һәр хатны тотып карап, ниндидер кадерле әйберен иркәләгән кебек, аларны сөеп, сыйпап чыкты. Ә болары – ачылмаган хатлар. Биш хат... Биш язмыш. Кешеләр ачарга теләмәгән, укырга, белергә теләмәгән биш тарих...

Үзе дә сизмәстән, Таһир хатларның берсен ачып укый башлады. Гүя бу үзе түгел, ниндидер көч, тылсым аның кулыннан йөртә, аның күзләреннән карый, хәтта бөтен зиннәтнең, аңын биләп ала...

«Исәнме, Гөләндәм сәлем! Сиңа күптин-күп, чуктин-чук сәламнәр кушып хат язучы Мәйсәрә апан дип белерсең. Күптин-күп сәламнәр шулай ук барча туганнардан, таныш-белештән, авылдашлардан.

Син исәнме-саумы – белмим. Киттең дә югалдың. Адресың алышынган дип тә әйтәләр. Барыбер хат язарга булдым. Син алып укымасаң да, Ходай Тәгалә күрә ул, белә ул. Шаһитым ул булыр. Ярдәменнән ташламас, иншалла.

Гөләндәм сәлем! Мин гомерем буга ялгыз яшәдем. Мәхәббәтемне югалткач, бер ирнең йөзенә дә күтәрелеп карамадым. Хәзер яшәм олыгайды. Янымда таянычым юклык көннән-көн ныграк сиздерә. Менә шул. Сездә бит төрлө-төрлө танышу урыннары бар. Бер әйбәт кенә татар абзые килеп чыкса таныштыр әле, сәлем. Мин үзем дога белән сөйләшәм, намаз иясә булып йөрәм. Бу ягын да искә ал. Иң мөһиме, әйбәт кеше булсын. Мин аны хөрмәтләп, кадерләп яшәтер идем.

Гөләндәм сәлем! Беренче мәртәбә күңелемне ачтым, серемне бүлештем. Көlmә, яме. Аңла карт апанңның ятим йөрәген. Ялгызлык нык ялкытты. Шуңа да язам. Хәерлегә булсын.

Барысы өчен дә рәхмәт. Изге теләкләр белән апан Мәйсәрә.»

Таһир хатны кычкырып укып чыкты. Бүлмәдә тынлык урнашты. Һәркемнең үз уе, үз фикере.

– Каяле, китер әле монда ул хатны. Адресы бармы? – Сало, кыю гына үрелеп, Таһир кулындагы хатны тартып алды. Үзалдына укый башлады...

Таһир икенче конвертны ачты. Сукбайлар өстәл тирәсенә якынарак елышып утырдылар. Алар тагын бер язмышның, бу язмышка ияреп, тагын бер мөмкиннең дөньяга тууын көтәләр иде булса кирәк.

«Дамир балам!

Сагынычлы сәламнәр белән хат язучы әниң дип белерсең. Хатыңны алдым. Әмма ул мине куандырмады. Син: «Әтисез яшәү кыен», – дип язгансың. «Әтиң син туганчы ук ташлап китте» дигәнне колагыңа да элмисең. Һаман: «Башка әти табарга иде, әйбәт абыйлар, безнең кебек үк ялгыз кешеләр күп бит», – дип язасың. Анысы шулай. Ләкин мин – татар хатыны. Таныш түгел ир-атка «Минем тормыш юлдашым бул, ирем бул» дип, ничек күзләремне күтәрәп әйтим? Ә якин танышлар арасында юньле кеше очрамады... Ачуланма, битәрләмә, балам. Язмышыма язса, яңа әтиң дә булыр әле. Бардыр ул, кайдадыр йөридер, ул да бәхетен эзлидер.

Ә син интернатыңда әйбәт яшә. Тәрбиячеләрне тыңла. Укуыңда тырыш. Хат язып тор. Яратып, сөеп, үбеп, әниң Мәйсәрә».

– Каян бу хат? – Чүлмәк аягүрә басты.

– Чистайдан.

– Бир әле миңа... Ә ниңә? Мин бер малайны гына аякка бастыра алмаммыни? Малае янына кызы да булачак әле!

Могжиза дәвам итте. Өченче хатта да ялгыз, ятим язмыш бар иде. Бөтен гомерен балалар укутуга багышлаган, соңыннан диссертация язып, фәнни институтка күчкән бер ханым үзенә элекке иренә хат яза. «Мин сине бик-бик яраттым, гомерем кебек күрдем. Ә син: «Миңа фәнгә чукынган мондый сәер хатын кирәк түгел», – дип китеп бардың. «Синә беркем дә карамаячак», – дип түбәнсеттең. Ә мин әйтәм: карыячак. Үзем кебек үк сәер бер жан килеп чыгачак әле каршыма. Аңлаячак ул мине. Һәм... яратачак! Бу хатымны шуның өчен генә язам: син мине мәңгелеккә югалттың дип әйтү өчен генә... Мәйсәрә».

Сорамаса да, Таһир бу хатны Бөккә тоттырды. Бөккә карышмыйча алды. Әмма Сало белән Чүлмәк кебек, тиз генә укырга ябышмады. Күзләрен өй артындагы, хәтта ерак офыклар артындагы бер ноктага төбәп, үзе генә белгән уйларын уйлый иде ул. Күрәсен, күңелендә очы очка ялганып, бер-берсенә бергеп бетмәгән моңнар, сагышлар, гамьле хатирәләр шактый калган булгандыр...

Дүргенче хатны күңелне сыкраттырмыйча уку мөмкин түгел иде. Анысын да Мәйсәрә исемле хатын яза. Бу хат, бүтән хатлардан аермалы буларак, язылып та салынмыйча калган булып чыкты. Адресаты да юк. Биектау авылында яшәүче бу хатынның хәлен аңларга була. Ул дүрт иргә чыгып караган, әмма берсеннән дә рәхәт күрмәгән. Һәрберсеннән берәр бала калган. Аңардан туганнары, якиннары йөз чөергән. Япа-ялгыз калган Мәйсәрә эчүгә сабышкан, тормышның төбенә төшеп житә язган. Балаларын төрле интернатларга таратып бетергәннәр. «Кешеләр! – дип яза ул. – Арагызда мине аңлардай берәр жан-бәгырь юкмы? Йорт-жирем бар, уңган кулым бар. Шундый кеше чыкса, тормышымны жайга салу өчен, балаларымны кайтару өчен бөтен көчемне куяр идем. Мин Биектауда яшим. «Тегүче Мәйсәрә» дип сорасагыз, юлны күрсәтерләр...»

Хат укылып беткәч, берәз тын калып тордылар. Аннары барысы берьюлы Кирпечкә күтәрелеп карадылар. Кирпеч кыенсынып китте, әмма сер бирмәде, дәшми-нитми генә Таһир кулындагы хатны үрелеп алды.

Бишенче хат иң кызыгы иде. Таһир аны көлә-көлә укыды. Ул укып бетергәндә генә Люмин кайтып керде.

«Исәнмесез, хөрмәтле вә гыйззәтле Галим абый Әсәнов! Шагыйрь абый! Мин Сөзне матур шигырьләрегез буенча беләм. Сөз мине белмисез. Мин бит бик еракта яшим. Агыйдел буендагы бер авылда. Ләкин минем Казанда яшисем килә. Мин дә шигырьләр язам. Шагыйрь булу – иң-иң олы хыялым!

Тик... Казанда минем бер танышым да юк. Ялгыз йөрүче берәр Урал егете күренмиме шунда? Таныштырыгыз әле, зинһар. Хат алышыр идек, аннары очрашыр идек. Ул мине Казанга чакырыр иде. Тик... Нечкә күңелле, матур жанлы кеше булсын ул. Монда хәзер бөтен егетләр

дә аракыга бирелделәр. Яшермим, берсенә кияүгә дә чыгып карадым. Ул минем бөтен шигырьләремне утка якты. Мин аннан киттем. Әбием белән генә яшим. Тап әле миңа, Галим абый, бер егет. Ләкин безнең як татары булсын. Мине бу якларда туган кеше генә аңлар кебек...

Алдан ук рәхмәт әйтеп, Мәйсәрә дигән кыз».

Люмингә хат нык тәэсир итте. Ул, күз яшьләрен күрсәтмәс өчен, арты белән үк борылып утырды. Хатны кат-кат укып чыкты, аннары, пөхтәләп бөкләде дә, кире конвертка салып, куенына яшерде.

8

Иртән иртүк тордылар. Сонга калыбрак ятылса да, көр күренәләр, кәефләре яхшы. Колонкадан кертелгән салкын суда шаярыша-шаярыша юынып алдылар. Якын-тирәдә бөтен йортлар сүтелеп беткән, шуңа күрә кеше-мазардан кыенсынып торасы юк. Юынып, тән язып алгач, шәрә аркаларын иртәнгә кояшка куеп тезелеп утырдылар. Сало ашарга жайлап йөри. Чүлмәк, Сало юклыктан файдаланып, әңгәмәнең дилбегәсен үзенә алмакчы:

– Ну, Люмин, сөйләп жибәр: ничек каршылады сине Зөһрә?

– Әйбәт каршы алды. Чәй эчәргә чакырды. Утырмадым. Почта хакында әйтеп жибәре-рмен дип курыктым.

– Әйтсәң соң? Әйбәт кенә булыр иде.

– Әйтергә кушмады бит...

– Чакыруның кемнән булуын сорамадымы соң?

– Сорады. Интектереп бетерде. «Бер әйбәт кеше бирде», – дидем.

– Ышандымы?

– Ышанды да, ышанмады да... Ул нәрсәдер сизенде, минемчә... Ләкин кабатлап сорамады.

– Кәефе ничек иде, кәефе?

– Ничек дип... Моңсу. Почта хакында сорашты. «Килмәдеме?» – ди. Чын менә, нидер сизенә ул. Шуңа да тизрәк чыгып качтым.

Сало ашарга чакырды. Кичәге сыйдан калган ризык-тәгамнәрне шундук юк иттеләр. Өстәл ялт итеп калды. Аракыга кагылмадылар.

Тантана башланырга берәр сәгәтләр вакыт бар иде әле. Һәрберсе, юынып-кырынып, иң яхшы киёмнәрен киеп куйдылар. Барыбер әллә-ни үзгәрмәделәр, әмма йөзләрендәге, күзләрендәге шатлык нуры, күңелләрендәге бәйрәм тантанасы бу урам сукбайларын да танымаслык итеп яшәрткән иде.

Таһир да жентекләр әзерләнде. Хәтта, Чүлмәктән күрмәк, чалбарына кадәр кызган таба белән үтүкләп куйды. Урамга чыгар алдыннан дусларына затлы чакырулар таратты.

Кузгалдылар. Ишекне бикләп алдылар. Бөке әйтеп куйды:

– Өй ишегеңне бикләп йөрсәң дә, күңел ишегең биксез булсын!

Ләкин барыбер вакыт күп иде әле. Юл уңаеннан, мәчеткә кереп, Таһирның алдагы уңышлары өчен хәер биреп, дога укытып чыгарга булдылар.

Мәчеттә кеше аз. Якын-тирәдә хәзрәтләр күренми. Бердәнбер хәзрәт каршында ниндидер кеше тора. Ләкин ул бер дә мөселман әһеленә охшамаган. Сөйләшүе дә, кыяфәте дә урысча. Хәзрәт сорый:

– Вы кто?

– Иван.

– Как, как?

– Иван Иванович Иванов.

– Урусский, ызначит?

– Да, русский.

– Мусульман, што ли?

– Нет, христианин.

– Что хотите?

– Я хочу дать деньги вашей мечети, чтобы Вы читали молитву во блага моих близких.

– А пчаму в церковь не идёшь?

– Я туда хожу молиться. Но деньги оставляю Вам, потому что точно знаю, они до Вашего Аллаха обязательно дойдут. Прочтите, пожалуйста, какую-нибудь хорошую молитву, вот Вам деньги...

– Вы от чистого сердца спрашиваете?

– Да. До этого Ваш Аллах еще не подводил. Я Ему очень благодарен.

– Хорошо. Слушай. Руку держи вот так. На всякий случай...

Хэзрэт, иренмиңчә, бер сүзен дә төшерең калдырмыйча, әллә күпме дога укыды, башта татарча, аннары урысча теләкләр теләде. Йөзен сыпырып куйгач, урыс Ивановның аркасыннан сөйгәндәй итте:

– Всё будет ладно, хороший человек. А час иди домой... Если душа скажет, приходи...

Урыс кешесе чыгып киткәч, Таһирлар да хэзрэт каршына килеп бастылар. Чүлмәк, һәрвакыттагыча, түземсез иде. Алар алдында әле генә булган сәер күренеш хакында сорамыйча булдыра алмады:

– Дөрөс эшмә бу, хэзрэт?

– Дөрөс, ник дөрөс булмасын. Бөтен нәрсә дә Ходай Тәгалә ихтыярында, ул гына барысын да күреп, белеп тора. Бу бәндәнең күңел төбен дә яктырта аның илаһи нуры. Анда ни барын бер Ходай гына белә. Күзләрендә ихласлык бар бу адәм затының. Ә инде урыс булуыннан шикләнсәгез, китапта әйтелгән: хак исламда бер генә милләт – мөселман өммәте генә бар, диелгән.

Сало, сүз алып, хэзрәттән Таһирның уңышлары өчен дога укуны үтенде. Хәер бирде. Шуңа ук теләкләрне Чүлмәк, Кирпеч, Бөке, Люмин дә кабатлап әйтеп чыктылар. Алар да хәер бирделәр.

Хэзрэт барысын да аңлады. Ул Таһирның исем-атын төпченеп белеште дә, моңлы тавышы белән күңелләренә иң ерак почмакларын айкый-айкый, дога укый башлады. Таһирның йөрәге жилкәнеп, тәне чымырдап торды. «Иман дигән әйбер шушы икән. Бар икән ул. Әнә бөтен жирне калтырата. Жан-рухны дәрәжәләндереп, үсәндереп йөри, яшәүгә, киләчәккә өмет бирә...»

Инде эш бетте дигәндә, китәргә җыенганда гына Таһир хэзрәткә табан кискен генә борылды да:

– Минем дусларыма багышлап та дога укыгыз әле. Аларның иминлегә, бәхетле, мәхәббәте өчен укыгыз...

Хэзрэт сабыр һәм игелекле иде.

Ул мөлаем, нурлы йөзә белән Таһирның дусларына берәм-берәм карап чыкты. Аннары исем-атларын сораша башлады. Бу хәлгә беркем дә эзер түгел иде. Үзләренең чын исемнәрен онытмасаң да, бу урам сукбайлары элеккеге тормышлары белән бәйлә бөтен нәрсәне дә мәңгелеккә хәтер төпкеленә салып, аны авыр моң ташы белән бастырып куйганнар иде, ахры...

– Сөз кем, атагызың исеме?

– Мин... Сало...

– Мөселманча исемең нинди, мулла кушкан атың?

– Мөхәммәд Гайса улы булам мин...

– Ә Сөзнең исеме?

– Чүлмәк... Ягъни мәсәлән, Дамир Сиражи улы...

– Ә мин – Бөке. Мөселманча исемем Байгелде Наҗарбай улы...

– Люмин... Равил Илдар улы...

– Сөбханалла, барыгыз да мөселманнар икән. Догалар беләсезме?

– Беләбез. Бераз намаз да укыйбыз... Хәзрәт, ачуланмагыз, без – бомжлар. Чын дәресе шул. Менә Таһирдан башкалар. Бомжлар да мөселман була ала бит, хәзрәт? Дәресе бу? Без бит мөселманнар?..

– Сөз бомжлар түгел, сөз – туганнар. Ялгышасыз. Сөз бит Ходай Тәгалә яраткан олы бер өйдә яшисез. Иманыгыз бар икән, сезнең иманыгыз шул нигезегез, өегез була инде.

Хәзрәт, иренмичә, тәфсилләп, тагын догалар укыды, бу догаларны каршында басып торган мөселманнарның һәрберсенә багышлап, теләкләр теләп чыкты.

Юлда сөйләшмәделәр. Һәркем үз эченә бикләнеп, үз дөнъясы белән яши иде. Аларның эчке дөнъяларына алып керә торган ишекләр каерып ташланган да, үзләре исә, чын исемнәре белән, илаһи-изге догага, Ходай Тәгалә ихтыярына барып ялганганнар, имеш... Шуны тою, белү Таһирга рәхәтлек бирә, ул үзенә дуслары өчен күнеленнән сөенеп бара иде.

Рәссамнар йорты аларны моңсу каршы алды. Иртәрәк килгәннәр икән. Шулай да, «бу – жиңүченең үзе була» дип ышандыргач, ишек төбөндә сакта торучы егет аларны үткәреп жибәрде.

Ичмасам, заллар буш чакта иркенләп карап калдылар. Сало үз портреты каршында озак кына тукталып торды. Разый булып, баш кагып куйды. Кирпеч тә үзен ошатты. Чүлмәккә, киресенчә, үз сурәте ошамады. Үзен стенада күргәч, Люминнең күзләре яшьләнде, Бөке исә:

– Бәхет аз гына булса да һәр кешедә бар. Хәтта бәхетсез кешеләрдә дә... – дип, үтә дә мәгънәле сүз әйтеп куйды.

Күргәзмә залларына халык тула башлаганда, Таһирлар эчке залларның берсендә төрек рәссамының картиналарын карап йөриләр иде.

Ишек ягыннан ишетелгән халык тавышына борылып караулары булды, шул килеш, авызларын ачып, баскан урыннарында катып калдылар. Түрдәге зал уртасында, Таһир эшләре эленгән стенага текәлеп, ялгызы гына бер хатын басып тора. Шундый таныш хатын!.. Зөһрә... Зөһрә! Аны шундук таныдылар! Барысы да дәррәү Таһирга табан борылдылар. «Инде хәзер нишлисең?» димәкчеләр бугай. Ә Таһир... Таһир исә Зөһрәдән күзен дә алмый! Үз Зөһрәсен ул шундук таныды! Япъ-яшь, чибәр, мөлаем, мәхәббәтле, бәхетле! Эмма бераз куркынган йөзе аны бу серле дөнъя белән бөтенләй үк бәйләп бетерә алмый бугай. Ул бу серле могжизага, чынбарлыктан күчкән төшкә, әкияткә һич кенә дә ышанып бетә алмый, ахры... Ышаныр да иде, эмма могжиза дәвамлы булып чыкты – Зөһрә шушы гажәеп якты, затлы залда үзенә чын язмышына, гомерлек сөйгәнә булып әверелгән Таһирына тап булды...

Зөһрә тиз генә күрмәде әле аны. Стенадагы сурәтләргә карап торган килеш, эчке бүлмәләренең берсеннән кемнәндер утлы карашын тоеп, шул якка борылып карады.

Алар, күнелләрендә кайнаган хис дулкыннарын жыеп ала алмыйча, бераз карашып тордылар, аннары, ниндидер илаһи бер ым белән, берьюлы кузгалып, бер-берсенә таба килә башладылар. Шул ук илаһи дулкын аларны бәхетле очрашу мизгеленә китереп житкәргәндә, олы залдагы микрофон тавышы конкурс нәтижәләренә багышланган тантананың башлануын хәбәр итәргә керешкән иде.

Таһир белән Зөһрә бу мәлдә үз күнелләрен генә тыңлыйлар, үз йөрәкләрен генә ишетәләр иде. Алар күптән күрешмәгәннәр, бер-берсен өзелеп сагынышканнар, шуңа күрә Ходай Тәгалә бүләк иткән бу бәхетле мизгелдә алар өчен шушы бәхетле мизгелдән башка бер-нәрсә дә юк иде. Алар иң ихлас-изге теләкләренә ирештеләр, шуңа күрә бер-берсенең күзенә туры карый алалар: Таһир Зөһрәсә каршына бомж, сукбай булып түгел, түбәнчелеккә төшмичә, горур жаны, олы йөрәге белән килсә, Зөһрә исә Таһиры янына саф мәхәббәтен саклап, үзенә сабырлыгы, түземлеге һәм тугрылыгы өчен, күңел күтәрәнкелеге кичереп килде. Шуңа күрә алар, бер-берсеннән кыенсынмыйча, оялмыйча, зал уртасына килеп кочаклаштылар, аннары, бер-берсенә кадер-хөрмәт күрсәтеп, тыйнак кына сыенышып тордылар. Шунда ук, фәрештәләр кебек, тын алырга да куркып, Сало, Кирпеч, Чүлмәк, Бөке, Люмин торалар...

– Таһир... Почта...

– Зөһрә... Кичер мине...

Сөйләшмәделәр. Шушы берничә сүз аларның бөтен сагышын, газабын, шатлыгын, бәхет-тен, кыскасы, бөтен язмышларын үзенә сыйдырган иде.

Микрофон Таһирның исем-фамилиясен әйтә башлаганда, Сало сак кына аның кулбашына кагылды.

– Бар, сине чакыралар. Барысы да алда, кочаклашырсыз да, көлешерсез-елашырсыз да... Бөтен гомер алда... Ә хәзер бар, Таһир, сине анда көтәләр...

Таһир, Зөһрәсеннән аерылышасы килмичә генә аерылып, халык арасына кереп юк булды. Зөһрәне култыклаган Сало аның артыннан иярде. Калганнар да халык төркеменә таба кузгалдылар.

Шулвакыт халык ягыннан ике кеше аерылып чыкты да каршыларына килә башлады, Зөһрә аларның берсен шундук танып алды. Ул кайчандыр бергәләп загска гариза биреп йөргән юрист Таһир иде.

– Исәнме, Зөһрә, чын күңелдән котлыйм, – дип, елмаеп килеп күреште ул.

– Рәхмәт, Таһир...

– Таныш бул: минем хатыным Зөһрә.

– Зөһрә?

– Әйе, һәр Таһирның үз Зөһрәсе булырга тиеш, ди идең бит. Эзли торгач, мин дә таптым Зөһрәмне.

– Исәнмесез...

– Исәнмесез...

Шулвакыт тагын берәү халык төркеменнән аерылды. Ул да бу якка таба килә башлады. Аны танып бетерә алмадылар, әмма, күренеп тора, ак сакаллы, ак чәчле бу карт аларны таний, белә...

– Исәнме-саумы, Зөһрә кызым?

– Бик исән, кем абзый...

– Мин... ни... Хәсәнша карт булам. Таһирның остазы мин, укытучысы... Ә менә син – Сало, син – Чүлмәк, син – Кирпеч, син – Бөке, син – Люмин... Каян беләмме? Таһир ясаган сурәтләрдән беләм. Зөһрә, мин сине дә беренче мәртәбә шул сурәтләр буенча күрдем. Рәхмәт сиңа, кызым. Үзеңнең мәхәббәтәң белән, гомерең белән тормышка кайтардың син безнең Таһирны... Сөзгә дә рәхмәт, туганнар. Сөздән дә өлеш күп булгандыр. Иң мөһиме, сез аның игелекле, ихлас һәм моңлы жанын саклап кала алгансыз. Рәхмәт сезгә, балакайлар...

Бердәм кузгалып, тантана уза торган залга керделәр. Алар кәргән чакта гына Таһирга алтын хәрәфләр белән язылган дипломнар һәм зәңгәр каймалы олы конверт тапшырдылар. Арттарак торган Чүлмәк: «Почтага хат бирделәр», – дип, шаяртмакчы булган иде, Сало аның чабуыннан тартты. Вак-төяк бүләкләр дә күп жыелды. Ләкин Таһир үзе һаман телсез калып тора; ул халык арасыннан үзенә төбәлгән Зөһрәдән күз карашын ала алмый... Кемдер этеп-төртеп диярлек микрофон алдына чыгаргач кына, үзенә кайда икәннен исәнә төшерде бугай.

– Рәхмәт... – дип, кыюсыз гына башлап китте ул сүзен. Шушы «рәхмәт» белән бетерергә дә уйлаган иде, ләкин бер почмакта тыйнак кына басып торучы Хәсәнша картны күреп калды. Шунда ук кыюланып китте, сынын турайтты; тавышы да, көрәеп, ышанычлырак чыга башлады. – Рәхмәтемнең иң зурысын менә шушы кечкенә, әмма олы кешегә – остазыма, укытучыма әйтәсем килә. Кил әле монда, Хәсәнша ага! Күрсеннәр үзеңне! Үз яныма менә шушы чибәр, мөлаем ханымны да чакырам. Ул бүген минем янәшәмдә булырга тиеш. Аның исеме – Зөһрә. Һәр Таһирның үз Зөһрәсе булырга тиеш, шулаймы? Ул минем Зөһрәм була инде. Рәхмәт, Зөһрә. Син мине гомерем буга мәхәббәтәң белән саклап килдең, яшәүгә дәртләндердең, ә образың мине рәссам итте. Рәхмәт... – Кочагындагы чәчәк бәйләмнән Зөһрәгә тапшырганда, Таһир аның кулындагы таныш беләзекне шәйләп калды. «Чүлмәк эше бу», – дип уйлады ул. Дусларына күтәрелеп карады. Әнә алар – бер читтәрәк кыюсыз гына басып тора-

лар... – Юк эле, сүзем монның белән генә бетмәде эле. Гафу итәрсез... Мин шушы түргә үзем-нең дусларымны да чакырырга теләм. Сөз аларны беләсез дә инде. Картиналардагы сурәтләре буенча беләсез... Алар үз гомерләрендә авыр сынаулар кичергәннәр, кыен хәлләрдә калганнар, якыннарын, гаиләләрен, йортларын, хәтта исемнәрен дә югалтканнар... Әмма Кеше дигән иң төп исем-атларыннан ваз кичмәгәннәр, кешелек сыйфатларын югалтмаганнар. Минем монда басып торуымда шушы дусларымның да өлеше зур. Бүген сөз мактап телгә алган сурәтләрдә аларның да йөзләре, күзләре, күнелләре чагыла! Тагын бер карагыз ул сурәтләргә – кем аларны бәхетсез дип әйтә ала?! Бәхетле булырга шушы үксез жаннардан өйрәнергә кирәк эле безгә... Мин аларны аңлыйм, мин аларны яратам! Мин сезне яратам, дусларым!

Туганнар! Тирә-юнебездәге адәм балаларына игътибарлырак, миһербанлырак булырга иде безгә! Урамда өшөп-туңып, ач-ялангач йөргән сукбайларны кармап-сүтеп яки төрт-кәләп-типкәләп китәргә дә мөмкин, әлбәттә. Ләкин Ходай Тәгалә күктә яшәсә дә, аның көче жирдә. Адәм баласы да шул жир туфрагыннан яратылган бит. Тәңре барысын да күрә – изгелекне савапка ала, явызлык өчен жәзасын бирә. Шуны онытмаса иде, дусларым. Ходай Тәгалә шаһит булсын, сөз шаһит булыгыз – мин бу акчаны урам сукбайларын жыеп яшәтерлек йорт салу өчен бирәм. Фатир ачкычын дусларымның кулына тоттырам. Ул аларга кирәгрәк, шулаймы, Зөһрә?

Барысы өчен дә рәхмәт! Бүген мин иң бәхетле минутларымны кичерәм. Бүген мин кабаттан халкымны, илемне һәм мәхәббәтемне таптым. Менә күпме яңа дуслар таптым! Рәхмәт!

Алкышлар астында Таһирны, Таһир белән бергә Зөһрәне чәчәккә күмделәр. Сало, үз кулына килеп кәргән фатир ачкычын, чынмы бу дигән кебек, меңенче кат әйләндереп карап булаша. Кирпеч, Чүлмәк, Люмин Хәсәнша карт белән ниндидер жанлы әңгәмә корып жибәргәннәр. Бер читтә ялгызы басып торган Бөкенең үз фәлсәфәсе. Ул:

– Бөтен нәрсә дә хакыйкәтгә килә һәм хакыйкәткә китә. Бәхет ялындырып килә, әмма бер килсә һич китәргә теләми, – дип, Таһир белән Зөһрә тарихына үзенчә нокта куя.

2002

Жанбалык

Бөтен тереклек Яралтучыга табына,
хэтта судагы балыклар да...

Хәдис

1

Газиз картка бүген бәхет елмайды – иртә таңнан төшкә кадәр бер балык тотта алмаган иде, кайтырга жыенганда гына терсәк буге кәрәкә эләкте. Күәш күлендә мондый зур балыкның булганы да юк. Ә Газиз картка эләкте. Менә бит нидә хикмәт! Ялтырап ярға килеп төшкән балыкка карап, берәз аптырап та торды ул. Аптырарлык та шул: гадәттә, кармакка элгеп чыккан балык, жан-фәрманга кабат суга төшәргә тырыша: бәргәләнә-бәргәләнә ярны кыйный, шулай сикеренә-сикеренә күл ягын чамалый... Әле бер генә балыкның да суны яр башы белән буганы юк, суның исен сизәләр, рухын тоялар диярсен...

Ә менә Газиз картның балыгы килеп төшкән жиреннән кымшанмады да, кузгалмый ятты да ятты... Балыкчы карт, иелеп: «Нинди сәер хәл соң бу, нинди сәер жан?» – диеп, балыкны әйләндереп-әйләндереп карый башлады. Терә... Энә бит саңакларын ничек киереп ача... Авызын бөрештереп куйган. Әллә сөйләшә инде, хәерсез?! Ә күзләре... Күзләре бөтенләй дә кешеләрнеке кебек. Кеше күзә башка жан ияләреннән аерыла бит ул. Ныклабрак игътибар итсәң, кеше күзеннән жан карап тора. Рух. Ул рух ниндиге? Төрле чакта төрлечә күренә ул. Әмма бер нәрсә аермачык чагыла кеше күзләрендә – моң, сагыш... Ниндидер авыр, газаплы тойгы. Хэтта кайгы... Кеше күзәндә һәрвакыт борчу була, гамь була. Газиз карт тоткан балык күзләрендә дә кешедә генә була торган сагыш һәм гамь бар иде...

Карт, үз күңеленә иң тирән чоңгылларына төшөп, бу галәмәт күренешнең серле хасиятләрен ачыклап тормады, Ходай мәрхәмәте белән эләккән балыкны сулы чиләгенә салып, кармакларына яңа жим эләргә тотынды. «Тукта инде, балык элгә башлады бит, тагын берәз гына утырыйм», – дип, ул кайту ниятеннән баш тартты, күңелен, уйларын тагын Күәш күленә салмак кына чайпалуына көйләде...

Ләкин кармагын суга ташлап, аяк астындагы чирәм түмгәккә утыргач та тиз генә тынычлана алмады карт. «Сәер балык бу... Күзә сәер... Үзә сәер... Ә жаны? Жаны бигрәк тә сәер...»

Чынлап та, гомер буге балыкка йөрөп, Күәштә мондый балыкның күренгәнә юк иде бугай. Берәү күрсә, «Кит аннан, бу кадәр зур кәрәкә буламыни?!» диячәк. Ышанмаячак. Күрсә дә ышанмаячак. Бездә бит кеше шулай: күргәнә ышанмый. Күрмәгән әйберенә ышана... Шулай да бик сәер булды әле бу, ай-һай сәер...

Гомумән, бүген көнә дә сәер... Төнә дә сәер булды. Төшә дә... Энә шул төш булмаса, балык артыннан хәер өстәп йөрмәс тә иде. Соңгы елда авырулардан мантый алмады ул. Әле тегесе, әле монысы чабуыннан тартып түшәккә ега... Төннәр буге сызланып чыккан чаклары күп булды. Кайчакта кайсы жире авыртканын да белми кала. Фронттагы кебек. Якында гына бомба шартлый. Жир кубарылып, баштанаяк күмеп ташлый. Бөтен тән сызлый, ә бер жирендә яра-жәрәхәт юк...

Төшә чынлап та сәер иде. Балыклар турында иде. Дөрөсрәге, ул үзә балык иде. Имеш, ул су астында... Рәхәтләнеп йөзеп йөри! Башка балыклар белән уйнап ала... Менә бервакыт өстән жим төштә. Дөресе, жим кидертелгән кармак төштә. Газиз шундук уйлап алды: «Ә, шулаймы

эле? Беләм мин сезнең халыкны! Эләктермәкче буласыз... Тоттырды ди абзагыз...» Шулай диде дә, әй лә, балыклар сөйләшә димени, шулай уйлады да теге кармакка бер каткан тамыр кисәге эләктереп жибәрде... Жимле кармак тагын төште, су төбөндә чүп-чар беткәнмени – Газиз ана тагын үлән кисәге такты...

Шулай шактый вакыт азаплады ул өстәге балыкчыны. Бервакыт кармак төшмәс булды. Аның каравы якында гына ниндидер балкыш барлыкка килде. Йолдыз! Кояш! Кечкенә генә кояш. Су астында да кояш булыр икән! Балык-Газиз, үзе дә сизмәстән, шул кояшка табан йөзеп китте. Бик матур иде шул, якты иде, нурлы иде, серле иде бу балкыш...

Шулай харап булды ул. Аны жемелдәвек лампа белән бергә су өстенә сөзеп чыгардылар. Балыкчыны шундук танып алды. Бу зат ул үзе иде...

Ничек уянганын да хәтерләми. Тыны, сулышы кысылды бугай. Шулай булмый ни... Кайсы балыкның жир һавасын сулап яшәгәне бар соң?!

Нәрсә бу? Нинди фал? Бик озак уйланып ятты Газиз. Жаны тәнненән аерылган кебек булды. Әллә?.. Әллә үләме? Соңгы сәгәте сугып ятамы? Алай дисәң, соңгы вакытта эле әйбәт-ләнеп киткән иде ләса... Әллә?.. Әллә кайчан да булса кубарылып, очып киткән жаны кабат тәнненә кайтырга маташамы? Ни генә булмасын, бик серле һәм мәгънәле төш бу. Серле һәм мәгънәле фал...

Газиз карт быел беренче мәртәбә балыкка барырга булды. Нәрсәдер ачыкланыр кебек иде ана бу баруында. Һәм менә ул – әкияттән, төштән килеп кергән балык... Сәер һәм серле фал... Ләкин ул картның зиһенен бөтенләй саташтырып, бутап ташлады...

Тын гына йокымсырап яткан тымызык су өсте үзе дә әкияттән иңгән бер күренешне хәтерләтә иде.

Шушы күл буенда үсте Газиз. Шушында туды. Шушында үлде... Кабат туды...

Болай булган. Жәйнең бер матур көнөндә эле тәпи дә йөрмәгән Газизне, бала арбасына утыртып, күл яры буенда калдырганнар. Гаилә кешеләренең олысы-кечесе якындагы чирәм-лектә «тирес сугып», кышка ягулык хәстәрләп йөри икән. Шулвакыт күл өстендә бер балык сикереп уйный башлаган. Бу могжизаи хәлне өлкәннәр дә искә алганнар. Искә алмаслыкмыни – су йөзлегендә очып-очып уйный, ди, бу балык, Газиз яткан арбадан ерак та түгел, ди. Хәтта арба көймәсендәге баланы үрелеп карарга теләгән кебек кылана, ди...

Газиз дә аны шундук күреп ала. Бала булса да, ул да кеше бит. Күзләре бар, зиһене бар дигәндәй... Үзенчә сөйләнә-сөйләнә, нәни генә кулларын алга сузып, су өстендә сикереп уйнап йөргән балыкны тотып алмакчы була. Кая ул тоту!

Менә шунда сәер хәлләр башлана да инде. Сабый, үрелеп, алга таба омтылган бер вакытта, аның арбасы янтаеп китә дә, өлкәннәр исләрен жыеп өлгергәнче, ярдан тәгәрәп төшә дә башлый, берәздән шапылдап суга барып та чума... Газиз арбасы-ние белән су эчендә юк та була. Өлкәннәр килеп житкәндә тагын бер мәртәбә күл өстендә күренеп кала эле ул. Аннары инде бөтенләй төпкә төшеп китә...

Эле бу да аһ итәрлек могжиза түгел. Кеше ышанмаслык могжиза шунда – Газиз исән кала! Исән калмаса, боларны уйлап та утырмас иде. Әйе-әйе, исән кала. Яр буенда, нишләргә белмичә, тораташ булып катып калган ата-анасының, туганнарының күз алдында күл төбеннән пылт итеп калкып чыга да, судагы жан иясе кебек жиңел-житез хәрәкәтләнеп, ярга таба йөзеп килә башлый. Үзе елмайган кебек, ди, ана сөте имүче балалар телендә мыгырданып, сөйләнеп килә, ди, житмәсә... Газизне судан тартып чыгаргач та могжиза дәвам итә. Бала бата язган урында тагын балык сикергәннен күрәләр. Сикерми дә... Күл өстеннән күтәрелә дә, берәз очып баргач, житез генә суга чумып, күздән югала. Әйтерсең, эле генә су дөньясыннан жир дөньясына күчкән сабый баланы күреп, аның белән сабуулашып калырга тели ул...

Шушы вакыйгадан соң авылда төрле сүзләр тарала. Имеш, Газизне су төбеннән балык чыгарып куйган. Имеш, Газиздә балык нәсел-нәсәбеннән килүче рух яши. Имеш... Тагын әллә нәрсәләр. «Балык» дигән кушаматы да энә шул ерак балачагынан, шушы сәер, эмма үтә дә

мәгънәле вакыйгадан соң беркеп калды ана. Малайларын да «Балык Газиз малайлары» дип кенә жибәрәләр...

Фатыйма да күнеккән иде картының бу кушаматына. Аның үзендә «Балык Фатыймасы» дип йөртәләр. Газизнең бу исеме жисемәнә туры килә тагын... Чөнки гомере буе күл буеннан кайтып кермәде ул. Буш вакыт тию белән, кармакларын күтәрә дә Күәш буена йөгәрә. Гел шулай. Жәй дими, кыш дими... Ә үзенң балык итенә исе китми. Чемченеп утыра шунда. Әллә ничек, тамагына үтми балык ите...

Менә бу тоткан балыгын да Фатыймасына кайтарып бирәчәк ул. Ә Фатыйма балык кына пешерә белә! Газиз үзе бу балыкның итенә кагылмаячак та. Бигрәк тә кешенекә төслә күзләренә караганнан соң...

Газиз карт авыр уйларының тагын караңгы күнел төпкеленә таеп төшөп баруын тойды. Шундук аларны тын, тыныч күл өстенә күчәрде. Ә анда!.. Су өстендә тупыл карларының соңгы бураннары уйный... Ниндидер сихри көн бу... Иң гажәбе шул: бүген аның бер жире дә авыртмый. Гүя ул бер ел буе авырып ятмаган да. Тап-таза, сау-сәламәт. Тәне дә, жаны-рухы да... Юк, жаны тынгысыз иде аның. Китек иде. Бәлки әле, жан дигәннәрә булмагандыр да?.. Жан бит ул кызык әйбер. Аерылып кала да, иясенә тагын кайтып керә. Әллә?.. Газизнең жаны шушы елгада яши микән? Шулайдыр... Әнә бит ул нинди гүзәл – өстенә жәннәт тылсымнары йөгертелгән кебек...

Шулвакыт Газиз картның хәтеренә кайчандыр әнкәсе әйтә торган сүз килеп төште. «Суга сокланма, су алыр», – ди торган иде ул. Малай чакларында су буена китеп югала торган чаклары еш була иде шул. Шулай күл өстенә карап утыра да утыра. Салмак елга агымы аның уйларын жан-бәгыреннән суырып алып китә барган кебек. Су бервакытта да агып бетмәгән кебек, уйлар да кимеми, бәлки, арта гына, көчәя генә бара икән...

Су астындагы тормыш хақында күп уйлана иде ул. Ниләр бар икән анда? Кемнәр бар? Балыклар да, кешеләр кебек, тормыш корып яшиләр микән? Аларга рәхәтрәктер – мәктәпкә йөрисе юк бит... Ә бәлки, балыкларның үз мәктәпләре бардыр? Үз борчулары, үз шатлыклары... Алар, Газиз су астына караган кебек, жир өстенә карап, гажәпләнеп уйлап торалар микән?..

Шулвакыт ярты чиләкне тутырып яткан кәрәкә балыгы, чәпелдәп, үзенң барлыгын белдереп куйды. Балыкчы картка шул житә калды, ул, йөзен күтәрәп, төшлекне узып баручы кояшка карап алды. Бүтән балык эләкмәсен бик тиз төшенде ул. Эләксә дә калмаячак. Чөнки Газиз үз балыгын эләктерде инде...

2

Газиз карт арып, талчыгып кайтты. Күптән чыгып йөргәнә юк иде шул. Алай гына да түгел. Күнеле, рухы белән арыды ул. Бүген ул үзе яшәми, аның өчен, аның урынына башка берәү яши кебек... Эчкә шик-шөбһә кергәндә шулай була бит. Үз-үзеңне тоймыйсың, уйфикерләрең тарала, жаның тәнәңнән аерыла...

Кайтканда исерек Хәйри очрап кына жәфалады жәфалавын... Аракы сорап интектерде. Озын аяклы, озын муенлы бу кешене авылда «Торна Хәйри» дип йөртәләр. Менә шул бәндә Газиз карт артыннан иярде бит... Капка төпләренә житкәч кенә аерылып калды.

Фатыйма карчык картына түшәк эзерләде, киёмнәрен салырга булышты, яткызып, өсбашын япты, аяк очларына вак мендәрләр түшәп, аларны да иске шәле белән төрдә. «Жылы аяктан йөри» дигән бер сүзә бар аның. Газиз карт карчыгына каршы килеп тормады, ул нәрсә кушса, шуны эшләде.

Фатыйма карчык балыкчы чиләкне шалтырата-шалтырата мич артына алып кереп китте. Шул чиләк белән бергә Газиз картның күнелен тынгысызлап, әрнетеп торган билгесез борчу да кереп китте, бөтенләй үк юкка чыкмаса да, берәз басылгандай булды.

Кухня ягында таба чыжылдый башлагач, Газиз карт тагын да ныграк тынычланды. Күзлөрөн йомып, черем итэргә эзерләнде. Күңелендә, иясез калып, тузгып йөргән уйлары бераз ачуын китереп торса да, ул инде үзен кулга алып өлгөргән иде.

Ләкин йокы шаукымына иләсләнә башлаган Газиз картны мыштыр-мыштыр ишектән кереп килүче Зәйтүнә кортка кабат теге сәер балыклы дөньяга кайтарды.

– Исән-сау гына торасызмы, күршеләр?.. И-и, сөенгәнемне күрсәгез. Газизжан балыктан кайтып килә бит... Пәрдә читен күтәреп кенә карап тордым шул... Терелгән, мәйтәм, балыкка йөрерлек булгач, чирдән мантиган инде, мәйтәм... Хәлләрең ничек соң, Газизжан балам?

Энә шулай «жан» дип, «бала» дип сөйләшә ул. Бервакыт Газиз карт бу күрше карчыгынан сорап та караган иде. «Нигә «Газизжан» дип сөйләшәсең, минем исемем «Газиз» генә бит?» – дигән иде. Зәйтүнә кортканың жавабы хакыйкатының үзе булып ишетелде: «И-и, балам, – диде ул, – һәр исемдә жан булырга тиеш, кешенең жан иясе булуы хакында искәртеп тора бу сүз... «Жан» дип, бәхилләп, хөрмәтләп тормасан, ташлап китүе дә бар аның, Газизжан балам...»

«Балам» диюе дә кызык. Ул бит Газиз карттан берничә яшыкә генә олы. Эмма моның да сере, сәбәбе бар.

Газизнең эткәсе белән әнкәсе бик иртә гүр иясе булдылар. Яшьли ятим калган малайны туган тиешле күршеләре үзләренә алдылар. Аны шул күршеләренен Зәйтүнә исемле олы кызлары тәрбияләп үстерде. «Балам» дип, гомер буге күз-колак булып торды аңа бу кыз-хатын. Энә бит, бүген дә кереп житкән. Шундый игелекле жанның янәшәдә генә яшәве нинди рәхәт һәм күңелле...

Өчәүләп чәй эчтеләр. Дөнья хәлләрен сөйләштеләр. Күрше-күләнне барлап чыктылар. Авыруларны кызгандылар. Мәрхүмнәрне телгә алдылар. Картлар телендә дога кебек йөргән бөтен сүзләр әйтелеп бетте. Инде торып китәм дигәндә генә Зәйтүнә карчык сорап куйды:

– Балык эләктеме соң, Газизжан?

Газиз карт бу сорауны көтмәгән иде. Каушап, бермәл телсез калып торды. Хәтта, сискәнеп, Зәйтүнә карчыкның күзләренә күтәрелеп карады. «Әллә бүгенге хәлләрне беләме? Жене әйтеп торамы аңа бу хакта?»

– Эләкте, бик зур балык эләкте...

– Бер балыкмы?

– Бер балык, бер балык... – Сүзгә Фатыйма карчык катнашып китте. – Бер булса да берәгәйле ул, ун кешене туйдырырлык...

– Бәрәкалла!.. Шундый балык та бармыни безнең Күәштә?

– Бар икән шул, ахирәт. Берүзе ярты чиләкне тутырып ята, мин сиңа әйтим... Чистартып бетерә торган түгел...

– Бирсен Ходай... Юлың уңган икән, алайса, Газизжан балам? Гел шулай уңып торсын, тәненә ит, жаныңа кот кунсын... Әйдәгез, бер дога кылык та, кузгалыйм, булмаса...

Күрше карчыгы чыгып киткәч, бераз тын калып утырдылар. Ниһаять, уйлый башлаган уйларын төйнәп бетереп, Фатыйма карчык сүз башлады:

– Фәһимнәрдән һаман хәбәр юк бит әле, карт... Ялга кайтабыз дип язганнар иде, жәй үтеп бара, һаман борынламыйлар... Әллә, мәйтәм, почтага барып, шылтыратып карарга микән?

– Кирәкмәс, карчык. Күңелләрен үртәмик. Кайтабыз дигәч кайтырлар. Эш кешеләре бит, эштә ни булмас...

– Балаларын булса да кайтарсыннар иде. Маратны... Сагынып беттем үзен. Әллә ничә төшкә керде инде. Таза-сау гына булса ярар иде балакаем. Шәһәр төтенә иснәп ята бугай... Э монда... Синәң белән балыкка йөрер иде...

«Нигә әйтте инде ул бу хакта? Ник тагын искә төшерде?» Газиз карт, үртәлеп, карчыгына карап куйды. Аның күңелендә бүгенге сәер хәлләр кабат яңарды. Күз алдында кәрәкә балы-

гының кешеләрнеке кебек сагышлы карашы чагылып китте... «Газизжан... Син бит Газиз жан, жанлы Газиз... – ди иде бу караш. – Онытма, синең жаның бар, жаның бар, жаның бар...»

Газиз карт бу юлы түшәккә башын кую белән йоклап китте. Төш күрмәде. Аның рухы өндөгө төшләрәннән дә арынган иде шул инде. Мәрт йокысы белән йоклаган картын Фатыйма карчык килеп карап китте, үрелеп, колагын куеп, аның тын-сулышын тыңлап торды. Аннары, аяк очларына гына басып, кабат мич артына кереп китте. Менә берзаман чиләк тоткасы чылтырап төште, шыбырдап су акты, «Әгузү бисмилла» әйтелде...

Газиз карт урамнан үтеп баручы көтү тавышына уялды. Шул гомер ятканмы? Карчыгы үзе генә нишли икән анда? Бөтен маллар да кайтты микән? Тамаклары туйганмы?

Ләкин ишегалдына чыгасы килмәде аның. Күңелендәге теге шик-шөбһә тагын башын калкытып өлгөргән иде. Тагын нәрсә булды соң? Наман шул көндөзгә сәер вакыйгалар борчып-бимазалап торады? Күңелендә яңарган балачак хатирәләре кузгаттымы аның карт рухын?.. Әллә бүтән берәр сәбәпме? Нәрсә генә булса да, теге сәер балыкка барып тоташа, ахры... Газиз карт моны төгәл белә.

Үз куллары белән алып кайтып тоттырды бит ул аны карчыгына. Тегесе кыздырып та куйды. Нигә ашыкты инде ул? Нигә алып кайтты? Нигә кире суга жибәрмәде? Шунның белән үзенә борчу китерде. Тоту белән аңлап алды бит ул – гади генә балык түгел бу, жан-балык, ниндидер изге, илаһи фал... Их, соң инде, соң... Балык та юк, жанда тынгылык та юк...

Фатыйма карчык яңа сауған сөт алып керде. Өстәлдәге чынаякка агызды да чиләген чоланга чыгарып куйды. Аннары табын эзерләргә кереште. Шунда гына түшәктәге картының томрандырып карап яткан күзләренә тап булып сискәнәп китте.

– Өстәгъфирулла... Уяңдыңмыни, карт? Нишләп болай адәм куркытып ятасың? Берәр жирең авыртамы әллә?

– Авыртмый да... Авырта да... Күңел тыныч түгел, карчык...

– Менә хәзер капкалап алырбыз, тамагың туйгач, күңелен дә сөенер, жаның да тынычланыр...

– Ачуланма, карчык, ул балыкның итен ашый алмыйм мин...

– Нинди балык итен?

– Бүген тотып кайткан балыкны әйтәм. Тамакка үтмәячәк ул...

– И-и, шунның өчен борчылып ятасыңмыни әле? Нигә аны шундук әйтмәдең?.. Пешермәдем мин аны... Тере бит ул... Күзләрен шар ачып, рәхәтләнеп йөзеп йөри... Тере жанны пешерәләр димени?! Олы табакка күчереп, суын алыштырып куйдым әле. Жәл бит... Кеше күзләре белән карап ята, мескенкәем...

3

Шулай өчәү яшәп киттеләр алар. Һәр иртәдә, иң беренче эш итеп, икәүләп балыкны барып карыйлар. Баштарак: «Бүген исәнме?» – дип, борчылып, шомланып карыйлар иде, тора-бара, әлегә борчу, шом юкка чыгып, бала караган ана мәшәкатләре генә торып калды: «Тамагы ач түгелме? Суын алыштырырга кирәкмиме?»

Кешегә әйтеп, кеше ышанмаслык хәл бит. Яшен яшәгән, ашын ашаган ике карт-коры, кешедән качып, балык карап ятсыннар инде. Бала баккан кебек багалар, бөтен хәстәрен күрәләр, үзләренә дә күңел юанычы алалар...

Икенче көнне үк балык яшәгән суга көмеш салдылар. Юктан гына килеп чыкты бу йола. Иртән торгач та кәрәкәле табак ягына килеп басканнар иде инде. Исәнме-юкмы, янәсе. Исән, нәрсә булсын аңа. Әнә салмак кына йөзеп китте. Алтынсу тәңкәләре суда чак-чак кына беленә. Йөзмәсә, суда аны танып алып та булмас иде, мөгаен. Шуннысы кызык: йөзә-йөзә дә, көп-шәкләндереп, авызын ачып ала.

– Карале, карт, берэр нәрсә әйтмәкче буламы әллә бу су асты кошы. Энә бит, безгә карап, иреннәрен бүлтәйтөп тора...

– Әйтсә дә әйтер, кичәдән бирле бер бөртөк ризык капканы юк бит аның. Ашарга сорыйдыр...

– Ашаттым инде, ашаттым. Кичә кич мин ана тары ярмасы салдым, икмәк жебетөп бирдем, көрпә сиптем... Юк, карт, бу бүтән әйбер сорый. Энә бит, өзөллөкләр карап тора...

– Карчык, «м» хәрефе белән әйтә бу сүзен. Энә бит, урта бер жирдә «м» дип жибәрә...

– «Тимер» диме әллә?

– Юк ла, «ө»ләштереп әйтә ул.

– Алайса, «көмеш» инде.

– Көмеш! Әйе! Нәкъ шулай, ди... Суга көмеш кирәк! Көмеш булса, бозылмый, ди ул. Элек-электән суга көмеш салганнар. Бу да сорый... Карчык, бармы бездә көмеш?

– Каян булсын бездә андый затлы әйбер. Көмеш дә, алтыны да юк...

– Теге вакытта сандык төбөннән патша тәңкәләре чыккан иде, хәтерлисезме? Хәзер кайда алар?

– Кайда булсын, шунда ук. Әллә шул акчаларны салмакчы буласыңмы?

– Тагын нәрсәгә ярый соң алар? Менә бит жан иясе сорый...

Фатыйма карчык көмеш тәңкәләр эзләп чоланга чыгып китте, Газиз карт балык белән сөйләшөп калды.

– И изге жан иясе, нәрсә кирәк сиңа миннән? Минем гомерем артыннан килмәгәнсеңдер бит? Әллә... Гомер бүлөк итәр өчен, минем янга Жанбалык булып чыктыңмы? Әйтә генә алмыйсыңмы? Минем жан балык булып яшиме әллә? Ник дәшмисең? Күзләрең моңлы сиңең. Күзләрдән жан хәрәкәте күренә, ди иде мәрхүм әтәй. Салкын суда яшәсәң дә, сиңең күзләрдә жылы нур бар. Мин аны яр буенда ук күрдем. Нәрсә кирәк сиңа миннән, әй, Жанбалык? Нинди язмыш юрап йөрисең син миңа? Зинһарлап сорыйм: мәрхәмәтле бул, миһербанлы бул, игелек кыл, озын гомер телә, бәхет бир... Ишетәсеңме, әй, табигать баласы, минем бу якты дөньяда бер гаебем, бер гөнаһым да юк. Балачагым ачлыкта узды, яшьлегем тир түгөп үттө, фронтта кан койдым, аннан соң балалар үстөрдөм, Фатыймага бармак белән дә чиертмәдем, кешеләрне рәнжетмәдем... Бәхиллә мине, озын гомергә бәхиллә... Минем яшисем килә, әй, Жанбалык!

Идәнгә тезләнгән килеш, табактагы балыкка ялварып торучы картын күргәч, ишек катында пәйда булган Фатыйма карчык шундук почмакка посты. Куркуы йөзөнә чыккан: «Бербер хәл булганмы әллә бу картка? Шайтан шаярганмы, жөн алыштырганмы? Нинди балык бу? «Жан» ди бит, «язмыш» ди... ай Аллам!..»

Фатыйма карчык авырлык белән булса да шуна төшенде. Аларның өенә балык белән бергә ниндидер сер керде, сер генә түгел, сихер, шом керде... Юк, төгәл генә белми ул: бәлки, бәхет үзе кергәндер?

...Берничә көннән, таң белән, күршөдәге Рөстәм кергән. Көзгә мәктәпкә барасы булса да, «р» хәрефен әйтә алмый ул:

– Якын бабай, балыкка балабызмы?

Газиз карт елмаеп жибәрде. Гадәттәгечә, шаярта башлады:

– Кем әле син?

– Лөстәм...

– Кем-кем?

– Л-л-лөстәм!

– Лөстәм дигән исем була димени?

– Лөстәм түгел, Лөстәм.

– Рөстәмме?

– Әйе... Әйдә балыкка!

– И бала, бала... Минем балыкка йөрү чорым узды шул. Иң зур балыгымны тоттым инде мин. Күрәсең киләме?

Рөстәмнең күзләрендә нур балкыды.

– Күләсем килә...

Шулай аларның ярдәмчеләре барлыкка килде. Газиз карт башта ук ачыклап куйды:

– Рөстәм балам, әйдә бу безнең сер булсын. Бу балык хакында беркем дә белергә тиеш түгел. Аңладыңмы?

– Аңладым. Белкемгә дә әйтмим. Ант итимме?

– Кирәкми. Мин болай да ышанам. Без бит дуслар. Ә дуслар сүзе үзе ант кебек, шулаймы?

– Шулай... Тизеләк күлсәт инде, Якын бабай!

Рөстәм, чынлап та, бик кулай ярдәмче булып чыкты. Балыкка бөтен кирәк-яракны ул ташып торды. Селәү казып кертте, елгадан су ташыды, аквариумда үсә торган үләннәр табып китерде. Сүзендә дә тора белә икән – Газиз картларда балык яши башлавын авылда беркем дә белми калды.

Шулай өчәүләп балыкның суын алыштырып йөргәндә, шәһәрдән Фәһим кайтып төште. Гүзәл исемле киленнәре белән оныклары Марат та аның белән иде. Өйдә балык чистартырга жыеналар, дип уйлады булса кирәк, кайтып керү белән, Фәһим кулына пычак тотып килеп житкән...

– Каяле, әткәй, үзем тиз генә эшкәртеп бирәм. Балыкка йөри башлагансың икән. Алайса... терелдең?

Фатыйма малае кулыннан пычакны шундук тартып алды.

– Пычак белән шаярмыйлар, улым. Сүз белән дә шаярмыйлар. Бу ашый торган балык түгел, яши торган балык. Бездә яши ул...

– Нәрсә? Нинди балык? Ничек «яши»?

– Әйе, анаң дәрәс әйтә, Жанбалык ул, гади балык түгел...

– Әткәй! Әнкәй! Нәрсә булды сезгә? Нинди әкият уйлап таптыгыз тагын?

– Бер дә әкият түгел, балам. Шул балыкны тотып кайтканнан соң әткәңнең хәле жиңеләйде, авырулары онытылды, кәефе яхшырды...

– Ә Жанбалык дигәне нәрсә инде?

– Шундый исем бирдек без аңа. Жан кебек ул. Кемнәндер жаны кебек. Күзләре кешенә-кенә охшаган...

– Беркемнең дә жаны түгел, минем жан.

– Әткәй, бәгърем, син үз акылыңдамы?

Газиз картның соңгы сүзләрен ишектән кереп килүче Гүзәл дә ишетеп калган.

– Эн-не-кәем!.. Нишләп беттегез сез без юкта? Әткәй?..

– Барыбыз да үз акылыңда, балам. Картайгач, үзегез дә аңларсыз әле. Картайган кеше үз жанын кадерли башлай, аның кайда булуын, кемдә булуын ап-ачык тоя башлай... Менә мин дә тойдым жанымны. Ул шушы балыкта. Бик кечкенә чагымда алып калган иде. Теге суга баткан чакны әйтәм... Хәзер энә кабат алып кайтты...

Фәһим бүтән сорашып тормады, ярый, үзегез беләсездер инде дигән кебек, башын какты да бакча карау сәбәбе белән тышка чыгып китте...

– Рөстәм белән Марат балык белән мәш килеп калдылар. Гүзәл Фатыйма карчыкның колагына үрелде:

– Чынлап сөйләсезме сез боларны?

– Шаярудан узды инде, кызым. Жан иясе бит ул. Башка бер балык булса, әллә кайчан үләр иде. Бу балык адәми зат кебек, теле генә юк... Бәлки әле, теле дә бардыр. Энә бит ул ничек авызларын ача... Без ишетмибез генәдер? Кайчакта кешеләр балыкны түгел, бер-берсен дә ишетмиләр хәзер...

4

Көз житкәч, тагын өчәү калдылар. Фәһимнәр шәһәрләренә китеп бардылар, Рөстәм мәктәпкә йөри башлады. Ике-өч атнага бер генә кереп чыга. Анда да озак тормый, берәз утыра да дәрәс хәзерлисе бар дип йөгереп чыгып китә...

Соңгы көннәрдә аларга мәңгә айнымас Торна Хәйри кереп йөри башлады. Сабантуй көнне уллары кайтуына куйган әче балдан өлеш чыгарган иде, шуннан ияләшеп китте, керә дә житә, керә дә житә... Менә шул Торна бердән бер көнне, Газиз карт белән Фатыйма карчык балыклары белән мәш килеп йөргән чакта, өсләренә килеп керде. Баштарак табак тутырып яткан кәрәкәне күреп аптырабрак калса да, берәздән, учларын-учка ышкып, картлар янына килә дә башлады.

– Закуска да бар икән монда... Газиз абый, йөз грамм гына салып бир әле, ә?.. Теге балыкның тәмә гел тел очында тора...

Фатыйма карчык аны этә-төртә куып чыгарды чыгаруын. Эмма «Торна» кушаматлы бу адәм заты шул арада картларның балыгын да, балыклы табак төбөндә яткан көмеш тәңкәләренә дә шәйләп, күреп өлгергән иде инде...

Өч көннән тагын килде ул. Фатыйма карчык – кибеткә, Газиз карт тимерчелеккә киткән чак иде. Алар кайтканда табактагы балык юкка чыккан, аның белән бергә теге ике көмеш тәңкәдән дә жыллар искән...

Баштарак балыкның юклығын искәртмәделәр дә. Һәркем үз эше белән мәшгуль булды: Фатыйма карчык он иләргә кереште, Газиз карт чыбыркыга тегәржеп үрә башлады. Ләкин бик тиз арыды. Хәле бетте. Тыны кысылды, йөрәге жилкенде. Соңгы вакытларда мондый хәлнең булганы юк иде бит. Әллә тагын башланамы бу каһәр төшкере авыру?!

Газиз карт көч-хәл белән генә олы якка кереп, тәрәзә янына килде. Урамда сибәли башлаган яңгыр аның күңелен тынычландыра алмады, киресенчә, ниндидер билгесез шом гына өстәде. Әллә шушы яңгырлар аның хәлен аламы? Юктыр, ничә көн еламсырап тора бит инде дөньясы, нишләп бүген генә биреште соң ул, алайса?

Өс-башын да салып тормыйча, түшәк-мендәрләр өстенә янтайган картын Фатыйма карчык та күреп алды. Ул өтәләнеп килеп житкәндә, Газиз карт, күзләрен йомып, мәрткә китеп бара иде инде. Ләкин мәрткә юл ерак, анда барып житкәнче мең тапкыр үлеп, мең мәртәбә терелергә кирәк әле. Газиз карт та күз кабакларын күтәрде, түшәгеннән калкынгандай итте, аннары ниндидер эчке тетрәү һәм илаһи бер аһәң белән сорап куйды:

– Балык... Жанбалык ничек анда?..

Фатыйма карчык аптырап калды. Аның йөзенә шомлы күлгә ятты, күзләре эчкә сеңеп керде, болай да тар иреннәре кысылып юкка чыкты... Ул, дәррәү торып, мич арты бүлмәсенә кереп китте, аның жиленнән карават янында торган артсыз урындык авып калды...

Күп тә үтмәде, мич артыннан:

– Ай Аллам! Юк бит! Юкка чыккан бит!.. – дигән шомлы, аһлы аваз ишетелде.

Газиз карт өчен бу яңалык түгел иде. Ул үз хәленең, үз гомеренең шул балык хәленнән, балык гомереннән торуын аңлап өлгергән иде инде.

Мич артыннан өтәләнеп килеп чыккан Фатыйма карчык ишектән мыштырдап кереп килүче Зәйтүнә кортка белән бәрелеште.

– Нишлисең син, Фатыйма? Күзең чыкканмы әллә? Бәрәп үтерәсең бит инде...

– Ай Аллам!.. Харап булдым, көлкегә калдым. Бер жирең дә авыртмадымы, Зәйтүнәттәй? Кая, сыпырыштырыйм, булмаса...

– Сыпыртты ди... Бер гөнаһсыз тәнемә кагылыр идең бугай. Ахирәткә барырга жыенганда...

Ишек катында пыр тузынган карчыкны Фатыйма чак кына тынычландыра алды. Тегесе, яңгырда чыланган өстен салып, берара тын алгач, керүенөң сәбәбен сөйләргә кереште:

– Эшемне ташлап йөрмәс тә идем. Торна Хәйридән сак булыгыз дип кенә кердем. Бая сездән килеп чыкты бит... Чынмы бу, әллә күземә генә күренәме?

Фатыйма барысын да аңлап алды. Зәйтүнә карчыкка Газиз карт янында торып торырга кушты да, өстенә аннан-моннан гына бөркәнөп, тышка чыгып йөгерде...

Шул китүдән ике-өч сәгать йөрөп кайтты ул. Зәйтүнә карчык авыру яткан түшәк яныннан бер адым да читкә китмәде. Газиз карт исә, исенә килгән саен, бер үк сүзгә тукуды:

– Жанбалык... Жанбалык...

Зәйтүнә карчык:

– Нинди жанбалык ул, Газиз балам? Ни сөйләсәң син? – дип төпченеп караган иде, тегесе, авырлык белән генә күз кабакларын күтәрәп, усал карап куйды.

Зәйтүнә карчыкка өшкеренеп, сыпырынып утырудан башка чара калмады...

Яңгырда манма булып кайтып кергән Фатыйма карчыкның кулларында ләмгә, балчыкка пычранып беткән кәрәкә балыгы ята иде. Ул аны, күкрәк баласы тоткан кебек, сак кына куенына кыскан, сөйләшүе дә бала имезгән аналарныкы кебек:

– И-и, сабыем минем! Әллә кайда югалып йөргән бит ул... Хәзер юынып, капкалап алабыз...

Эшен бетереп, кулларын сөртә-сөртә олы якка чыккан Фатыйма карчыкны Зәйтүнә кортканың аптыраулы йөзгә каршы алды. Эмма бу йөз авыз ачып берни сорамады.

Газиз карт йокыга киткән. Ике як чигәсеннән берничә бөртек тир бәрәп чыккан. Сулышы тигез. Йөзгә тыныч. Димәк, авыру узган. Яшәү үлемне җиңгән. Гомер дәвам итә...

Ниһаять, бүген күргән галәмәтләрдән телсез, аңсыз калган Зәйтүнә карчыкның «теле ачылды».

– Ни кыланып йөрисәң си-и-ин? Нинди балык у-у-ул?.. Берәр зәхмәт кагылмагандыр бит үзегезгә?

– Бернинди зәхмәт тә түгел. Балык ул. Чып-чын балык. Газиз Күәштән тотып кайтты. Жәйдән бирле бездә яши. Нәрсәсә бар инде аның – кеше мәче тота, эт тота. Ә менә бездә – балык... Газиз шулай теләде.

– Әстәгъфирулла... Балык та асрыйлар икән, алайса...

– Асрыйлар шул...

– Теге юньсез алып чыгып киткәнме?

– Алып чыгып киткән... Табак төбөндәгә көмеш акчаларга кызыккандыр инде. Берочтан балыгын да эләктергән. Ләкин алып кайтып җитә алмаган. Урамдагы ләмгә төшеп калган. Шуны эзләп йөрдем. Газиз бик борчылды. Тапмыйча кайтмадым...

– Балалар акылы керде микәнни үзенә? Газизжанга, дим... Балык дип инде...

– Юк-юк, дәрәс акылында ул. Шул балыкны тотып кайтканнан бирле авырганы юк. Сихер бар кебек, адәм жаннары бар кебек аңарда. Бу жан Газизнең жанына кардәш жан кебек, билләһи! Аның гомерен озайтып тора сыман, чын менә...

– Әстәгъфирулла... Нинди көфер сүзләр сөйләсәң син, Фатыйма?

– Бер дә көфер түгел, Зәйтүнәттәй... Энә бит, теге хөрәсән шул балыкны алып чыгып киткәч, ничек өзгәләнде мескенем, түшәккә калды, жаны жәфаланып, гомере өзәләм-өзәләм дип торды. Ә балык табылгач, хәле тагын яхшырып китте...

– Эттәгенәсе!.. Шулай булды шу-у-ул... Тукталә, кызым, тыңлалә. Шайтан эшә булмагае бу. Күлдән тоттык, дисәме әле? «Тымык күлдә шайтан уйный» дигән сүз бар бит... Шайтан шулай кеше бутап, жан ирештереп йөри, ди... Ышанып бетмәгез әле бу хәлгә. Догаларыгызны укып торыгыз...

– Укымаган кая инде. Гел укып, Ходайдан бэхиллек сорап кына торабыз. Намаздан да калдырмыйбыз. Ходайның үзе белән, фәрештэләр, изге рухлар белән бәйләнмәгән микән ул балык дип уйлыйм, аптырагач...

– Шулай гына була күрсен берүк. Изгелек теләсә нинди жан бөртөгө булып килә ала, ди бит... Барыбер сакланьгыз. Изгелеккә явызлык ияләшүчән...

– Куркытмале, Зәйтүнәттай...

– Тәүбә, тәүбә, Ходай күрсәтмәсен, исән-имин яшәгез берүк. Ярый, мин чыгыйм әле, болай да сездә ярты көнем узды...

Зәйтүнә карчык чыгып китте, ә аның авыр уйлары торып калды. Фатыйма карчык алар белән нишләргә дә белмәде, тегендә сугылды, монда бәрелде, әмма күңеленә кереп оялаган шомнан котыла алмады: «Бу балык кем, нәрсә – изге фалмы, әллә берәр бәла иясеме?»

5

Уянгач, Газиз картның күңеленә килгән беренче уй үлем хакында иде. «Үлем котылгысыз...» Ләкин аның күңелендә бер тамчы курку юк. Уйның очы юк, диләр. Бая уйлый башлаган уйның да дәвамы бар икән: «Үлем котылгысыз, шуна күрә аннан куркырга ярамый...» Ахыр чиктә үлү дә яшәү мизгеле бит.

Газиз карт кичә булган хәлләрне күңеленнән кичерергә тырышып карады. Кинәт егылды ул... Нәрсәдер булды аңа... Нәрсә икәннен анык кына әйтә алмый, әмма ул «нәрсә» дигәннен балык белән, дөрөсрәге, Жанбалык белән бәйләнгән булуын төгәл белә...

Газиз карт, авырлык белән генә торып, мичкә табан китте. Ишек янагына тотынып хәл алды, аннары ышанычлы, нык адымнар белән мич артына юнәлде.

Балык үз табагында тыныч кына йөзеп йөри иде. Газиз карт пәйда булуга, ниндидер якын, газиз туганын сизенгән кебек, койрыгын чәпелдәтеп, боргаланып-уйнап алды.

– Исәнме-саумы, Жанбалык...

– Исәнме, Газизжан...

Карт сискәнәп китте. Нинди тавыш бу? Нинди серле аһәң? Жанбалык исәнләшәме шулай? Юк, бу тавыш каяндыр өстән, күктән килә... Ходай катыннан... Авыру галәмәтедер инде. Бөтен дөньясы авырудан котылып килгән чак бит. Ни булмас... Ни ишетелмәс...

– Менә авырып киттем бит әле, Жанбалык... Үлә яздым...

– Үлә яздык...

– Бәй-бәй, бу син сөйләшәсеңмени?

– Мин сөйләшәм...

– Балыклар да сөйләшәмени?

– Юк, балыклар сөйләшми...

– Ә син ник сөйләшәсең?

– Мин бит балык түгел, мин – Жанбалык...

– Анысын беләм, Жанбалык...

Газиз карт сөялгә каткан учларын суга төшерде. Жанбалык шундук йөзеп килеп житте. Менә ул, картның бармакларына ышкыла-ышкыла, алтынсу тәңкәләрен елкылдатып, әйләнә-тулгана башлады. Ниндидер серле-сихерле йола биюе башкара иде ул. Учында иркәләнеп, йөзеп йөргән балыкны тою Газиз картның үзенә дә рәхәт иде.

– Син мине ташламассыңмы, Жанбалык?

– Ә син мине, Газизжан?

– Мин ташламам. Үзем исән чагында сине беркемнән дә рәнжеттермәм, әй, Жанбалык! Ышанасыңмы миңа?

– Ышанам... Тик син шундый көчсөз! Син бит кеше. Сөз, кешелер, бөтөн нәрсәдән куркып яшисез. Һәр яшәү мизгелегезгә курку, шом сөнгән. Ә менә Ходайдан куркымыйсыз... Ходайдан куркырга кирәк... Сөз барыгыз да аның катына баракаксыз...

– Жанбалык, мин Ходайдан куркам. Мин кеше түгелмени?

– Юк, син Ходайдан куркымыйсың, син үлемнән куркасың. Болар бер үк түгел...

– Жанбалык, әйт әле, теге дөнья бармы?

Балык бу юлы дөшмәде. Койрыгын салмак кына боргалап йөзеп китте.

– Ник дөшмисең, Жанбалык?

– Мин... ни дияргә дә белмим.

– Ник? Ни өчен? Бармы соң ул ахирәт дөньясы?

– Белмим...

– Беләсең син, Жанбалык. Әйтергә генә теләмисең. Димәк, юк?..

– Мин сиңа «юк» димәдем. «Бар» да димим. Кеше бу хакта төгәл белергә тиеш түгел. Кешегә бу хакта төгәл белергә кирәк булса, Ходай Төгәлә ана ул дөньяны бер күрсәтеп алган булып иде. Кешеләрнең рухы тотанаклы түгел, күнелләре зәгыйфь. Ахирәт дөньясын күргән кеше өчен бу дөньяның кадере бетәчәк, яшәүнең мәгънәсе югалачак. Шуңа күрә Ходай Төгәлә бу хакта ым-ишарә бирә, әмма төртеп күрсәтми... Шуны гына әйтәм: кеше ул дөньяга әзерләнәргә тиеш. Үлемгә түгел, Ходай катына, ахирәт жәннәтенә барырга әзер булырга тиеш.

– Рәхмәт, Жанбалык.

– Рәхмәт? Ни өчен?

– Син минем сорауга җавап бирдең.

– Ә син – минем сорауга...

Шапылдап ишек ябылды. Газиз, сискәнәп, айнып киткәндәй булды. Ләкин кулларын табактан тартып алмады.

– Мин китим инде, Жанбалык. Әллә ничек, буыннар йомшарып тора. Сау булып тор! – Газиз карт табак өстенә уң колагын куеп тыңлагандай итте. Бернинди тавыш та ишетелмәгәч, сорап куйды: – Ник дөшмисең, Жанбалык?

– Кем белән сөйләшәсең син, ка-а-арт? Ни булды сиңа-а-а? Әллә саташасың инде?

– Юк, болай гына, карчык. Үз-үзем белән сөйләшеп торам. Үз-үземне сүгәм. Бигрәк тиз бирешә башладым әле бу чиргә...

– Үз-үзең белән сөйләшү кирәк, бик кирәк, карт. Шик-шөбһәләрдән котылу өчен кирәк ул. Анысы ярый. Ату куркытым. Мәйтәм, авыру зәхмәт булып килдеме әллә дим...

– Дөрөс генә әйткәндә, шушы балык кисеге белән сөйләшеп тордым. Ниндидер серле мәгънә бар бу жан иясендә. Искәргәнең юкмы?

– Бар, ник булмасын?! Теге исерек Торна алып чыгып киткәч түшәккә егылдың бит, хәтерләмисеңмени?

– Шулаймы, карчык?

– И-и, үзең дә инде!.. Шул балыкны эзләп, ике сәгать буге урам таптадым, өстемдә чыланмаган жеп калмады. Чәбәләнәп, үзенә кайда икәннән күрсәтмәсә, мәңге табарлык түгел иде...

– Язмышы шул булып иде...

– Нинди язмыш хакында сөйләсәң син, карт? Ул харап булса, син дә мантымас идең... Һаман аңламыйсыңмыни шуны?

– Юк, аңламыйм.

– Синәң сәламәтлеген, гомерең шушы балыктан тора хәзер, белдеңме?!

– Ничек инде?

– Үзең шулай дидең бит. Түшәккә егылгач, «Жанбалыкны карагыз» дидең. Син бит моны «Минем авыру шул балык белән бәйлә» дип әйткән кебек әйттең. Исеңдә юкмы?

– Юк... Бу ни дигән сүз инде, карчык?

– Бумы? Бу... Бу балык – синәң жаның дигән сүз...

– Ә?..

6

Салкыннар башланды. Әле кышның ныклап килеп житкәне юк, ә көз инде китеп бара. Табигатьнең йокымсырый башлаган мәле. Иртэләрен күлләр, сулыктар юка гына элпә белән капланса да, төшкелеккә көзнәң тыйнак қояшы әлеге серле жәймәне шундук ялап та ала...

Газиз картларда яшәүче кәрәкә балыгы да тынгысызлана башлады. Йокы шаукымы шулай тынгысызлыи, ахры, аны. Энә бит, табакның төбенә төшөп яткан була да, эзләгән ләмен таба алмагач, өскә атылып чыга, табактагы суны бөтен идәнгә чәчрәтеп бетерә...

Әйе шул, кәрәкәгә ләм кирәк. Кышка ул ләмгә күмелөп ята, берничә айга йокыга тала, язын су өстеннән бозлар арчылгач кына кабат тормышка кайта. Газиз карт моны гына аңлыи, әлбәттә. Тик берни дә эшли алмый...

Балаларда пәйгамбәр акыллары бар, диләр бит. Балыкны нишләтергә икәнән күрше малае Рөстәм әйтте.

– Киле күленә илтелгә киләк аны, – диде ул, – энә бит ничек бәлгәләнә...

Газиз карт малайдан оялып, қиенсынып куйды. Ә бит бу аның башына да килмәгән иде. Үзе якын-тирәдә хөрмәтле кеше булган булып, Якын бабай булып йөри...

Рөстәмнән күптән кергәнә юк иде. Сагынган. Якын бабасын да, Якын әбисен дә сагынган. Жанбалыкны да сагынган. Шунда ук аның белән уйнарга кереште. Тегесе генә бик шаярырга, уйнарга теләмәде. Рөстәм аңа күмәч сыныклары да, балыктар өчен махсус сатыла торган жимнәр дә биреп карады. Кәрәкә балыгы төпкә үк төшөп ятты да, бер тамчы да кузгалмыйча, моңсу күзләрен мөлдәрәмә тутырып, өстәге адәм балаларына карап торуында булды.

Балыкны, кайнар чәй эчөп, «әчтән қиенөп алгач» илтергә булдылар. Рөстәмнән әнисе шулай ди. «Әчтән қиенөп йөр», – ди. Урамга кайнар ризык ашап чык, дигәнә аның. Хәзер каникуллар бит, кайтып кергәнә дә юк. Әчтән қиенмәсәң... хәзер мышкылдап чыгасың...

Өстәл артында әллә-ни сөйләшмәделәр. Һәркемнән үз уе. Ләкин бу уй өчөсөндә дә бер үк иде: «Дөрөс эшлиләрме алар?»

Моңсу, бик моңсу, хәтта ямансу иде күнелләренә. Балык хақында сөйләшмәделәр. Мич ягына ялгыш күз ташламаска тырыштылар. Бик сәер күренеш бу. Гаөплө кешеләр кебек, борын асларына гына карап чәй чөмергән бу өч жан дүртенче бер жанның язмышын хәл итәргә тиеш иде. Ә бәлки... қиресенчәдер? Күлгә күчүе белән Жанбалык бу Хода бәндәләренән хәләл язмышларын хәл итәдер? Гомерләрен озайтадыр? Яисә қыскартадыр?

Балыкны икәүләп илттеләр. Газиз картка иптәшкә Рөстәм иярде. Саз ерып барасы юк – жир тунып өлгергән. Әмма каты, тайгак сукмактан бару рәхәт түгел. Картның аяк буыннары арыгач, балыкны чиләк Рөстәм кулына күчте. Малай аны үтә бер горурлык белән күтәрөп барды. Бик мөһим эш эшләгән кеше кебек, олы-олы атлап, алданрак барды, күлгә килөп житәрәк, житди қыяфәт чыгарып, Якын бабасын туктап көтөп алды.

Бу мөһим йоланы Газиз карт үзе башкарырга тиеш иде. Рөстәм моны гына аңлыи. Шуңа да дәшми, сорашып, төпчөнөп, Якын бабасын жәфаламый. Читтән карап кына тора.

Газиз карт, балыкны күл читенә төшөрөп жибәргәнче, аңа бик озак карап торды. Эчөннән генә дога укырга кереште. «Әгузү-бисмилла...»дан башлап киткән иде, әллә нинди әфсөннәргә барып чыкты, шулай да күңелөндәге ихлас теләкләрән, чын мөәммин-мөселманнарча, Корьән догасы белән очлап куйды.

Кәрәкә балыгын боз элпәсә белән каплана башлаган күл читенә куйгач та тынычланмады Газиз карт. Жанын өзөп калдырган кеше кебек қыланды:

– Ишетәсөңме мине, Жанбалык? Ачуланма, яме? Мин сине үз кулларым белән салкын суга салдым. Салмас та идем, шулай кирәк. Син бит табигать баласы, синең гомер бишегөн, туган илң шушы күл. Синең белән бергә мин үземнән дә бер газиз өлөшемне салам, шуңа

күрә син ялгыз түгел. Синен дә бер өлөшөң миндә кала. Мин моны сизәм, тоям, беләм. Исән-сау тор, син исән булсаң, мин дә исән булырмын. Язын тагын очрашырбыз. Сөйләшербез... Йә, хуш, Жанбалык...

Балык һаман шул бер урында торды. Нишләптер күл төбөнә төшөп китәсе килмәде аның. Газиз карт моны нәрсәгә юрарга да белмәде. Ләкин үрелеп кире алмады. Балыкка карап, тагын бер мәртәбә башын иде дә, Рөстәмне житәкләп, кайту сукмагына чыкты.

Жанбалыкны күлдә калдырып кайткач, Газиз карт тиз генә өйгә кермәде әле. Юк эшнә бар итеп ишегалдында йөрде, абзар-кураларны, амбар-келәтләрне барлап чыкты, бакчага кереп утырды. Барыбер тынычлана алмады. Шул тынгысыз хәлендә Фатыймасы янына керергә туры киләчәк аңа. Бәлки... бергә гомер иткән карчыгы янында тынычланыр аның ярсынган күңелә?

Юк, тынычланмады. Жан-рухыннан мәхрүм калган кеше кебек, тавышсыз-өнсез генә өйгә керде дә, башын күтәрәп тә карамыйча, мыштым гына өстәл артына барып утырды.

– Чәй ясап биримме, атасы? – дип, өтәләнәп мич артыннан килеп чыккан Фатыйма карчык аны танымады. «Атасы» дип, үтә дә ягымлы чагында, картның күңелен күрәсе килгәндә генә әйтә ул. Эмма бу юлы Газиз картка шушы мөлаем сүз дә тәэсир итә алмады.

Фатыйма карчык аны борчымаска булды. Янәшә намазга басканда да дәшмәде, соңыннан намазлыкларын төреп, шүрлеккә алып куйгач та сөйләшмәде. Күзлеген киеп, «Мөселман календаре» карарга тотынган карты аңа бик тә кызганыч булып күренде. Йөзә агарыбрак киткән, күзләре эчкә баткан, бу күзләрдәгә нур балкышы да жуелган кебек тоелды. Өши, ахры, ул. Эңә бит сырма камзулына кадәр киеп куйган, аның өстеннән иске шәл бөркәнгән. Югыйсә өй дә жылы бит...

Газиз карт, чынлап та, гомердә булмаганча, өшөп-туңып утыра иде. Мал карап кергән Фатыйма карчык:

– Суытып жибәрде бит әле, эңә чиләктәге сулар туңган, сыер асты да шакыраеп каткан, ай-һай иртәләде бу кыш, – дип, түшәк читендә бөркәнәп, ябынып утырган картының хәленә кермәкче булды.

Карт дәшмәде.

Фатыйма карчыкның кайнар чәе дә ярдәм итмәде. Аптырагач, градусник куеп карадылар. Юк, температура тәртиптә. Шулай да Газиз карт ничек киенгән шул килеш, өстенә тагын ике кат юрган ябынып ятарга булды.

Суык китмәде. Төненә жылы үтмәде. Жанында да бер тамчы жылы юк иде. Гүя бу жан урынында ниндидер ачыклык, бушлык ыржаеп калган, шул бушлык аша салкын жил ыжгырып тора...

Газиз карт та, Фатыйма карчык та бик яхшы аңлылар: бу авыру түгел, бу – суык, бу – күңелдәгә бушлык, бу – югалту, бу – билгесезлек... Моннан соң кыен булачак, хәтта бик кыен булачак. Һәм бу кыенлыкны Газиз карт үзе сорап алгандай алды...

Төне буге йоклап булмады. Газиз карт туңып-калтыранып чыкты, Фатыйма карчык та керфек какмады. Иртәнгә якта гына икесе бер-берсенә сыенып йокыга киттеләр.

Таң атып, көн ачылгач, чылтырап капка келәсе күтәрелде, шыгырдап өйәлдә ишеге ачылды, бу тавышлардан соң, озак көттермичә, суык болыты ияртеп, ишектән әлегә дә баягы Рөстәм килеп керде. Кулында – чиләк. Чиләк эчендә – бозлы су... Үзә еламый гына:

– Якын әби! Якын бабай! Жанбалык өшөгән!.. Боз булган... Нишлибез инде?.. Ничек терелтәбез?.. Без кичә калдырып киткән урында торган да торган, шуңа туңган ул... Мәнә алып кайттым...

Рөстәм чиләк эченнән ыргылаш бозга каткан балык гәүдәсен тартып чыгарды. «Ай-вай» килеп, Фатыйма карчык мич артыннан таныш табакны алып чыкты. Балыкны жылымса суга жибәрделәр. Боз калын түгел иде, тиз эреп бетте. Жанбалык берәр сәгәтләнеп хәрәкәтсез ятты да, судагы боз кисәкләрен аралый-аралый, салмак кына йөзеп китте. Иң сөенгәнә Рөстәм бул-

гандыр. Газиз карт дэшмәде, аптыраган кыяфәттә башын кагып тик торды. Ә менә Фатыйма карчык бу вакыйгадан олы мәгънә чыгарды.

– Менә ни өчен өшегәнсең син...

7

Тагын өчәүләп яшәп киттеләр. Рөстәм күл төбеннән ләм казып алып кайтты. Бу ләмне табак төбенә жәеп, аны камыш кыяклары белән бастырып куйдылар. Су тынчымасын өчен көмеш кирәк иде. Мәңгә исерек Торнадан теге тәңкәләрне кире кайтарып ала алмадылар. Күрше Зәйтүнә кортка ярдәмгә килде, яшылегендә чәченә тагып йөрткән көмеш чулпыларын кертте. Юк, сорамадылар да. Үзе кертте. «Көмеш-көмеш» дип өзгәләнүләрен ишетеп калгандыр инде.

Жанбалык жаен тапты. Алып кайтканның икенче көнендә үк камыш кыякларын аралап керде дә, сыртына ятып, ләмне кыйный башлады. Табакта кечкенә давыл-гарасат купты. Ләм су төбенә утырганда балык ләм астында калып, күренмәслек булган иде инде. Ул шулай, бөтен кеше күз алдында кышкы йокысына китеп барды, ә Газиз карт белән Фатыйма карчык берәз тынычланып калгандай булдылар. Әмма чоланның караңгы почмагында торган балык хақында онытмыйлар: көненә йөз мәртәбә чыгып карыйлар. Чоланда су тунмый, гел генә йөрөп торылгач, өйдән ургылып чыккан жылы һава салкынны өркетебрәк тора. Балык яткан табак суын юка гына элпә каплап куйды, ул калыная башласа, шундук ватып алалар. Суыклар булмады түгел, булды. Мәсәлән, Яңа ел алдыннан каты салкыннар башлангач, Фатыйма карчык белән Газиз карт, сак кына кыланып, табакны өйгә кертә тордылар.

Тормыш дәвам итте. Балык мәшәкате белән үзенә авыруын да, башка аһ-зарларын да тиз онытты Газиз карт. Фатыйма карчык кына тынычланып бетә алмады. Балык өчен ул аеруча нык өтәләнде. Чөнки картның гомере шушы су асты кошы белән бәйләнгән булуын ул Газиз картның үзенә караганда да ныграк төшенгән иде.

Шулай дип уйлавы белән Фатыйма карчык нык ялгышты. Кеше-кара күрмәгәндә, Газиз карт, чоланга чыгып, үзенә Жанбалыгы белән сөйләшәп йөри башлады. Әйтүемчә, бу хакта хәтта аның үз карчыгы да озак вакытлар белми яшәде. Ә беркөнне түбән оч Сәвияләргә кич утырырга дип чыгып киткәч, онытып калдырган кул эшләрен алыр өчен өйгә кергәндә, чоланда ут күрәп, коты ботына төште. Жаны чыга дип тора! Ә анда!.. Карты теге балык белән сөйләшәп тора!

– Минем яшисем килә, Жанбалык... Юк, артыгын сорамыйм. Кеше өлеше кирәк түгел миңа. Үземә тигәнә дә житә. Беләм, миндә бик каты авыру бар... Син булмасаң, күптән үлгән дә булыр идем инде... Тагын берәз яшисем килә, Жанбалык... Бер ай, ике ай, ярты ел гына гомер бир миңа, ялварып сорыйм... Әй, ишетәсеңме, Жанбалык?

– Ишетә-ә-әм... Яшә, Газизжа-а-ан...

Әллә каян, дөнья төпкеленнән ишетелгән тонык аваз Фатыйма карчыкны артына утырта язды. Ул ишек янагына сарылып, сулыш алырга да куркып, баскан урынында катып тора бирде.

Газиз карт сүзен дәвам итте:

– Гөнаһларым да бар минем, беләм. Ләкин мин һәрвакыт биргән сүземә тугры калдым. Кешегә зыян салмадым, алдамадым, хыянәт итмәдем, иман алыштырмадым, догадан ваз кичмәдем...

Тик... мин... утыз сигезенче елда, колхоз басуыннан бер капчык бодай урлап, туган-нарымны үлемнән саклап калдым... Кырык икенче елда, атакага барганда, дошман пулясыннан читкә тайпылып исән калдым; ул пуля янәшә барган Хәбибрахманның жанын кыйды... Илле жиденче елда элеккегә мәчет бинасыннан дунгыз абзары ясадым... Алтмыш биштә, ураза вакытында, исерек Торна коткысына ияреп, авызыма хәмер каптым... Житмеш тугызда, Сабантуйдан кайтканда, Фатыймага авыр сүз әйттем... Арба күчәре сынуда аның бернинди

гаебе дә юк иде бит... Беләм анысын, Ходай Тәгалә жэза бирми, ул бәндәләрен куркыта гына... Шул куркуымның бер өлөшөн генә булса да үзәң алсаң иде, Жанбалык... Курку гомерне кыскарта бит...

Ишек катында сөялөп торган Фатыйма карчык түзмәде, сулкылдап елап жибәрде. Юк, күзеннән бер бөртек яшь тә чыкмады аның, ул күзләре белән еламады, күңеле белән елады. Аның мышкылдавын Газиз карт та ишетте, ахры, тиз-тиз генә жыенып, ишеккә табан килә башлады.

– Карчык, синме бу?

Фатыйма дәшәрлек хәлдә түгел иде. Ул күз төпләреннән булмаган яшен сыпырып булашты да, эш кырган кеше шикелле, ян сәкедә торган сөт чиләгенә барып ябышты.

Газиз карт барыбер нидер сизенә иде. Шуңа күрә тагын сорады:

– Бер-бер хәл булмагандыр бит, карчык? Әллә елыйсың инде?

– Юк-юк, әтисе... Менә сөт аертасы бар икәнә искә төште дә, кире кайттым әле. Кергәндә, гөнаһ шомлыгы, ишеккә кулым кысылып китте... Шул авыртуга күңелем жебеп алды... Ә болай барысы да әйбәт, әтисе. Әйдә инде, керик... Хәзер чәй куеп жибәрәм...

8

Яз иртә килде. Быел яз белән жәй бергә килделәр. Март аенда ук жир арчылып, апрельдә, офыктан офыккача, бөтен дөньяны яшеллек каплады. Табигать уянды, кошларга, жәнлек-жанварларга, бөтен жан ияләренә жан керде. Чынлап та, «жанвар» дигәндә «жан бар» дигән мәгънә бар бит, «жәнлек» сүзә дә баштарак «жанлык», ягъни «жан урыны» булып йөргәндер. Ә «жан иясе» сүзеннән мәгънә эзләп торасы да юк. Үзе үк кычкырып әйтеп тора.

Ә күлләрдәге, сулыклардагы балыклар? Язгы кояш жылысын тоеп, алар уянмыймыни? «Балык» сүзә дә шулай ук нур, балкыш белән бәйләнгән. Борынгылар нурны, балкышны гади генә «балык» дип йөрткәннәр. Шул ук борынгылар өчен «нур» – «жан» дигән сүз. Нур жанның күзәнәге, асылы бит. Димәк «балк» һәм «балык» сүзләрендә дә «жан» мәгънәсе бар. Шуңа күрә балыклар уяну – сулыклардагы жаннарның, жан ияләренең уянуы дигән сүз...

Газиз картларда яшәүче кәрәкә балыгы да, үз вакытын белеп, кояшлы, нурлы дөнья барлыгын исенә төшерде һәм, ләмле суны болгатып, өскә калыкты. Ә өстә аны бу дөньяның ике өлкән кешесе зарыгып көтеп тора иде. Яннарында бер малай да бар. Менә шул өчәү Жанбалык су өстендә күренүгә шундый куандылар, хәтта елмаеп, көлөп жибәрделәр. Балык та елмайган кебек булды. Әмма аның кешенеке кебек матур күзләрендә ниндидер моң-сагыш бар иде. Бала баккан ана шикелле, Фатыйма карчык, авызын бөрештереп, сөйләнә башлады:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.